metmenys

45

1983

kūryba ir analizė

Šis egz. defektuotas:
vietoj p. 161-176 įrišta
p. 129-144 pakartotinai

metmenys

15

Algirdas J. Greimas, Sakmė apie Šovį, vėlių vedlį 3 * *V. Daugirdaitė-Sruogienė,* Vincas Krėvė kasdieniniame gyvenime 27 * *Ilona Gražytė-Maziliauskienė,* Vinco Krėvės Raganius 54 * *Vitalija Bogutaitė,* Artėja valanda 66 * *Eglė Juodvalkė* 70 * *Algis Mickūnas,* Demoniškos akivaizdos 80 * *Algis Budrys,* Kaina 109 * Iš laiškų Vincui Krėvei 1944-1954 *(paruošė Kostas Ostrauskas)* 113 * *Nijolė Martinaitytė,* Krėvės Raganius ir Mero Striptizas sintaksiniu-semantiniu požiūriu 148 *

Išeivija ir kultūrinis procesas, *Tomas Venclova* 159 * Apie saviškius ir universalias vertybes, *Romas J. Misiūnas* 166 * Eilėraštis ir jo evoliucija, *R. Šilbajoris* 172 * Vertingas, bet su atspalviais, mokslinis darbas, *Bronius Vaškelis* 183 *

LTSR Valst. Respublikinė Biblioteka

Pd 27-6183

Dailės darbai: *Ivona D. Kaz-Jepsen 72 - 79; Jadvicė ir Anelė Teleišaitės 65, 106 - 108, 147.*

SAKMĖ APIE ŠOVĮ, VĖLIŲ VEDLĮ

Pirmasis lietuviškas mitas, 1261 m.

ALGIRDAS J. GREIMAS

A. KRITIŠKAS TEKSTO VERTIMAS

Teksto vertimą į lietuvių kalbą ir kritišką jo apipavidalinimą atliko, daug man padėdami savo kompetentingais patarimais, lituanistas B. Savukynas ir istorikas J. Tumelis. Naudojuosi šia proga pareikšti jiems savo gilią padėką.

Versta iš M. Obolenskio paskelbto, vad. maskviškio varianto; laužtiniuose skliaustuose nurodomi F. Dobrianskio** paskelbto, vad. vilniškio [santrumpa — V.] varianto teksto skirtumai.*

PASAKOJIMAS APIE TOKĮ PAGONIŠKĄ PAKLYDIMĄ, KAD JIE SOVIJŲ DIEVU VADINA

Aštuonioliktas sakymas

[*V. variante: Apie pagonišką paklydimą mūsų Lietuvoje. XVIII sakymas. Apsakysime pagoniškus paklydimus, kokių būta ir mūsų Lietuvoje***.*]

---

* *M. Obolenskij* (publ.), Letopisec Perejaslavlja Suzdalskogo. — V. izd.: „Vremennik Imperatorskogo Moskovskogo Obščestva istorii i drevnostej rossijskich". Kn. 9. Moskva, 1851 str. XIX-XXI.

** *F. Dobrjanskij'*. Opisanie rukopisej Vilenskoj Publičnoj biblioteki, cerkovno-slavjanskich i russkich. Vilna, 1882. Str. 249-250.

*** Vilniškio varianto 27 lape (publikacijos — p. 249) vėlesnis prierašas paraštėje: „Štai yra pagoniškas paklydimas. Ir mūsų Lietuvoje toks nelabas (ydingas) dalykas gyvavo iki Vytauto, nes Vytauto žmoną Iriakoloje (? Eiriogaloje=Ariogaloje) sudegino po mirties ir po to pradėjo (ėmė) liautis degintis". Prieraše nėra skyrybos ženklų.

Sovijus buvo žmogus. Pagavęs laukinį(1) šerną, išėmęs iš jo 9 blužnis, jis davė jas iškepti savo pagimdytiesiems [*V.* ***variante pridėta:*** *vaikams*]. *Tiems jas suvalgius, supyko ant gimusiųjų iš jo* [*V.* ***variante pridėta:*** *vaikų*]. *Mėgino jis nusileisti (nužengti) į pragarą. Pro aštuonerius vartus negalėjo, pro devintus savo norą patenkino per savo pagimdytąjį, tariant sūnų* [*V.* ***variante:*** *vienam jo pagimdytajam, tariant sūnui, parodžius jam kelią*]. *Broliams supykus ant jo, išsiprašė jų: nuėjęs suieškosiu savo tėvą, ir atėjo į pragarą. O* [*V.* ***variante pridėta:*** *jo*] *tėvui su juo pavakarieniavus, padarė jam guolį ir pakasė jį žemėje. Rytą paklausė jį, jiedviem atsikėlus: ar gerą atilsį turėjai. Tas jam sudejavo: ak! kirminų ir šliužų (roplių) ėdamas buvau. Vėl rytojaus dieną padarė jam vakarienę ir įdėjo į medžio kamieną (medį) ir paguldė jį* [*V.* ***variante:*** *įdėjo į medinę skrynią ir paguldė miegotí*]. *Rytą paklausė jį ir tasai tarė: bičių ir daugybės uodų ėdamas buvau, aiman, kaip sunkiai (blogai) miegojau. Vėl rytojaus dieną padarė didžiulį ugniai laužą ir įmetė jį į ugnį. Rytą paklausė jį: ar gerai pailsėjai. O tasai jam tarė: kaip kūdikis lopšy saldžiai miegojau.*

O didis šėtoniškas paklydimas (apjakimas), kuris įvestas į ***lietuvių giminę, ir jotvingius, ir prūsus,*** *ir jemõ(2), ir lybius, ir daugelį kitų kalbų (giminių; tautų), kurios sovica vadinamos ir* [*kurios*] *mano (įsivaizduoja), kad jų sielų vedlys (palydovas) į pragarą esąs Sovijus, buvęs Abimelecho laikais, ir šiandien savo mirusius kūnus degina laužuose, kaip Achilas*

---

1 Sen. rusų k. *divij veprõ*, atrodo, laikytinas nemotyvuotu pleonazmu, tolygiu lietuvių *laukinis šernas*. Sen. rusų *veprõ* yra turėjęs dvi reikšmes: 1. *šernas*, 2. *kuilys* (naminis); *divij* taip pat dvireikšmis: *laukinis*, 2. *nepaprastas*. Pagal teksto logiką (9 blužnys) galėtų būti: *nepaprastą šerną*. W. Mannhardtas taip ir verčia: *wunderbaren Eber*.

2 Suom. *Häme* (nomen collectivum) — Pabaltijo finų gentys. Archeologiniai duomenys rodo juos deginus lavonus.

ir Eantas ir visi kiti helenai. Šitą paklydimą Sovijus paskleidė, kad jie aukotų nelabiems (bjauriems; netikriems) dievams Andojui ir Perkūnui, tariant griausmui, ir Žvorūnai, tariant kalei, ir Teliaveliui [ir(3)] kalviui, nukalusiam jiems saulę, kuri šviečia žemėje, ir užmetusiam jiems ant dangaus saulę. Šitas nelabas (ydingas) paklydimas atėjo pas juos iš helenų. O metų nuo Abimelecho ir nuo nelabojo (nuodėmingojo) Sovijaus gausios giminės iki šių metų, kuriais pradėjome rašyti šią knygą, yra 3000 ir 400 ir 40 ir 6 metai.

B. TEKSTO ANALIZĖ

I. Bendrosios pastabos*

1. Tekstas ir kontekstas

Keletas bendro pobūdžio pastabų turėtų, mūsų manymu, palengvinti šio teksto skaitymą.

(a) Lietuviškasis mitas ir Bizantijos Kronika.

Šis mitas, kurio lietuviškumu negalima abejoti, yra įrašytas, kaip įterptinis papildymas, į Bizantijos *Kroniką* jos vertimo į senąją slavų kalbą proga. Iš pirmo žvilgsnio matyti, kad pirmoji šio teksto dalis liečia vien tik lietuviškus įvykius, tuo tarpu kai antroji dalis įrašo jį į tuo metu žinomo pasaulio — Graikų senovės ir Biblijos laikų — istoriją. Atidėdami kol kas (V. 4-1) šio integravimo procedūros ir prasmės nagrinėjimą, atrinksime šioje antroje dalyje tiktai keletą „lietuvių giminę" liečiančių nurodymų, būtent:

— kad *Sovijus* pristatomas kaip vėlių vedlys į pragarą,

— kad lietuviai savo mirusiųjų kūnus degina laužuose,

---

3 Šitą ir rodytų maskviškis variantas: *i Teliaveli i s kuznecju* (! *ir Teliaveliui ir* [*s* nesuprantamas] *kalviui*). Vilniškiame variante: *i Telia velikō kuznecō* (! *ir Telia didis kalvis*). Kadangi šitokio skaitymo nepateisina viso sakinio struktūra (kitų dievavardžių datyvai), tai abiejų tekstų išvestinė būtų: *i Teliavelisu kuznecu (ir Teliaveliui kalviui).*

* J. Liutkienė labai sunkiomis sąlygomis padėjo galutinai sutvarkyti šį tekstą. Jai autoriaus padėka.

— kad šį kūnų deginimo paprotį Sovijus įvedė tam, kad jie imtų aukoti „netikriems dievams" (čia pat paduodant keturių lietuvių dievybių sąrašą).

(b) Mitas ir istorija.

Mūsų tekstas baigiasi tikslios datos, atžyminčios mito užrašymo laiką, nurodymu: 1261 metai atitinka pabaigą Mindaugo karaliavimo, išgarsėjusio visus kaimyninius krikščioniškus kraštus turėjusia priblokšti jo apostaze. Galima prileisti, kad toks nelauktas grįžimas prie „šėtoniško paklydimo" turėjo sukelti *Kronikos* vertėjo susidomėjimą šiuo pagonišku tikėjimu.

Tačiau ne tik mito užrašymas, bet ir jo turinys turi tamprius ryšius su pačia Lietuvos istorija. Archeologijos pagalba yra nustatyta, kad lavonų deginimas galutinai įsigali Lietuvoje X-XI a. Mitas čia atlieka savo filosofinę funkciją: jis struktūruoja istoriją, aiškindamas jos nesustojantį bėgsmą reforminių ar revoliucinių lūžių pagalba.

Kitas svarbus Lietuvos istorijos bruožas — tai šiai epochai (XI-XIII a.) atitinkąs galutinis feodalizmo įsigalėjimas, pasireiškęs ne tik socialinėje, bet ir politinėje plotmėje: hierarchinių politinių institucijų susidarymu, valstybės suvienijimu ir suvereninių jos organų išsivystymu. Nenuostabu, kad tokiai visuomenės organizacijai atitinka ir mito išaiškinamas suvereninių dievų-viešpačių įsigalėjimas. Anaiptol neteigdami, kad mitas yra būtinai teisioginės istorinės realybės išraiška, turime pripažinti, kad jis, bent mūsų atveju, atrodo kaip pačios visuomenės atspindys.

(c) Sovijus ir Šventaragis

Šitaip klausimą statant, negalima išvengti *Sovijaus* mito nepalyginus su plačiai žinomu *Šventaragio* mitu, ir tai ne vien tik dėl paviršutinio jų panašumo — kad ir vieną ir kitą juodu sudegina jų pačių sūnūs. Į akis krinta tai, kad pirmojo mitinio Lietuvos valdovo sudeginimas susietas su suverenumo žmonių pasaulyje įsteigimu, tuo tarpu kai *Sovijaus*, vėlių

kelrodžio, sudeginimą seka suvereninių dievų iškilimas dieviškame pasaulyje. Du mitai svarsto ir išsako — dviejuose skirtinguose planuose — vieną ir tą pačią problematiką.

(d) Mitas ir ritualas

Vien paviršutiniai sekant mūsų mitinį pasakojimą, galima matyti, kad jis visų pirma įveda lavonų deginimą kaip ritualą, o tik paskui paaiškina, kad šios apeigos buvo paskleistos tam, kad žmonės imtų aukoti „netikriems dievams". Kitaip sakant, pagal mitą, liturginė reforma apsąlygoja ir religinę, teologinę reformą. Tai tipingas mito priėjimas prie religinių problemų: mitas yra veiklos atpasakojimas, užtat ir apeigų aprašymas jam svarbesnis, negu jų reikšmės, kuri mitą gerai žinančioje visuomenėje yra savaime suprantama, išaiškinimas. Tačiau nuošaliam stebėtojui — ar šių dienų mito aiškintojui — tai neabejotinai iškelia naują, ugnies kulto ir jo ryšių su suvereniniais dievais, problemą.

2. Teksto segmentacija

Viso mūsų teksto padalinimas į dvi dalis yra akivaizdus, tačiau labai abejotina, ar tokia grafinė skyryba atitinka originalo rankraščiui. Jį vis dėlto pagrindžia kitas, sintaksinis kriterijus: pirmasis paragrafas suredaguotas *būtajame* laike, o antrasis — *esamajame,* pirmasis susidaro iš įvykių atpasakojimo, antrasis — iš jų komentaro.

Pirmojoje dalyje savo ruožtu lengva atpažinti, pagal joje aprašomų įvykių lokalizaciją, du atskirus segmentus: pirmojo segmento, apsakančio šerno medžioklę ir jo devynių blužnių kepimą, veiksmas vyksta *žemėje,* antrojo, skirto įvairiems laidojimo būdams aprašyti — *pragare* arba, tiksliau pasakius, palei pragaro vartus. Pirmojo segmento redakcija yra pasakojamo pobūdžio, antrojo — dialoginio.

Šitokia segmentacija mums atrodo pilnai pakankama: pirmoji dalis — tai pats mitas, jo veiksmas ir vyksta anuose mitiniuose, be ryšio su dabartiniais, laikuose; antroji dalis, atvirkščiai, pristato mūsų didvyrio darbų pasėkas: jo paties

išaukštinimą — pakėlimą į lietuviškąjį Choroną, vėlių vedlį, jo įsteigtų apeigų ir tikėjimo išsiplėtimą. Savo ruožtu, pirmojoje dalyje atpažinti du atskiri segmentai leidžia išskirti herojaus pasiruošimą žygiui — šerno nukovimą, nuo paties žygdarbio — įžengimo į „pragarą". Tokia segmentacija visiškai atitinka klasinę žodinės literatūros naratyvinę organizaciją, pagal kurią pasakojimas dalinamas į tris, herojų apibūdinančius, epizodus: jo kvalifikaciją, jo žygdarbį ir pagaliau jo glorifikaciją.

II. Pasiruošimas žygdarbiui

1. Šerno medžioklė

Šio mito įžanginio segmento palyginimas su kitu, daug plačiau žinomu, Vilniaus įkūrimo mitu savaime peršasi: ir vienu ir kitu atveju pasakojimas prasideda medžiokle, kuri iš pirmo žvilgsnio neturi nieko bendra su tolimesne įvykių eiga. Naratyvinių struktūrų pažinimas mus perspėja, kad taip nėra, kad tokia medžioklė — tai nepaprastai sunkus uždavinys, kurį išpildęs, pagrindinis veikėjas kvalifikuojamas herojumi.

Tęsiant palyginimą, reikia tučtuojau pastebėti, kad priešai, su kuriais kovojama ir kurie nugalimi, ne tie patys: *Gediminas* nukauna taurą, o *Sovijus* — šerną. Sumedžiojamo žvėries pasirinkimas nėra atsitiktinis: figūratyvinio, o ypač mitinio teksto atveju svarbu žinoti, kokį vaidmenį šernas atlieka mitiniame galvojime, kokias vertybes, kaip nugalėtas priešas, jisai atstovauja.

Atsižvelgiant į folkloro duomenis, visų pirma dėmesį patraukia visos kiaulių šeimos tamprūs ryšiai su laidotuvių apeigomis ir mirusiųjų kultu. Tarp daugelio galimų pavyzdžių, prisiminkime kad ir tą humoristinę dainelę, lydinčią neįprastą gamtos reiškinį — lietų saulei šviečiant —, kuris pranešąs karaliaus mirtį:

Karalienė verkė,
Karaliūkščiai knarkė, —

Kiaulė duobę kasė,
Ožka grabą dirbo . . . (*Liet. Taut.*, I, 116)

Kita, taip pat nerimta dainelė jau tiesiogiai suriša kuilį su šermenimis:

Girdžiu poną mirusį
Ir *kuiliuką virusį.*
Eisim poną kavoti
To kuiliuko žyvoti (Juška, *Liet. Dainos,* II, 430)

Grįždami prie istorinių paliudijimų, galime, šiam ryšiui pabrėžti, prisiminti Lasicijaus aprašytas *skerstuves* — mirusiųjų šventę, kurią K. Būga sutapdina su Vėlinėmis (*Apie dievus ir žmones,* 62-63). Taigi, šerno medžioklė įsirašo į tą pačią mirusiųjų kulto ir laidojimo apeigų izotopiją.

Tačiau šis ryšys su mirusiais atrodo reikalingas žemės tarpininkavimo. Kiaulių santykiai su įvairiomis *žemės* dievybėmis pastoviai tamprūs visose indoeuropiečių mitologijose: vienas iš skandinavų vaisingumo deivės epitetų yra „kiaulė", kiaulės aukojamos *žemės* deivėms Graikijoje, Romoje, Lietuvoje (Rostowski, 1583, in J. Balys *Lt. Skait.*, II, 19).

Kuilys savo keliu yra nei kiek nemažesnis vyriškas vaisingumo ir seksualinės energijos simbolis:

Vaikis kaip kuilys ir kuiliuó(ja) su mergomis — ein paskuo mergas (LKŽ — J.)

Turint galvoje kiaulių įprotį knisti žemę, nenuostabu, kad kuilys gali būti suprantamas kaip seksualinis *žemės* partneris. Jeigu, pavyzdžiui, mįslėje

Po žemėm du paršiukai knisas (LKŽ — LTI, 300)

„paršiukai" reiškia noragus, tai arimo metu iš laukų sugrįžusiam artojui patiekiamas *kiaulės šnipas* (*LEB,* 61) vaizduoja jau ne tik norago veiklą, bet ir patį žemės apvaisinimą. Papildomų įrodinėjimų čia, atrodo, nereikia: šią

temą jau esame palietę kita proga, kalbėdami apie iš kuilio pautų gimstančius kaukus (*Apie dievus ir žmones*).

Į kuilio seksualinę energiją dažnai žiūrima, kaip į tos energijos perteklių:

Mano pusbernis visą parapiją apkuiliuoja (LKŽ — Kal),

kaip į jos stichinį nepažabotumą:

Apsiputojęs kaip šernas (Kėdainių aps.), kaip kuilys (Pasvalio aps.), kaip tekis pas kiaules (Merkinė) (V. Krėvė, Patar. ir Priež. I, 93).

Nenuostabu tad, kad „didelė kiaulė" padavimuose identifikuojama su *audra* (*Liet. Taut.*, IV, 641), kad „didelis vėsulas" tik nenusimanėlių laikomas viesulu, kad iš tiesų tai esąs *Žemės Kuilys* (Davaina-Silvestraitis, 208). (cf. taip pat *kiaulbezdys* [K II, 355, N], „vėjo sūkurys, viesulas").

Tuo būdu pamažu išryškėja ir *Šerno* — „girinio kuilio" — kaip *Žemės* seksualinio partnerio, bet drauge ir oro, suprasto kaip pirmapradžio chaoso, figūra. Toks šernas — tai autentiškas *Sovijaus* priešas. Turint galvoje, kad *Sovijaus* įvestas naujas laidojimo būdas pasireiškia ir naujų dievų garbinimu, yra pagrindo manyti, kad *Šerno* ir *Žemės* pora atstovauja ankstyvesnę religijos fazę, kurioje ypač ryškūs, dominuojantys turėjo būti motinos žemės ir primityvaus chaoso pradai. Kaip tyčia — ir tai netrukus teks užregistruoti — *Sovijaus* atmesti laidojimo būdai — užkasimas žemėje ir pakabinimas ore — kaip tik atitinka mūsų ką tik išryškintas mitinio *Šerno* savybes ir įprasmina jo nukovimą.

2. Blužnies suvalgymas ir Sovijaus pyktis

Negalima pasakyti, kad po šerno sumedžiojimo aprašomų įvykių sėkmė būtų labai aiški. Juos galima išdėstyti keliais sakiniais:

(a) *Sovijus* įsako sūnums iškepti devynias šerno blužnis;

(b) Sūnūs suvalgo blužnis;

(c) *Sovijus* supyksta ant sūnų ir galutinai atsiskiria nuo jų.

Sovijaus ir jo sūnų veiksmai, kaip matome, atpasakoti vienas po kito, be logiškų jų tarpusavio ryšių, be jų motyvavimo ar priežastingumo nustatymo. Atrodo, lyg būtų pamestas šio teksto išskaitymo raktas, ir kad tas įvykių eigos supratimo raktas būtų blužnis.

Norint suprasti blužnies vaidmenį, reikia, žinoma, išeiti iš žmonijai bendro įsitikinimo, kad ne tik žmogaus, bet ir išvis gyvų padarų būdas, jausmai, nuotaikos priklauso nuo vidujinių kūno organų stovio, dar daugiau — kad jie tiesiog lokalizuoti viename ar kitame organe. Blužnis — o kartais ir tulžis, kuri dažnai su ja sumaišoma — per visą Antikos ir Viduramžių tradiciją — laikoma pykčio ir blogų nuotaikų buveine (V. *spleen* in *Etymological Dictionary of the English Language*, Oxford, 1910). Užtat dar nuo Plinijaus laikų skaitoma, kad žmogus ar gyvulys, gimęs be blužnies — ar su išimta blužnimi — pasižymi atlaidumu ir ilgu gyvenimu (*Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, III, 272). Pritaikant šias bendras žinias mūsų tekstui, matyti, kad mūsų „apsiputojusio" šerno prigimtis atitinka tokiai blužnies sampratai, kad jos išėmimas padaro žvėrį nepavojingu, atima visą jo energiją.

Lietuviški folkloro duomenys nepakankami, idant jų pagalba būtų galima padaryti kokias nors galutines išvadas. Vienas lietuviškas *blužnies* (arba *kasos*) bruožas išryškėja — tai jos ryšys su žiemos šalčiais:

> Kiti lem, bet aš netikiu, ka blužnis rodytum žiemos speigus (LKŽ, Trk).
>
> Jei kiaulės kasa ligi pusės plona, bus ilga žiema (LKŽ, Grv).

Galima būtų, atrodo, surinkus daugiau duomenų, bandyti pagrįsti blužnies ryšius su žiema, su įšalusia, raganų apsėsta žeme, tuo labiau, kad ir vokiečių liaudies tikėjimuose ragana apibūdinama, kaip turinti *baltą blužnį* (*ibid.*, IX, 341). Deja, kol kas nerimta būtų taip toli eiti. Reikia tad pasitenkinti bendru konstatavimu, kad šerno blužnis — jo asmenybės esminių savybių buveinė.

Užtat ir rakto tekstui suprasti reikia ieškoti kitur: bandant išsiaiškinti mus dominančių įvykių grandinės rezultatą — *Sovijaus* pyktį. Tai, kad jis ne tik supyksta ant savo sūnų, bet kad to pykčio pasėkoje jis nutaria galutinai nuo jų atsiskirti, rodo, kad jo tokio elgesio priežastis turi būti labai rimta. O ši priežastis — devynių blužnių suvalgymas.

Beieškant žinių apie blužnį, teko pastebėti, kad lietuvių kalboje *blužnis* kartais maišoma su *plaučiais* (Ruhig, 30; 248, pagal LKŽ). O plaučių ir kepenų vaidmenį lietuvių etnokultūriniame mąstyme mums jau yra tekę nagrinėti (*Apie dievus,* 148). Matėme, kad jie — žmogaus gyvybės ir sveikatos pradų buveinė, kad norint žmogų galutinai nužudyti, reikia jo plaučius įmesti į *verdantį* vandenį (tuo tarpu kai raganos plaučiai nedega). Matėme taip pat, kad plaučiuose ir kepenyse glūdinti žmogaus laimė — dalia gali persikelti, juos *suvalgant,* iš gyvulio į žmogų, kad viename itin ryškiame pasakojime avinuko turima dalis pereina į žmones, jiems suvalgius *žalius* (vos truputį pavirtus) jo plaučius ir kepenis.

Šioje perspektyvoje galima be jokių sunkumų analogišku būdu išskaityti ir mūsų tekstą:

(a) *Sovijus* įsako savo sūnums devynias šerno blužnis *iškepti,* idant galutinai sunaikinus šį jo tūžmasties pradą;

(b) Sūnūs, užuot ugnimi sunaikinę tą šerno „šerniškumą", *suvalgo* blužnis *žalias,* tuo būdu perimdami iš šerno jo stichinę energiją;

(c) *Sovijus* užpyksta ant sūnų, pasirinkusių jo priešo *Žemės Kuilio* paveldėjimą ir tuo būdu paneigusių juos su tėvu rišančią kraujo giminystę.

Grynas faktų išdėstymas, būdingas mūsų tekstui, paslepia tad esminį religinį konfliktą, pasireiškiantį vienos iš dviejų ištikimybių — žemei ar tėvui — būtinu pasirinkimu. Tekstas, tiesa, net tris sykius kartoja perifrazes „savo pagimdytieji", „iš jo gimusieji", tuo pabrėždamas kraujo ryšių tarp tėvo ir

vaikų svarbą, o drauge ir dramatizuodamas sūnų išdavystę. Kad tai nėra paprastas šeimyninis ginčas, bet, panašiai kaip ir graikiškame *Oedipo* mite, dviejų pradų — chtoninės žmogaus kilmės ir krauju paremtos giminystės — priešpastatymas, rodo ir tai, kad, užuot prakeikęs ir išvaręs savo vaikus, kaip tai normaliai tokiame pasakojime galima būtų laukti, tėvas pats pasitraukia iš *žemės*, kuriai jo sūnūs iš naujo išreiškė ištikimybę, ir nutaria nužengti į pragarus.

III. Žygdarbis

1. Tėvas ir sūnus

Herojui persikėlus į kitą, nežemišką erdvę, ir jo veikla įgauna naują pobūdį. Jei šerno sumedžiojimas reiškia, kaip jau matėme, ne tiek jo paties galios įsigijimą, kiek jo atsiskyrimą nuo chtoninių ir chaotinių vertybių, tai naujas jo laukiąs uždavinys jau reikalauja iš šio negatyvaus stovio pereiti į pozityvų — peržengus per „pragaro vartus", susijungti su „kitą pasaulį" apibūdinančiomis vertybėmis.

Šio naujojo pasaulio pavadinimas „pragaru" priklauso, žinoma, jau krikščioniškajai galvosenai — pagonis po mirties tegali juk patekti tik į pragarą. Tačiau „kito pasaulio" kaip uždaros, aptvertos erdvės įvaizdis sutinkamas ir kituose mituose ir mūsų jis nestebina. Štai, pavyzdžiui, kad ir *Grigo Ratų* mite į „rojų" keliavusi „pana" savo vežimu užkliūna už „peklos" vartų. Tuo labiau kad šio įvaizdžio reikšmė aiški: tai vartų kaip angos, kaip perėjimo iš vienos erdvės į kitą, kaip žmogaus persikeitimo iš vieno semantinio būvio į kitą simbolika.

Devyni pragaro vartai, kaip ir anksčiau sutiktos devynios blužnys, priklauso, drauge su „devyniomis galybėmis" (=aibe), su „devynragiais elniais" ir „devyngalviais slibinais", tai pačiai stereotipų klasei: tai vis didelio kiekio ir visų galimybių išsėmimo konotacijos. Užtat ir herojaus nepasisekimas pereiti per aštuonis vartus pilnai atitinka kanoninių

naratyvinių struktūrų reikalavimams: visos eilės bandymų nepavykimas tiktai valorizuoja galutinę pergalę ir padidina herojaus nuopelnus.

Tuo reikšmingesnis darosi devintam bandymui būdingas figūratyvinės izotopijos — įžengimą per vartus pakeičiant pernakvojimu — pakeitimas ir tam žygiui pagalbininko kaip *conditio sine qua* įvedimas: tiktai sūnui padedant pavyks pagaliau *Sovijui* savo žygdarbį atlikti.

Nors sūnaus, užsitraukusio savo brolių pyktį, tolimesnis likimas ir nenurodomas, jo ryžtas tačiau ir vėl negali nepriminti *Antigonos,* nusprendusios palaidoti savo brolius teigiant kraujo ryšių svarbą, žestą. Juk ir *Sovijaus* sūnus — iš tiesų gi Žemės vaikas — susiieško savo tėvą tam, kad jį palaidotų: lietuvių folkloras be jokio sunkumo galėtų patiekti pakankamai duomenų, rodančių ypatingą palaidojimo svarbą etnokultūriniame kontekste. Tam tikra prasme galima būtų teigti, kad laidojimo apeigos — tai religijos pradžia ir branduolys.

Sovijaus ir jo sūnaus pora, kaip jau minėjome, negali nepriminti *Šventaragio* ir jo sūnaus panašių santykių. Sūnus ir vienu ir kitu atveju yra būtinas įrankis naujai institucijai įsteigti, vieną, unikalinį veiksmą paversti tradicija. Tėvo ir sūnaus ryšys — tai, figūratyviniame plane, pirmutinis istoriškumo pasireiškimas. Paprotys ir apibūdinamas tuo, kad jis atkartojamas, iš kartos perduodamas į naują kartą.

Tačiau sūnaus vaidmuo nepasibaigia su jo kaip pagalbininko role: jis drauge yra ir liudininkas, kurio dėka veiksmas tampa įvykiu, o pirmapradis veiksmas — archetipu, modeliu, kurį turima privalomai sekti. Vis dėlto archetipu toks steigiamasis aktas gali virsti tik tapdamas universaliu, tada, kai jis perkeliamas į mitinį laiką, anapus kasdieninių įvykių bėgsmo, tada, kai jis, kaip pavyzdys, visuotinai galioja: taip kaip *Šventaragio* sudeginimas padaro jį pirmuoju Lietuvos valdovu ir tuo pagrindžia valstybės suverenumą, taip ir *Sovijaus* sudeginimas padaro jį pirmuoju kelrodžiu, bet ir

nuolatiniu *Vėlių Vedliu* į tikrą pomirtinį gyvenimą, pagrįstą, savo ruožtu, tikrų suvereninių dievų viešpatavimu.

2. Trejopos laidotuvės

1. *Sovijaus* sunkiam uždaviniui — patekti į pragarą per devynerius (3 × 3) vartus — atitinka, kitoje izotopijoje, jo trigubas laidojimas. Net ir pačioje laidojimo ceremonijoje nesunku atpažinti tris dalis:

(a) *šermenis* („pavakarieniavus", „padarius jam vakarienę"),

(b) *pašarvojimą* („padarė jam guolį", „paguldė miegoti") ir

(c) *laidojimą* („pakasė jį žemėje", „įdėjo į medžio kamieną", „įmetė į ugnį")

Tikslumo dėliai reikia pastebėti, kad šitokia laidojimo procedūra tinka tiktai pirmiesiems dviems laidojimo būdams. Tretysis būdas — lavono sudeginimas — pristatomas paniekinančiai (sūnus tėvą „įmeta į ugnį"): toks laidojimas gali sukelti tiktai pasibjaurėjimą krikščioniui pasakotojui, tikinčiam į kūnų prisikėlimą paskutiniojo teismo dieną.

Vakarieniavimas su tėvu, kurį mes interpretuojame kaip permutacijos būdu į pirmą vietą atkeltą šermenų puotą, pasakojimo logikos nėra nei reikalaujamas nei pateisinamas. Tačiau šis nelogiškumas nėra jau toks didelis, žinant, kad senovės laikais Lietuvoje buvo paprotys sodinti mirusįjį prie šermenų stalo. Tokia puota, kaip žinoma, reiškė valgio ir gėrimo dalinimąsi ne tik su gyvaisiais ir mirusiais, bet ir į **šermenis sukviestomis** dievybėmis. Tokios ceremonijos nebuvimas trečiuoju — sudeginimo — atveju, atrodo, kaip tik pabrėžia *Sovijaus* laidotuvių pirmapradiškumą.

Šie trys laidojimo būdai — net ir istoriškai, o ne vien mitologiškai į juos žiūrint, mūsų ypatingai nestebina. Archeologiniai duomenys, tiesa, patvirtina tiktai prieš lavonų deginimą dominavusį užkasant žemėje laidojimo būdą: jie nieko nesako apie laidojimą medžiuose. Tačiau turint

galvoje, kad toks laidojimo būdas žinomas pas kai kurias indo-europiečių tautas Indijoje, kad, atrodo, jis paliudytas ir finų tautų — kurios šiame mite sugretinamos su baltais — senovėje, tokių laidojimo papročių buvimas pirmajame tūkstantmetyje Lietuvoje nėra neįmanomas, ypač kad tokio laidojimo užuominas galima kartais rasti ir tautosakos tekstuose (Cf. J. Basanavičius, *L. P.*, I, 93).

2. Charakteringa, kad šie trys laidojimo būdai atitinka mirusiojo susijungimui su trimis pirmapradžiais gamtos elementais: *žeme, oru* ir *ugnimi,* arba, kitaip sakant, kad žmogaus perėjimas į „kitą pasaulį" įsivaizduojamas, kaip galįs būti atliekamas šių trijų elementų tarpininkavimo dėka. Galima tačiau ne be pagrindo savęs klausti, kodėl tuose „devynių vartų", t.y. visų galimybių išsėmimo rėmuose trūksta *vandens* elemento: atrodo, niekas netrukdo *Sovijaus* sūnui tėvą palaidoti, nakčiai pamerkiant į vandenį.

Šią spragą galima paaiškinti gana radikaliu atsakymu, būtent, kad pomirtinis gyvenimas — tiksliau: ne „pomirtinis", o „kitas" gyvenimas — lietuvių, kaip, pavyzdžiui, ir airių, mitinėje galvosenoje buvo įsivaizduojamas esąs vandeninio pobūdžio. Šiai tezei paremti duomenų netrūksta: kita proga jau teko išsiaiškinti (V. *Apie Dievus,* 133), kad ne tik *Aušrinė* su visa savo šeima, bet ir *Dievaitis Mėnulis* gyvena povandeniniame pasaulyje, kur *Vėžių Karalius* pasireiškia, kaip jūros gelmėse, oloje, esančio „mirties pasaulio" valdovas. Pažymėtina ir tai, kad Jėzus Kristus, senoviškuose Naujojo Testamento vertimuose, po mirties trims dienoms nužengia į *paskandas* (L.K.Ž.) t.y. į „pragarus". Kitas pasaulis, apgyventas dievų ir mirties „rubežių" peržengusių žmonių, — tai vandens, o nebe žemės pasaulis.

3. Tai, kad laidojimas atliekamas pavakarieniavus, mirtį tuo būdu sutapdinant su užmigimu, gali būti išaiškinamas labai paprastai, kaip žmogaus gyvenimo bėgsmo sulyginimas su dienos-nakties ciklu. Šį palyginimą tęsiant, galima sakyti, kad *mirtis-miegas* gali būti negeras — ir numirėlis tada

persekiojamas „kirminų ir šliužų" arba „bičių ir uodų" — arba geras, ir žmogus tada „saldžiai miega kaip kūdikis lopšyje". Klaidinga tačiau būtų šį „saldų miegą" identifikuoti su pomirtine ramybe ir net nebuitimi. Mūsų teksto panaudotas stereotipas dažnai sutinkamas lietuvių tautosakoje: nužudytasis herojus, jei jį vistik pavyksta prikelti iš mirusiųjų — o tai galima tik tada, jei jo plaučiai ir kepenys dar nesudoroti —, pabudęs būtinai ištaria kanoninę formulę: „Ak, kaip saldžiai miegojau!", tuo norėdamas pasakyti, kad jis visai neatsimena „šio" gyvenimo įvykių. Tai tik negatyvioji, išviršinė, nepermatoma kito, nemažiau autentiško gyvenimo pusė, į kurį kartais galima įžvelgti, pavyzdžiui, kad ir sapnų dėka.

4. Tačiau toks mirties ir miego sutapdinimas neturi leisti užmiršti kitą būdingą šio pasakojimo bruožą: *Sovijus* po kiekvienos nakties, t.y. po laidotuvių ir mirties, pabunda ir grįžta į ankstesnį savo būvį. Miego ir mirties paralelizmas, normaliai turėjęs čia nutrūkti, galioja ir toliau: pastoviam budėjimo ir miegojimo ciklui atitinka *Sovijaus* kelionės iš gyvenimo į mirtį ir iš mirties atgal į gyvenimą. Nenuostabu tad, kad lietuviai laiko jį *Vėlių Vedliu,* ne tiktai suradusiu tiesų kelią į kitą gyvenimą, bet ir nuolat grįžtančiu žmonėms tą kelią parodyti. *Sovijus,* kurį mitas pabrėžtinai vadina *žmogumi,* savo žygdarbio dėka tampa dabar *pusdieviu-herojumi.* Dar daugiau: pabudęs po nakties miego, *Sovijus* komentuoja savo „gyvenimo mirtyje" patyrimą, skleisdamas savo žinojimą apie tikrąjį dievų-viešpačių valdomą pasaulį.

IV. Etimologijos klausimai

1. Lietuviškos kilmės beieškant

Išsiaiškinę *Sovijaus* žygdarbius, pagrindžiančius jo esmines religines funkcijas — būti Vedliu pragaruosna —, galime dabar stabtelti ir ties mums antraeiliu atrodančiu, bet vis dėlto aiškaus sprendimo reikalingu, *Sovijaus* vardo kilmės klausimu.

LTSR Valst. Respublikinė Biblioteka
Pu 27-6183

Šiuo metu mums žinomi du bandymai suteikti *Sovijaus* asmenvardžiui pagrįstą filologinį statusą:

(a) Pirmoji hipotezė yra išdėstyta Mannhardto, kuris kuone ištisai remiasi E. Wolterio 1887 m. straipsniu (Mannhardt, 60-61), kuriame Wolteris savo ruožtu remiasi rusų istoriku E. Kunik ir jo, atrodo, niekad neišspausdintu pranešimu, darytu S. Petersburgo Mokslų Akademijoje. Šiuo ilgu „moksliniu" keliu prieinama etimologija irgi labai tolima: pagal E. Kunik, lietuviškasis *Sovijus* būtų skolinys, slaviškoje versijoje pasidaręs *Sovi,* bizantiškosios tradicijos perduoto *Sabis,* Antikoje žinomo, kaip sabajiečių, Laimingosios Arabijos, dabartinio Jemeno gyventojų dievo.

(b) Antroji hipotezė yra neseniai pasiūlyta V. Toporovo („Ob odnoj" jatviažskoj „mitologeme v sviazi so slavianskoj paralelju" in *Acta Baltico-Slavica,* III, 1966, p. 143-149): jo įtaigojamas etimonas — jau nebe skolinys iš Pietų Arabijos, o rekonstruota indo-europietiška šaknis ***saue*** (*sū-, *sue), reiškianti „saulę".

Iš paviršiaus žvilgtelėjus, matyti, kad pirmoji hipotezė įsirašo į bendruosius vadinamuosius įtakų ir skolinių teorijos, dominavusios XIX a., rėmus: pagal ją, tautos ir kultūros turėjusios paprotį skolintis vienos iš kitų dievus ir tikėjimus taip, kaip mes šiandien imame iš banko paskolas automobiliui pirkti ar namui remontuoti. Antroji hipotezė remiasi jau kita moksline tendencija — nepaprastu pasitikėjimu fonetiniu dėsningumu, įgalinančiu atstatyti, koreliacijų pagalba, pavienius, iš konteksto išimtus, kalbinius faktus.

Keista vis dėlto, kad nei viena iš šių dviejų hipotezių nesiskaito su tuo, kad *Sovijus* yra lietuviško pusdievio — ar dievo — vardas, kad jis randamas mitiniame pasakojime, kuriame, be jo, minimi dar keturių lietuviškų dievybių vardai. (Tiesa, Mannhardt palieka vietos ir „lietuviškai" hipotezei: „Jedenfalls kann die Möglichkeit nicht geleugnet werden, den Ursprung des Namen *Sovij* und *Sovica* auf

litauisches Gebiet zu verlegen", *op. cit.*, 62). Nenorėdami etimologų kaltinti vien pamėgimu komplikuoti paprastus dalykus, vis tik negalime paslėpti savo nusivylimo jų nesidomėjimu, ieškant teonimo kilmės, visų pirma *Sovijaus* mitinėmis funkcijomis, jo veiklos semantiniu kontekstu.

Sovijus, kaip matėme, yra, figūratyvinėje plotmėje, *perėjimo* iš vieno pasaulio, iš vienos erdvės į kitą operatorius: jo veikla tad suponuoja *angą*, per kurią vyksta tas perėjimas, bet ir *veikėją*, kuris per angą perlenda, ir pagaliau patį veiksmą — *perėjimą*. Tokioje tai semantinėje dispozicijoje įsirašo *Sovijaus* funkcinė definicija: užregistravę lietuvių kalboje jos atitikmenis vienoje kurioje *Sovijui* fonetiškai artimoje žodžių šeimoje, turėtume pagrindo skaityti jo vardo klausimą išspręstu.

Tokią žodžių šeimą lietuvių kalboje nesunku rasti:

(a) *anga: šôvà, -ōs*, „cavum, caverna arboris", Kv Ds in *Būga*, II, 400; „drevė" *Liet. Kl. Atlasas*, I, 194

(b) *veikėjas: šovà*, „skląstis, velktė", *Dab. LKŽ šavà, šavỹklė, „ližė" Atlasas*, I, 75; cf. taip pat *šaukštas, šaudyklė* (staklių)

(c) *veiksmas: šauti, šovė*, „schiessen", K. Būga, II, 400; cf. *įšauti* duoną į pečių; *užšauti* duris šovà

Mūsų siūlomas sprendimas gali atrodyti perdaug paprastas (kodėl mokslinčiai to anksčiau nesugalvojo?), apsieinąs be senovės arabų dievų ir be indo-europiečių protėvynės. O vis dėlto, atsižvelgiant į teksto semantinius duomenis ir į „kalbos dvasią", jis mums atrodo patenkinamas.

Lietuviškoji *Sovijaus* vardo forma gali būti

**Šovis/*Šovys* arba **Savis/*Savys*,

asmenvardis, pilnai atitinkąs „vėlių vedlio" prasmę.

2. Lietuviškų ir slaviškų formų atitikmenys

Turint galvoje tekstuose dažnai pasitaikančius svetimžodžių iškraipymus, kopistų ir korektorių klaidas, o taip pat ir dideles teises ir laisves, kurių nevengia sau pasiimti

etimologijų tyrinėtojai, kai to jiems prireikia, galima būtų pilnai pasitenkinti tokia *Sovijaus-Šovio* vardo interpretacija. Tačiau norėdami pasitikrinti, ar mūsų hipotezė atsilaiko prieš fonetikos dėsnių reikalavimus ir nereikalaudami sau jokio atlaidumo, pasikvietėme į pagalbą mitologijos problemoms jautrų lituanistą Bronį Savukyną, pasinaudodami jo paslaugomis ir patarimais.

Norint galutinai įtvirtinti mūsų pasiūlytą hipotezę, reikia etimologijos problemą papildyti dar vienu komponentu, būtent lietuviško asmenvardžio, užtikto slaviškuose viduramžių tekstuose, autentiškos formos atstatymo klausimu: turint paliudytą slaviškąjį užrašą *Sovij*, kokiai lietuviškai formai jis gali atitikti, kokį lietuvišką fonetizmą jis savaip perduoda?

Pagal B. Savukyną, galimi du tokios lietuviškos formos arba, kitaip išsireiškiant, lietuviškojo ir slaviškojo atitikmenų koreliacijos nustatymo sprendimai:

(a) Galima žiūrėti į *Sovij*, kaip į baltiškojo žodžio fonetinį skolinį. Tuo atveju slaviškasis *s-* negali turėti lietuviškuoju atitikmeniu *š-:* skolindamos baltų žodžius, slavų kalbos neverčia *š›s* (tokia koreliacija randama tik bendruose balto-slaviškuose žodžiuose). Užtat ir *Sovij* gali būti atstatomas tik kaip

$$*\check{S}avis \quad *\check{S}av\bar{i}s$$

o tai savo ruožtu reikštų, kad *Sovij* yra skolinys iš vakarų baltų (prūsų, jotvingių) kalbų, kur ši forma būtų normali.

(b) Galima žiūrėti į *Sovij*, kaip į baltiškojo žodžio substitucinį — o ne fonetinį — skolinį. Turint galvoje, kad slavų kalbos turi reguliarų *šauti* atitikmenį — *sovati*, ta pačia, tik dažnine prasme „šauti, stumti, mesti", galima priimti, kad lietuviškasis *Šovys/Šavys* buvo suprastas ir interpretuotas kaip priklausąs *šauti, šovė* šeimai ir *Kronikos* vertėjo suslavintas pagal formulę

$$\frac{\text{šauti}}{\text{sováti}} \sim \frac{\text{Šovys/Šavys}}{\text{Sovij}}$$

Kuris iš šių dviejų sprendimų pasirinktinas kaip labiau įtikimas? Priėmus pirmąją hipotezę, reikėtų ir į visą *Sovijaus* mitą žiūrėti ne kaip į lietuvišką, o kaip priklausantį vakarų baltams. Prūsams toks aiškinimas netinka, nes mums žinomi jų suvereninių dievų vardai skiriasi nuo mūsų tekste duoto dievų sąrašo. Nerimta būtų vieną **Savį* laikyti prūsišku, o kitas to paties teksto dievybes — lietuviškomis. Antra vertus, priskirti šiuos dievus, drauge su *Sovijumi,* įtvingiams atrodo gana tuščias reikalas: apie juos maža ką težinant, tai būtų tik naujų, nepatikrinamų hipotezių kūrimas, tuo labiau nepateisinamas, kad mūsiškiai dievai, kaip vėliau iš arti matysime, didele dalimi savo vardais atitinka Hypatijaus *Kronikos* neabejotinai lietuviškų, Mindaugo garbinamų dievų sąrašą. Ši hipotezė yra tad arba nereikalinga, arba nepriimtina.

Telieka tiktai antroji, substitucinio skolinio hipotezė. Ją mes, kaip vieną pasilikusią, ir priimame, siūlydami žiūrėti į *Sovij* kaip į lietuviškojo

Šovis/Šovys arba *Šavis/Šavys*

formą. O kadangi praktiškai reikia pasirinkti vieną iš šių formų nuolatiniam vartojimui, atsižvelgdami į dominuojančią *šovà* formą, siūlome *Sovij identifikuoti kaip Šovys.*

3. Viduramžių istoriko samprotavimai

Tačiau klaidinga būtų manyti, kad orientališkos *Šovio* kilmės ieškojimas neturėtų jokio pagrindo: jį jam duoda pats mūsų analizuojamas tekstas, susiedamas lietuviškąjį mitą ne tik su Senovės Graikija, bet ir bibliškais Abraomo laikais.

Šia proga susiduriame su iki šiol mūsų neliesta istorinių tekstų skaitymo ir jų kritikos problema. *Šovio* mitas paprastai pristatomas kaip „originalus" intarpas į bizantiškąją Malalos *Kroniką,* neieškant priežasčių, dėl kurių tos kronikos vertėjas rado reikalo įterpti šį lietuvišką pasakojimą į nieko bendro su juo, bent iš pirmo žvilgsnio, neturintį istorinį veikalą. Tokių priežasčių tikriausiai būta, jos paaiškėja, bandant nors keliais bruožais atstatyti mūsų

vertėjo, lietuviškojo papildymo iniciatoriaus, kultūrinį pasaulį ir tenai ieškoti šio akto motyvacijų.

Visų pirma reikia pabrėžti, kad vertėjui, Rytų Europos, gravitavusios Bizantijos orbitoje, Viduramžių žmogui, buvo pažįstama Senovės Graikija, jos mitiniai herojai — Achilas ir Eantas —, jai būdingas lavonų deginimas. Šie mirusiųjų laidojimo papročiai greičiausiai ir bus buvę pirmuoju akstinu prisiminti tokius pat laidojimo būdus, jam žinomus čia, jo gyvenamu metu, kaimyninėse baltų ir finų tautose. Graikijos senovė ir jos šlovė jam visai natūraliai piršo mintį, kad tokie papročiai yra užsilikę paveldėjimo keliu ar tiksliau, kaip jis pats sako, „atėjo pas juos iš helenų". Lietuviškojo mito integravimas į *Kroniką* nebuvo tad kažkoks svetimo, „originalaus" kūno įterpimas, o tik bizantiškosios kronikos papildymas, nušviečiąs Senovės Graikijos įtaką ir spinduliavimą tolimoms šiaurės tautoms.

Heleniškojo pasaulio daugiau ar mažiau paviršutinis pažinimas buvo tampriai įsipynęs, mūsų autoriui, į „žmonijos istorijos" bibliškąją tradiciją: **Abimelecho**, Abraomo bendralaikio, karaliavimo meto naudojimas kaip nuoroda istorinei epochai, kurioje gyvenęs *Sovijus*, nustatyti, tai neabejotinai rodo. Lengva tad įsivaizduoti ***Kronikos*** vertėjo pasitenkinimą, konstatavus, kad lietuviškasis *Šovys-Sovij* iš tiesų žinomas jau žiloje senovėje, kad tai graikiškai vadinamo *Sabis* (slaviškai skaitomo *Savi*), sabajiečių dievo, vardas, kurį jis gali susieti su platesniu, jam daugiau ar mažiau žinomu kontekstu: su *Saba*, pasakišku Laimingosios Arabijos miestu, garsiu savo Saulės dievo šventykla, į kurią suplaukdavo viso pasaulio pirkliai kvepalų ir aromatų mainais įsigyti, su tuo anuomet žinomo pasaulio **pakraščiu**, kur saulė, priartėdama prie žemės, nuolat grasė ją visai sudeginti (M. Detienne, *Les Jardins d'Adonis*, 22-23, passim). Visas šis kontekstas tiktai patvirtino jam *Šovio-Sovij* ir *Sabis-Savi*, pirmojo — lavonų deginimo įsteigėjo, antrojo — ugnies garbintojų dievo, artimumą, tiesiog tapatumą.

Sunku pasakyti, ką iš tiesų *Kronikos* vertėjas žinojo apie romėnų vadinamą *Sabaca* kraštą. Tačiau, kad jis jį žinojo, neabejotinai liudija tai, kad jis savo *Sovij-Sabis* skaito Abimelecho bendralaikiu. Turint galvoje, kad Rytų Europoje anuo metu laikas buvo skaičiuojamas pradedant nuo pasaulio sutvėrimo (o ne, kaip Vakaruose, nuo Jėzaus Kristaus gimimo), natūrali nuoroda į senovės įvykius galėjo būti tiktai biblinė, *Sovijų* pristatant kaip Abraomo bendralaikį. Jo vietoje tačiau randame Abimelechą, to paties meto Hararo (vienos iš dabartinės Etiopijos provincijų) karalių, taigi *Sabos* miesto ir sabajiečių kaimyną. Kronikos vertėjas, geras krikščionis, negalėjo be to dar nežinoti ir Saliamono meilužės *Sabos* karalienės — taigi, pagoniško, „nuodėmingo" krašto karalienės. Užtat ir lokalizuodamas savo *Sovij-Sabis* biblinėje tradicijoje, mūsų autorius randa jam vietą pačioje istorinių laikų pradžioje, bet ne biblinėje, tikrojo tikėjimo linijoje, o paralėlėje, „pagoniškų paklydimų" istorijoje.

Šitoje tai dviguboje — pagoniškoje ir bibliškoje — perspektyvoje ir reikia skaityti mūsų tekstą. Žinodamas lietuvišką pasakojimą, pagal kurį *Sovij* gyvenęs ir savo žygius atlikęs „kadaise", senais mitiniais laikais, mūsų autorius suteikia jam istorinius metrikus, padarydamas jį Abraomo ir Abimelecho bendralaikiu. Bet tuo pačiu ir visas lietuviškasis epizodas tampa integralia bizantiškosios kronikos dalimi.

Suprantama tada darosi ir paties teksto vidujinė logika. Lietuviškasis *Kronikos* intarpas pavadintas, kaip matėme, „Pasakojimu apie tokį pagonišką paklydimą, kad jie *Sovijų dievu vadina": Sovijus,* apie kurį čia kalbama ir kuris „dievu vadinamas" — tai, žinoma, visų pirma sabajiečių dievas *Sabis.* Iš čia ir kategoriškas šio „paklydimo" paneigimas, patį pasakojimą pradedant: „*Sovijus* buvo *žmogus*" (o ne dievas!) — tai „istorinės" tiesos atstatymas. Naujų, lietuviškų duomenų padedamas, mūsų „istorikas" išaiškina tikrąjį *Sovijaus* statusą: *Sovijus* buvo žmogus, net ir nūdienių

pagonių įsitikinimu jisai esąs tiktai „sielų palydovas", naujo kulto „nelabiems dievams" įvedėjas, bet jokiu būdu ne dievas. Užtat, pagal ano meto kriterijus, mūsų autorius pasireiškia kaip „pažangus" istorikas, savo argumentacija vienu egzemplioriumi sumažindamas „nelabų" dievų skaičių.

Mūsų svarstyta siauresnė etimologijos problema šiame kontekste, atrodo, pakankamai išryškėja: lietuviškos kilmės *Šovio* — transkribuojamo *Sovij* — buvimas netrukdo jo pseudoidentifikacijai su Abraomo laikų ugnies dievu *Sabis* (skaitomu *Savi*). Byla komplikuojasi tik tada ir tik dėl to, kad šią bibliską etimologiją XIX a. tyrinėtojai — E. Kunik ir E. Wolter — iš naujo „atranda" ir pasiūlo jau kaip „moksliską" išaiškinimą.

O tuo tarpu V. Toporovo pasiūlyta hipotezė, aiškinanti *Šovį* kaip vyrišką saulės dievą, net jei ji ir būtų patenkinama, atrodo šiuo atveju kaip „prabanginė": paprastus dalykus turbūt sunkiau surasti ir suprasti negu komplikuotus.

Prieš baigiant, reikia stabtelti ties paskutine smulkmena, sukėlusia rūpesčio ankstyvesniems tyrinėtojams. Galima būtent savęs klausti, kodėl įvairios baltų ir finų tautos mūsų autoriaus ne tik pavadintos — jis sako, kad tos tautos „vadinamos" — *sovica*, žodžiu, kuris atrodo kaip kolektyvinis vedinys nuo šaknies *sov;*, taigi, nuo mūsų *Sovij*. Skaitant šį tekstą, kaip vien tik lietuvišką mitą, neaišku, kodėl ne tik baltų ir finų, bet ir „daugelis kitų giminių" būtų vadinamos lietuviško *Šovio* pasekėjais. Atvirkščiai, identifikavus jį su Biblijos laikų *Sabis, sovica* gali būti vadinamos visos tautos, praktikuojančios lavonų deginimą arba, dar platesne prasme, ugnies garbinimą (Sabajiečių šiuo metu dar yra išlikę Irake apie 15.000).

V. Laikinės išvados

Kruopščiai išsiaiškinus gana painius etimologijos klausimus — o jie, kaip matėme, privertė mus paliesti kai kurias esmines tekstologijos problemas, atskiriant lietuviškąjį *Šovio*

mitą nuo jį integravusios sumitologintos Bizantijos „istorijos" —, galima dabar grįžti prie tiesioginio mitinio teksto nagrinėjimo.

Tiesą pasakius, patsai mitas, siaurai suprastas kaip reikšmingų, nepaprastų įvykių grandinė, jau yra mūsų perskaitytas: antroji teksto dalis, suredaguota, kaip sakėme, esamajame laike, yra jau tik tų mitinių įvykių komentaras, nustatąs jų pasėkas ir bendrąją reikšmę.

Tačiau nereikia užmiršti, kad šis komentaras turi tiesioginę savo funkciją, kad jis atitinka naratyvinei organizacijai gerai žinomam *glorifikacijos* — nuopelnų pripažinimo ir herojaus išaukštinimo — etapui. Tai, pagal paties teksto autorių, baltų (ir finų) tautų įsitikinimas, kad *Sovijus* yra „sielų vedlys" į pragarą: jo sugebėjimas keliauti iš gyvenimo į mirtį ir grįžti atgal į gyvenimą, visuotinai pripažintas, padaro jį nepaprasta būtybe, iš herojaus statuso pakeldamas jį į pusdievio, tarpininko tarp žmonių ir dievų, stovį.

Pripažindami *Šovį* Vėlių Vedliu, lietuviai (ir kitos tautos) kartu pripažįsta ir jo pirmapradžio žesto — susideginimo — archetipinį pobūdį, dar „ir šiandien savo mirusiųjų kūnus deg(indami) laužuose". Kaip vėlių kelrodis, jis rodo joms tiesų kelią iš gyvenimo į mirtį, o tas kelias eina per ugnį: perėjimas per ugnį virsta tuo būdu pagrindiniu reformuotos religijos apeigų bruožu.

Kadangi pats tekstas aiškiai nustato priežastinį santykį tarp laidotuvių ritualo ir „naujų dievų" garbinimo, t.y. naujos religijos įsteigimo, *Šovys* nėra vien tik vėlių vedlys, bet ir religinis reformatorius, lietuviškasis *Zoroastra.*

Naujoji religija, tiesą sakant, šio teksto yra pristatoma tiktai pateikiant, su mažomis pastabomis, „naujų" dievų sąrašą, susidedantį iš trijų vyriškos lyties dievų, kuriuos mes lietuviškai interpretuojame kaip *Andoją, Perkūną* ir *Kalevelį,* ir iš vienos moteriškos dievybės — *Žvėrūnos.* Kadangi kita, Hypatijaus *Kronika* beveik tuo pat metu (1252 m. data), o

Dlugoszo Lenkijos Istorija — XV a. viduryje pateikia panašius — trijų vyriškų ir vienos moteriškos dievybės sąrašus, kadangi ši vyriškoji triada atitinka Grunau XVI a. paduotą prūsų dievų triadą, kadangi tokia dievų dispozicija be vargo įeina į G. Dumezilio pasiūlytą indoeuropiečių suvereninių dievų trifunkcinį modelį, — galima tvirtai teigti, kad ir lietuviškieji, mūsų teksto išvardinti dievai yra iš tiesų dievai — viešpačiai. Tačiau galutinis lietuviškų šių dievų vardų atstatymas, tikslių atitikmenų tarp šių trijų dievų sąrašų nustatymas reikalauja gilesnės ir išsamesnės studijos, kuriai bus paskirtas atskiras šio veikalo skyrius.*

* Čia spausdinama studija sudaro platesnio ruošiamo veikalo apie Lietuvių religijos *Dievus Viešpačius* pirmąjį skyrių.

VINCAS KRĖVĖ KASDIENINIAME GYVENIME

V. DAUGIRDAITĖ-SRUOGIENĖ

. . . Mirusieji nesapnuos
Nei liūdesio nei džiaugsmo praeities.
(Iš M. Lermontovo *Demono*)

Apie Vincą Krėvę pirmą kartą išgirdau Maskvoje 1917 m. pradžioje, būdama dar labai jauna studentė.

Kaip per miglas atsimenu apytuštį kambarį, stalą, prie kurio kažkas skaitė Krėvės veikalą, eilę kėdžių, keliolika klausytojų. Jų veidai neryškiai tesimatė dėl menko apšvietimo. Kas buvo tie žmonės? Esu tikra — Tadas Petkevičius ir Balys Sruoga. O kiti? Be abejonės studentai santariečiai: Jadvyga Čiurlionytė, Valerija Čiurlionytė (vėliau Karužienė), Liudas Daukša, Viktorija Gravrogkaitė (Švambarienė), Julija Jablonskytė (Petkevičienė), Ona Leonaitė (Kairienė), Sofija Landsbergaitė (Jablonskienė), Konstantinas Jablonskis, Juozas Liudžius, Julija Lozoraitytė (Voiciekauskienė), Marija Mašiotaitė (Urbšienė), Jonas Mašiotas, Ona Mašiotienė, Marija Nemeikšaitė, Juozas Papečkys, Rapolas Skipitis.*

Lietuviškai tada dar silpnai mokėjau, tai ne viską supratau, tačiau iš sekusių diskusijų suvokiau, kad autorius

---

* Neseniai sutiktas buvęs santarietis dr. Julius Abraitis, pats minėtame susirinkime nedalyvavęs, bet apie jį girdėjęs, patikslino mano spėjamą santariečių sąrašą ir pridėjo, kad susirinkimas turėjęs vykti Maskvos studentų draugijos būstinėje Miliutino skersgatvy (na Miliutinskom pereulke).

— pasaulinio masto rašytojas. Lietuvis — pasaulinio masto rašytojas! Tai man padarė tokį didelį įspūdį, kad Krėvės vardą įsidėmėjau, minėtas susirinkimas tvirtai įsirėžė atmintin. Bet koks veikalas buvo skaitytas — nežinau . . .

Revoliucijai įsisiūbavus 1917 m. rudenį grįžau pas tėvą į Ukrainą, pati viena mokiausi lietuvių kalbos, nepaisydama visokių sąmyšių, bado, valdžios pasikeitimų (raudonieji, baltieji, vokiečių okupacija, nepriklausoma Ukraina). Iš Maskvos atsivežtąjį *Šarūną* skaičiau po keletą kartų, žavėjausi poetinės kalbos grožiu, nors daugelio žodžių nesupratau. Turbūt į mano charakterio susiformavimą nemažos įtakos turėjo šie ir panašūs Šarūno posakiai:

„Kad įgyvendintau, ką sumanęs esu, visus norus ir svajones, linksmas mirtau. Kam gyventi pasauly, kai nėra ko siekti?"

Įkrito į širdį ir toji romantiškoji meilė Lietuvai, kuri lydi viso veikalo potekstę . . .

1918 m. rugpjūčio pradžioje atsidūriau Vilniuje. Tuoj susitikau su savo dėde Tadu Petkevičium, kitais Maskvoje pažintais lietuviais studentais. Šlapelienės knygyne prisipirkau lietuviškų knygų, jų tarpe Krėvės *Dainavos šalies senų žmonių padavimus*. Šio veikalo lyrika taip gėrėjausi, kad kiekvieną sakinį skaičiau balsiai, kartojau po keletą sykių, gailėdamasi, jog nemoku jų padainuoti.

1919 m. vasarą jaunimas traukė į Kauną. Patekau ir aš ten, pasidariau *Lietuvos* dienraščio redakcijoj lenkų, rusų, prancūzų kalbomis laikraščių apžvalgininkė.

„Vilkolaky" teko matyti A. Sutkaus pastatytą *Šarūną*. Labai rūpėjo pažinti šio gražaus veikalo autorių.

Kai 1920 m. Krėvė grįžo į Lietuvą, sutikau jį redakcijoje. Ir — labai nusivyliau. Maloni šypsena, bet kažkokios dviprasmiškos pastabos . . . Mano viršininkas Balys Sruoga, su kuriuo jau buvome artimi bičiuliai, labai Krėvę gerbė ir kalbino drauge aplankyti jį.

— O kas toji Krėvienė? — Paklausiau.

Čia pat buvęs bendradarbis poetas Faustas Kirša greit ir nemaloniu tonu apibūdino:

— Žydė. Namuose kalba tik rusiškai.

Balys nuvedė mane pas Krėves. Prisimenu niūrų kambarį, didelį, labai aukštomis lubomis Kauno senamiesty (tai buvo kieme prie tų rūmų, kuriuose 1920-1922 m. posėdžiavo Lietuvos Steigiamasis Seimas, o vėliau buvo mergaičių „Aušros" gimnazija). Gretimai gyveno Jonas Jablonskis su šeima. Kambary beveik jokių baldų, tik kėdės, stalas padengtas balta kaip sniegas staltiese, ant jo blizgantis sidabras — paruošta arbatėlei.

Buvom maloniai priimti. Pažvelgus iš arčiau į Krėvę, pagalvojau:

— Šitame žmoguje slypi kažkoks kipšiukas. Ne, trolis iš Peer Gynto (tada visi skaitėme Ibseną)!

Krėvienė? Daili, elegantiška, labai gerai išauklėta ponia iš karto mane padrąsino, maloniai kalbino. Bet mane varžė jos perdėtas mandagumas, dirbtinos manieros. Vėliau profesorius Šilkarskis vadindavo ją amžina „institutka", zierlich-manierlich poniutė. . . Ji manęs nepatraukė. Nemaloniai skambėjo rusų kalba lietuvio rašytojo namuose. Igai į Krėvienę kreipėmės „Marija Abramovna". Ėmiau Krėvių vengti, ypač kai po kelių apsilankymų pas juos sutikau Liudą Girą. Iš pat pirmojo žvilgsnio to žmogaus negalėjau pakęsti.

— Jis poetas, drauge su Krėve lankė kunigų seminariją. Jo žmona — Krėvienės krikšto motina, kai ji, atvykusi į Vilnių, tekėdama už Krėvės, priėmė katalikų tikėjimą. — Taip man buvo aiškinama. O kai sužinojau, kad Krėvė privertęs Mariją už savęs tekėti, grasindamas revolveriu, bėgau nuo jo iš tolo. Buvęs jos mokytojas? Tai nesiderino man su lyriškų *Šarūno* ir *Dainavos šalies senų žmonių padavimų* autoriaus vaizdu . . .

Vis dėlto su Krėve teko dažnai susitikti *Lietuvos* redakcijoje. Prisiklausiau tuomet įdomių diskusijų. Krėvė

visad kalbėjo karštai, autoritetingai, buvo visų ypatingu dėmesiu išklausomas. Gyvai svarstyta politiniai, kultūros klausimai, o kai Krėvė pradėjo redaguoti *Švietimo darbą*, ypač pagyvėjo kalbos apie literatūrą. Po truputį ėmiau Krėvę daugiau gerbti, stengiausi priprasti prie jo draugystės. Mačiau, kad tai žmogus labai didelės erudicijos, talentingas, o kartu paprastas, kuklus ir nesididžiuojąs.

1921 m. rudenį išvykau studijuoti į Berlyną. Ne kas kitas, tik Krėvė man sudarė tam sąlygas.

Netikėtai rudenį 1922 m. jis mane susirado ir ilgai, rimtai su manim kalbėjo. Pasakojo, kad atvykęs Lietuvos vyriausybės vardu tartis su Veimaro vokiečių valdžia Klaipėdos reikalu. Įtikinėjęs vokiečius, kad jiems lengviau būsią sugyventi su nedideliu kraštu, Lietuva, negu su didesne ir įtakingesne, Sąjungininkų remiama, Lenkija. Kadangi Klaipėdos krašte dauguma gyventojų lietuviai, įsijungę į vokiečių kultūrą bei papročius, nebūsią didelių problemų ir su kitomis mažumomis, Vokietija turėsianti natūralų Nemuno užnugarį. Buvę susitarta, kad Klaipėdos krašto lietuviai suruošią sukilimą prieš tada jį administravusius prancūzus, ir kad vokiečiai priešinsis tik *pro forma*.

Neatsimenu, kur buvome susitikę, rodos, kažkokiame restoranėlyje. Aš labai stebėjausi, kad Krėvė man patiki valstybės paslaptis. Gal todėl, kad studijavau istoriją? Ir dar pakartotinai pabrėžė, kad visa, ką jis kalbėjo, aš turiu išlaikyti griežtoje paslaptyje. Duotąjį žodį išlaikiau iki to laiko, kada apie šias derybas pradėta rašyti spaudoje.

Tą vakarą pamačiau Krėvę visai naujoje šviesoje — pirmą kartą rimtai su manim kalbantį, nes iki tol girdėdavau iš jo tik juokus, linksmus anekdotus, kai jis į mane kreipdavosi. Tada betarpiškai supratau ir pajutau, kaip jis giliai išgyveno pavestas jam pareigas, kaip troško, kad Klaipėdos kraštas būtų prijungtas prie Lietuvos ir kaip gerai jis buvo susipažinęs su klaipėdiečių charakteriu, skirtingais nuo mūsų, vadinamų didlietuvių, papročiais ir galvosena.

Kai 1924 m. rudenį mano vyras, Balys Sruoga, pradėjo dėstyti slavistiką Lietuvos universitete Kaune, teko dažnai su Krėve susitikti. Jis užeidavo pas mus kone kasdien, vėl buvo gyvai aptariami politiniai klausimai, bėgamieji dienos reikalai, o ypač kultūros ir literatūros problemos. Tik aš į tas kalbas nesikišdavau. Pas Krėves labai retai apsilankydavau — vis šalinausi ponios Krėvienės . . .

Krėvė savo šeimoje

Didelis pasikeitimas mūsų santykiuose įvyko, kai 1925 m. gimė mūsų dukra Dalia. Gyvenome gana skurdų naujakūrių gyvenimą. Tokiu sunkiu laiku man daug padėjo Marija Krėvienė. Pamačiau, kad ji labai geros širdies, kiekvienam pasiruošusi pagelbėti varge. Taip pat pastebėjau, kad ir Krėvė mylėjo vaikus, visad buvo švelnus ir atidus mūsų dukrai, maloniai prašnekindavo net nepažįstamus vaikus gatvėje.

Pradėjau dažniau pas Krėves užeidinėti. Gyveno jie netoli mūsų, Žaliakalnyje. Butas kukliai apstatytas, pedantiškai tvarkingas, puošė jį iš Kaukazo atvežtieji rytietiški kilimai, kone visad šviežios gėlės kambariuose. Rašytojo kabinete buvo matyti nemaža biblioteka.

Jokių didelių priėmimų, gausesnio svečių susibūrimo pas Krėves nemačiau. Jie nemėgo lankytis kitų namuose, bet pas juos, turbūt kasdien popiet, prie arbatos stiklo ar kavos puoduko susirinkdavo kolegos profesoriai, keli rašytojai ar teatro žmonės. Vis sutikdavau ten Girus ir Banevičius — pastaruosius Krėvė atgabeno iš Baku ir Banevičiui parūpino rusų kalbos dėstytojo pareigas humanitariniame fakultete. Su Giriene ir Banevičiene ponia Krėvienė artimai draugavo ir dažnai su jomis praleisdavo laiką Konrado kavinėje. Iš lietuvių, rodos, daugiausia bendravo su Galaunėmis, Glinskiais, ypač su jaunystės draugu — Stasiu Šilingu, kurio šeimoje kartu su žmona dažnai lankydavosi.

Mane labai stebino, kad Krėvės, abu inteligentiški žmonės (Krėvienė buvo tik gimnaziją baigusi, bet labai apsiskaičiusi) labai lepino savo vienintelę dukterį — Oną Aldoną, namuose Anuse vadinamą. Kai mergytė buvo dar maža, visad būdavo aprengta labai švariai, puošniai, atrodė kaip lėlytė. Didelėmis mėlynomis akimis buvo visiškai panaši į tėvo atvaizdą iš jaunystės dienų. Įnoringa, charakterį, matyt, paveldėjusi iš tėvo — savo norus visad mokėdavo pravesti. Tėvai ją taip aklai mylėjo, kad visur jai nusileisdavo. Jei motina padarydavo kokią pastabą — tėvas tuoj mergaitę užstodavo. Ir priešingai, kai tėvas kiek sudrausdavo, motina puldavo teisinti.

Pas Krėves ilgą laiką gyveno rašytojo jaunesnioji sesuo Verutė. Norėdamas pagelbėti vargingai gyvenusiai savo šeimai, brolis ją atsigabeno iš tėviškės, atidavė į gimnaziją, paskui išleido už vyro. Kiek galėdamas rėmė savo gimines.

Įdomu buvo stebėti didįjį rašytoją buvusį savo namuose tarp dviejų kultūrų. Krėvė kiekviena proga parodydavo savo gilų prisirišimą prie kaimietiškos šeimos. Jis sielodavosi, kad senis tėvas, motinai mirus, vedė jauną merginą, blogą šeimininkę, kad tėvų namuose skurdas, pašlijusi tvarka, nutolsta ryšiai tarp brolio ir seserų. Sesuo — kaimietė — traukė atgal į seniai paliktus jaunystės papročius. Matėsi, kaip jam visada miela buvo atsidurti senajam kevale, pakalbėti dzūkiškai. Vėl gi žmona, perdėm miestietė, laikė namuose savo griežtą tvarką. Krėvė matė, kaip žmonai sunkiai sekasi perauklėti kaimietę, pritaikyti ją prie savo papročių, todėl kiek įmanydamas švelnino pasitaikančius nesusipratimus . . . Tačiau, sesutei gyvenant drauge, Anusė gražiai išmoko lietuviškai, po kiek laiko vyro gimtosios kalbos pramoko ir ponia Krėvienė.

Krėvienė buvo gera ir rūpestinga žmona. Nelengva buvo taikytis prie vyro būdo, jo karšto temperamento, tačiau ji rodė daug kantrybės ir tolerancijos. Jis gi rūpinosi ja, nesykį

pataikavo ir dažnai net lepino mažomis dovanomis ar stengdamasis padaryti jai kokį malonumą. Tik ji nuolat vargindavo vyrą savo smulkmeniškomis pastabomis. Man ausyse tebeskamba:

— Vitečka, pataisyk kaklaraištį . . . Vitečka, susišukuok plaukus . . .

Vis dar lyg matau Krėvės grimasą, nekantrų žestą . . .

Aistringas šachmatistas, mėgęs su kolegomis praleisti ilgas valandas ar tai Konrado kavinėje, ar Metropolio restorane, Krėvė kartais pavėluodavo ateiti laiku pietų ar vakarienei, tuo būdu ardydamas nustatytą tvarką ir susilaukdamas priekaištų iš žmonos.

Krėvienė sakydavo, kad vyrams, kaip ir vaikams, reikalingi žaislai ir žaidimai, tik žmonos turinčios žiūrėti, kad jie nebūtų kenksmingi šeimai.

Krėvienė kentėjo dėl savo vyro mažo ūgio — ji pati buvo už jį visa galva aukštesnė. Ypatingai jai būdavo nemalonu, kai jis kartu vaikščiodavo su kone dvigubai už jį aukštesniu Sruoga. Ji vis manęs prašydavo, kad paveikčiau savo vyrą bent nesirodyti Laisvės alėjoje drauge su juo. Mus pasiekdavo visokie anekdotai apie tuodu profesoriu.

Abi su Krėviene vengdavome taip paplitusių Kaune išgertuvių: mūsų vyrai, patekę į ūžiančią draugystę, darėsi sunkiai sukalbami. Krėvei užtekdavo vieno-antro stikliuko ir jis tapdavo labai meilus, sentimentalus, ypač, jei prie stalo greta jo sėdėjo kokia jauna, graži poniutė. Todėl Krėvienė, manim pasitikėdama, prašydavo mane užimti vietą greta jos vyro, kad būčiau lyg kokiu perkūnsargiu . . . Kartą po šaunios vakarienės pas Galaunes gal apie 1926 m. dar jų bute senamiesty (atsimenu, tai buvo birželis, žydėjo medžiai ir snigo) jau vėlai vakare, išeidami į gatvę pro senovišką skliautuotą įvažiavimą į kiemą, turėjom globoti gerokai įkaušusius vyrus. Aš vedžiau po ranka Krėvę, o mano vyrą — didelis abstinentas profesorius Vladimiras Šilkarskis. Krėvienė, nusigandusi, sekė iš paskos. Staiga Krėvė,

susiginčijęs su kolegomis, ko tai supyko. Tik žiūriu, griebia iš kišenės revolverį (buvau girdėjusi, kad jis visad ginklą su savim nešiojęsis). Vos-ne-vos jį nuraminau, priverčiau revolverį paslėpti . . . Laimingai atsidūrėme namuose, o kitą dieną visi gardžiai pasijuokėm iš tokio nerimto mūsų dekano elgesio.

Universitete, su kolegomis ir žmonėse

Pasibaigus infliacijai Vokietijoje, toliau Berlyne studijuoti negalėjau. 1924 m. įstojau į Lietuvos universiteto Kaune Humanitarinį fakultetą. Kaip istorikei man buvo privaloma mokėti be kitų ir lenkų kalbą, išklausyti lenkų literatūros kursą. Jį skaitė Krėvė. Kalbėjo gyvai, laikėsi, kiek atsimenu, žinomo I. Chrzanowskio vadovėlio (jis pats redagavo P. Vaičiūno išverstą tekstą). Niekad prieš jį jokių užrašų nepastebėjau. Man atrodė, kad jis paskaitoms nesiruošdavo, kalbėdavo *ex promptu,* pasitikėdamas savo nepaprasta atmintimi. Cituodavo ilgiausius lenkų poezijos posmus. Dauguma studentų mėgo jo paskaitas, kursas ir egzaminai nebuvo sunkūs, imponavo profesoriaus erudicija ir iškalbingumas. Nesykį pagalvodavau, kad Krėvė nebuvo mokslininkas, tik poetas, dramaturgas.

Senovės Graikijos istoriją mums dėstė prof. Augustinas Voldemaras. Tai buvo, rodos, 1926 m. rudenį. Profesorius atvažiuodavo iš Kybartų vieną kartą savaitėje ir turėjo paskaitas po tris valandas iš eilės. Auditorijoje sėdėjo tik gal keliolika žmonių. Kartais profesoriaus tekdavo laukti po pora valandų, paskaitos nusidelsdavo iki vėlaus vakaro. Voldemaras kalbėdavo labai įdomiai, jo klausydavomės išsižioję, tik nespėdavom greit beriamų žodžių užsirašinėti. Žavėjo senovės Graikijos mitai, reljefiški, spalvingi praeities vaizdai. Bet . . . kurso pabaigoje lektorius dar nebuvo baigęs įvado į Graikijos istoriją. Egzaminams teko ruoštis iš vadovėlių vokiečių ar rusų kalba, užrašais nedaug tegalėjom pasinaudoti. Egzaminus laikėm komisijoje, kurios sąstato

neatsimenu, žinau tik kad joje buvo Jonas Yčas ir Krėvė, bet Voldemaras nedalyvavo. Jau Berlyne buvau išėjusi pagrindinį Graikijos istorijos kursą, tad egzaminas man neatrodė sunkus, gerai atsakiau į ištraukto bilieto klausimus. Maniau — jau baigta. Netikėtai Krėvė, lyg ir klastingai šypsodamasis, dar paklausė:

— O kas tai buvo *tessara?*

To nežinojau. Taip Krėvė nemaloniai užantspaudavo mano egzaminą, tiesa, pažymio nepagadinęs. Po to vėl ilgesnį laiką mūsų dekanui geros širdies neturėjau. Man dažnai jo poelgiai atrodė netikėti ir nesuprantami. Ir jo šypsenos nepamiršau.

Kartą, tur būt apie 1935 metus, istorijos mokytojų būrelis sumanė parūpinti Lietuvos istorijos metodikos vadovėlį, nes baigę humanitarinį fakultetą visai nebuvome paruošti savo dalyko dėstymui. Kreipiausi į Krėvę, prašydama patarimo. Labai nustebau išgirdusi iš jo kategorišką tvirtinimą, kad toks vadovėlis visiškai nereikalingas, kad kiekvienas dėstytojas gali susirasti pats sau tinkamą metodą. Sumanymo vykdymas labai nusidelsė, tik žymiai vėliau Ona Girčytė-Maksimavičienė ėmėsi rašyti istorijos metodikos vadovėlį. Ar jis kada pasirodė — nežinau.

Kai baigiau universitetą, kažkas iš mūsų profesorių istorikų iškėlė sumanymą sudaryti man stipendiją ir išsiųsti į užsienį specializuotis. Vaclovas Biržiška nuo to sumanymo mane atkalbinėjo: turi šeimą, negali palikti nei vaiko, nei vyro, Balys — didelių gabumų žmogus, bet blaškosi, nesusikaupia, jam reikalinga artimo žmogaus moralinė pagalba. Taip pat Krėvė, pas mane atėjęs, tuo reikalu ilgai kalbėjo.

— Balys, likęs vienas, „nusibalamutys", pražus jo talentas. — Aš pati ir nemaniau palikti šeimos, tad likau Kaune. Bet Krėvės nuoširdus susirūpinimas mano vyro gabumais mane maloniai nuteikė, nes iki tol man atrodė, kad Krėvė buvo gana skeptiškas Sruogos kūrybos atžvilgiu.

Dažnai apie ją kritiškai atsiliepdavo, traktavo jį kaip vyresnis, daugiau nusimanąs literatūroje. Kartą tik, atsimenu, Balys išdrįso pakritikuoti Krėvės *Skirgailą*. Griežtai pasisakė prieš sceną koplyčioje prie karsto, prieš ilgą Kellerio monologą ir prieš Tamsiojo bei Šviesiojo vyrų įvedimą į sceną. Krėvė atrodė labai nepatenkintas, karštai savo sumanymą gynė, pakartotinai tvirtindamas, kad kaip tik minėtos scenos vizija jam davusi akstiną parašyti visą dramą.

Sruoga kartais pasisakydavo, nors, rodos, artimai jiedu draugavo, kad dažnai Krėvės elgesio jis nesupranta. Kai kurių kolegų nuomone dekanas mano vyrą protegavęs, o tas kartais jautėsi jo apviltas. Pasitaikydavo nemalonių incidentų, po kurių mano vyras ilgai nuliūdęs tylėjo, bet Krėvės niekad nekaltino, visad jam buvo ištikimas.

Per ilgą laiką susidariau nuomonę, kad Krėvė nepasitikėdamas žiūrėjo į moteris, išėjusias aukštąjį mokslą, netikėjo jų darbo pozityvumu.

Apie vienuolika metų išgyvenom Žemuogių gatvėje. Tame pačiame name keitėsi kaimynai, vis profesoriai nevedę ar su šeimomis. Po Pakštų atsikraustė Sofija Čiurlionienė, profesorius Vladimiras Šilkarskis, Gotlibas Studerus su šeima, kurį laiką gyveno profesoriai Horstas Engertas, Levas Karsavinas, Vosylius Sezemanas. Krėvė dažnai pas mus ateidavo. Mėgo šachmatais lošti su mano vyru, ypač su Karsavinu. Užsukus profesoriui Albinui Rimkai, ėjo gyvos kalbos politinėmis temomis. Nepamirštami susitikimai! Kiek sąmojo, kiek įdomių interpretacijų . . . Netruko ir juokų . . . Krėvė nesiliovė pašiepti prof. Šilkarskį — tai dėl jo susižavėjimo gražuole Pakštiene (vis erzino, kam bėgiojąs Pakštienės papūgos žiūrėti . . .), tai jo ilgamete Čiurlionienės adoracija. Ypatingai kai Oleka-Žilinskas atsirado tarp mūsų, pobūviai ir kalbos buvo įdomios, gyvos. Krėvės labai artimai draugavo su Olekais. Vera Olekienė-Solovjova, švelni, žavi, buvo visus pavergusi. O jau prie vakarienės kalbos apie literatūrą, teatrą! Tiek žymių žmonių, tiek erudicijos. Visų fenomenali-

nė atmintis, kai kalbėta literatūros klausimais, galima buvo išgirsti ištisus puslapius įvairiomis kalbomis klasikų kūrinius cituojant: Krėvė savo mylimą Lermontovą, Šilkarskis — Adomą Mickevičių, Goethes *Faustą*, Engertas iš naujosios vokiečių poezijos, Karsavinas — itališkai Dantės *Inferno*, ilgus puslapius iš A. Bloko, o kartą iš Viktoro Biržiškos išgirdom ištisą Lermontovo poemą *Mcyri*. Diskutuota apie įvairiomis kalbomis pasirodančius literatūros kūrinius, aptariamos Kauno teatre statytos dramos. Bet kad paties Krėvės veikalai būtų tame profesorių būry skaitomi — neatsimenu. Pasikalbėjimuose su Sruoga vyravo fakulteto reikalai.

Krėvė atrodė laimingas, kai į Kauną atvažiuodavo Jurgis Baltrušaitis. Ilgas valandas su juo praleisdavo „Metropolio" viešbuty, pas save priiminėjo, kartą ir pas mus buvo susitikę.

Nepamiršiu, kokiu entuziazmu ruoštasi *Šarūno* pastatymui. Veikalui dramatinę formą suteikė P. Vaičiūnas, statė A. Oleka-Žilinskas, dekoracijas darė A. Galdikas. Daug rūpintasi pilių interjerams atkurti — taip maža išliko medžiagos; su mūsų istorikų pagalba ieškota kaimynų ikonografijos palikime. Sruoga aktyviai dalyvavo pasitarimuose, Krėvė reiškė aprobatas sumanymams arba juos atmesdavo, duodamas taiklių pastabų.

Per tą laiką, kada Oleka-Žilinskas buvo Kauno Valstybinio teatro direktorium, Krėvė didžiai rūpinosi teatro reikalais, darė žygius pas vyriausybę, A. Smetoną, Tūbelį, kad negailėtų pinigų teatrui, pabrėždamas, kad tai svarbi kultūros įstaiga, tarnaujanti ne valdančiųjų pramogai, bet visuomenės auklėjimui, meno ugdymui. Kiekviename dramos ar operos pastatyme Krėvė dalyvaudavo ir su draugais juos aptardavo. Daug priekaištų jam teko atremti, kai susidarė opozicija prieš direktorių ir ypač jo proteguojamus rusus baleto šokėjus. Įrodinėjo, kad pasaulinio garso menininkai Nemčinova, Obuchovas ir Zverevas buvo puikūs mokytojai, nepaprastai mūsų baletą pakėlę.

Politikoje

Didžiausias Krėvės rūpestis buvo kultūros reikalai apskritai. Pats buvęs mokytojas, sielojosi dėl mokytojų vargingos būklės, piktinosi, kad nedaug darbo teturėję leitenančiukai geriau atlyginami už jaunimo auklėtojus. Jis buvo priešingas nuolatinės kariuomenės laikymui Lietuvoje, kaip Vladas Pūtvis, Albinas Rimka galvojo, kad mūsų mažam kraštui daug naudingesnė būtų tokia sistema, kokia veikė Šveicarijoje, Suomijoje. Nemėgo augančios karininkų kastos. Rūpinosi kultūrinio lygio pakėlimu, gabesnių jaunuolių šelpimu. Kiek žinau ne vienam studentui padėdavo materialiai, nesigarsindamas. Jokiai politinei partijai nepriklausė, bet neslėpė pritariąs kairesnėms srovėms. Bolševizmą gerai pažino dar Rusijoje gyvendamas ir dėl jo jokių iliuzijų neturėjo. Nekartą reiškė įsitikinimą, kad karui įsiliepsnojus, vokiečiai sunaikinsią Rusijos bolševizmą, o vakariečiai — nacizmą. Tikėjo į demokratijos laimėjimą ateity. Jis galvojo logiškai, deja, vėliau įvykiai pakrypo netikėta linkme. Visad atidžiai sekė politinius įvykius mūsų krašte ir plačiame pasaulyje. Įdomiai juos kartu su Sruoga interpretuodavo.

1926.XII.17 perversmo metu Krėvės nemačiau, bet girdėjau, kad aktyviai dalyvavo kažkokiuose pasitarimuose.

Tuoj po perversmo, kiek atsimenu, Krėvė labiausiai dėl jo kaltino kunigą M. Krupavičių, būdamas įsitikinęs, kad jis tuo būdu siekęs perimti valdžią krikščionims demokratams. Piktinosi A. Smetonos poslinkiu į diktatūrą ir nesiliovė jo politikos kritikuoti. Iš seno gerai pažįstamas ir su Smetona ir su Voldemaru, buvęs jų kolega Humanitarinių mokslų fakultete, nuolat bandė juos paveikti, kad daugiau domėtųsi švietimu. Čia vėl kaltino J. Tūbelį, kad perdaug rūpinasi ekonomine krašto gerove, tuo skatindamas materializmą kaimiečių tarpe. Tuo tarpu apsišvietęs valstietis, lietuvis, būtų atsparesnis svetimoms įtakoms, greičiau kultūrėtų, taptų sąmoningesnis tautiniu ir politiniu požiūriu.

Dažnai Krėvė sunkiai atsidusdamas skundėsi, kad tautininkų partija, kurios vienu iš kūrėjų jis pats buvo, nutolo nuo pradžioje ją lydėjusių idėjų, pašiepdavo Smetoną už „tautos vado" priimtą titulą. Taip pat jis buvo nusivylęs Šaulių sąjunga, nes joje įsiviešpatavęs oportunizmas, ji likusi priklausoma nuo karo vadovybės. Skeptiškai žiūrėjo ir į skautus, nes ten skverbėsi pataikavimas prezidentui ir karjerizmas. Abu su mano vyru baiminosi, kad auga saugumo galybė, cenzūra darosi įkyri, vis daugiau varžoma žodžio laisvė.

Neiškenčiu neįterpus čionai vieno būdingo ne anekdoto, o tikro įvykio Smetonos režimui įsigalėjus mūsų demokratiniame krašte. Maždaug 1934 metais, vasarodami mano tėviškėje Žemaitijoje, abu su vyru dalyvavome pietuose, į kuriuos mano tėvas pakvietė kaimyną seniūną su tik baigusiu Viekšnių keturklasę mokyklą sūnum, norėdamas tą pasiekimą pagerbti.

Pietų metu paklausiau jaunuolį:

— Ką gi dabar manai daryti? Kokią profesiją pasirinksi?

— Ta mata, tasgaties, — atsakė, — arba eisiu į kunigus, arba į saugumą.

Visi nustebę į jį pažiūrėjo. Aš vėl klausiu:

— Kodėl?

— Na, ir čia, ir ten dirbti nereikia, o žmonės gerbia ir bijo.

Tokiai nuotaikai augant Krėvė vis dažniau įspėdavo Smetoną dėl pavojų, kuriuos atneša jo remiama artima fašizmui santvarka. Dėl to kaip Krėvė, taip ir Sruoga įgijo daug priešų karininkijos ir saugumiečių tarpe, vėliau nuo jų abiem teko nukentėti. 1939 m. abu buvo apstatyti šnipais. Krėvė tuo piktinosi, skundėsi vyriausybei, kad jį, seną lietuvį patriotą drįsta sekti nesubrendę, už pinigą dirbę tamsuoliai . . . Kartą Sruoga, pamatęs už tvoros šnipelį, demonstratyviai jį pirštu parodė ir garsiai reiškė savo pasipiktinimą. Po to šnipai ėmė atsargiau elgtis, bet neišnyko.

Krėvė liūdėjo matydamas mūsų besikuriančios miesčionijos ponėjimą. Dažnas, vos iš kaimo išėjęs, išpuikėja, niekina paprastą kaimietį. Krėvė gi visados buvo labai paprastas, kiekvienam prieinamas, ar tai su studentais ar kitais interesantais. Į tarnaitę visad kreipdavosi mandagiai, kartu su žmona rūpinosi, kad nebūtų išnaudojama, nedirbtų vėlai vakarais, turėtų poilsio. Kai teko su Krėve po Lietuvą keliauti, galėjai įsitikinti, kaip natūralus jis buvo su kiekvienu sutiktu ūkininku, kaip gražiai pakalbėdavo su moterėle turguje ar piemenėliu palaukėje. Kartą sykiu su Krėve ir mano vyru atsidūrėme Žvelgaičio piliakalnyje prie Žagarės. Krėvė visai kaip kaimietis apklausinėjo ten sutiktą senuką — ką žmonės apie tą vietovę pasakoja, kokių girdėjęs padavimų. Net mane subarė, kad nemoku tinkamai prieiti prie kaimo žmonių. Reikia žinoti jų psichologiją, mokė. Krėvė labai mylėjo Lietuvos gamtą. Pakartotinai girdėjau, kad ji jam atrodo liūdna, *elegiška.*

Žemės reformai pritarė, džiaugėsi, matydamas, kaip darbštieji naujakuriai gerai tvarkosi. Tik apgailestavo, jog kaimus išskirsčius į vienkiemius, nukentėsianti tautosaka, žmonės iš tolimesnių kiemų rečiau galės susitikti, mažiau bendraus, nyks senieji papročiai, dainos, pasakos.

Karui artėjant dažniau su Krėvėmis susitikdavome, mūsų santykiai darėsi vis glaudesni, nuoširdesni. Vis daugiau kalbėta politinėmis temomis. Beveik niekad nesikišdama į vyro su Krėve pokalbius, tik susidomėjus, klausydavau jų reiškiamų nuomonių, jaučiau augantį susirūpinimą Lietuvos likimu. Klaipėdos netekimas labai prislėgė, taip pat ir lenkų ultimatumas. Kiek supratau, tiesioginėse derybose su lenkais Krėvė nedalyvavo, bet buvo aktyvus aptariant padėtį su vyriausybės žmonėmis. Idėjai, kad jėga paimtume Vilnių iš lenkų, buvo griežtai priešingas. Karštai ragino elgtis humaniškai su internuotais lenkų kariškiais. Su lenkų mokslininkais per visą nepriklausomybės gyvenimą palaikė ryšius.

V. Krėvės „Šarūno" pastatymo (1929.XII.17) Valstybės teatre dalyviai: Andrius Oleka-Žilinskas, režisierius, Petras Kubertavičius — vaidinęs Šarūną, Adomas Galdikas — sukūręs dekoracijas ir Balys Sruoga — meno patarėjas, recenzentas.

1939 m. liepos mėn. pas Micutus Olesine prie Lodzės. Iš kairės į dešinę — sėdi Marilė Micutaitė, Vanda Paulavičiūtė-Micutienė, Olenka Micutaitė, prie jos stovi V. Krėvė. Stovi Leonardas Micuta, Balys Sruoga; apačioje — Dalia Sruogaitė.

Ekskursija į Lenkiją 1939 m. vasarą.

Balys Sruoga ir Vincas Krėvė 1939 m. vasarą.

Kartą, lenkų istorikui Henrikui Paškevičiui besilankant Lietuvoje, abu su vyru buvom pakviesti pietų pas profesorių Šilkarskį. Dalyvavo prof. I. Jonynas, dar keli asmenys, kurių neatsimenu. Dominavo Krėvės nuomonė. Gerai kalbėdamas lenkiškai jis tarė svarų žodį ir dabarties politikos klausimais ir istorinėmis temomis.

Lyg vis man tebeskamba ausyse autoritetingas Krėvės balsas, nuoširdus susirūpinimas augančiu pavojum Lietuvai ir iš vokiečių, ir iš Sovietų pusės . . .

Kelionė po Vilniaus kraštą ir Lenkiją

1939 metų vasarą dar teko išgyventi labai malonią kelionę į Vilnių, jo apylinkes, paskui išilgai Lenkijos per Gardiną, Baltstogę, Varšuvą, Lodzę, Čenstachavą, Krokuvą, Veličką. Važiavome mūsų Fiatuku keturiese: Krėvė, mano vyras, duktė Dalia ir aš. Tuomet automobilių sėdynių dar negalima buvo pritaikyti vairuotojo ūgiui, todėl visą laiką vairavo Sruoga. Krėvė sėdėjo greta jo, o mudvi su dukra užpakaly, vadinamoje uošvės vietoje, be stogo. Dalį kelionės buvau atsiskyrusi prisijungdama prie istorijos mokytojų ekskursijos dideliu turistiniu autobusu keliaujant po Vilniaus kraštą. Tik nuo Vilniaus į Lenkiją važiavome drauge. Per visas tris savaites kelionės Krėvė visad buvo draugiškas, paprastas, niekad jokių reikalavimų nereiškė, kantriai kėlė nepatogumus.

Kai vaikščiojom drauge po Vilniaus gatves, Krėvė stačiai degė, garsiai savo entuziazmą reiškė, džiaugėsi seniai matytu Vilnium ir jo istoriniais paminklais. Nebeišvardinsi jo pasakojimų, jo pastabų — čia prie Katedros, čia prie Aušros vartų, prie namo su atiku Pilies gatvėje. . . Bazilionų kieme deklamavo iš Adomo Mickevičiaus *Vėlinių,* pasakojo padavimus apie požemio urvus, istorinius namus. Kaip jis gerai žinojo istoriją! Kiekvienas sakinys baigdavosi šauktuku.

Dar lyg girdžiu jo taip dažnai vartojamą „taipos" aiškinant ką nors ypač įdomaus.

Stovėdami prie Trakų pilies klausėmės Krėvės pasakojimus apie ten buvusius įvykius — tarytum jis pats buvęs jų dalyviu. Atimintinai citavo ištisus posmus iš *Scriptores rerum prussicarum* ir kitų jau seniai jo skaitytų Lietuvos istorijos šaltinių.

Neiškentus įsiterpiau sušukdama:

— Juk tie griuvėsiai liudija, kad Lietuva buvo daug galingesnė, negu judu su Baliu savo kūriniuose vaizdavote! Judu esate per kuklūs! O dar kai kas prikiša, kad perdedat iškeldami mūsų kunigaikščių išmintį, Lietuvos galybę . . . Ne, jūs dar nepakankamai juos aukštinot!

Abu tik nusišypsojo, ir Krėvė liūdnai atsakė:

— Gal ir teisybė . . .

Vykdami į Gardiną sustojome Eišiškio pilyje, kurios kiemą nuomojo mano dėdė sodininkas, Jonas Paulavičius. Pas jį pernakvojome. Krėvė susidomėjęs apžiūrinėjo tos pamirštos pilies žeme ir velena apdengtus volus — gal po jais yra išlikę mūrų griuvėsiai, kaip Trakuose? Matėm įėjimą į požemį, kurs vietos žmonių liudijimu labai didelis. Prisiminėm Konstantino Jablonskio spėjimą, kad čia būta Onos Vytautienės tėviškės, nes ši pilis priklausė jos broliui Sudimantui. Visą vakarą praleidom spėliodami jos kilmę, aptardami kitų istorikų spėjimus. Krėvė apgailestavo, kad Eišiškių pilis, tokia didelė, kurioje Vytautas ir kiti mūsų didieji kunigaikščiai nakvodavo pakely iš Vilniaus į Gardiną, taip mažai istorikų ištirta.

Netoli Eišiškių ir Vosyliškių žinojau buvus dvaro, Daugirdų šeimos lizdo, jau XVI amžiaus dokumentuose vadinamo Senuoju Daugirdų dvaru. Vos išprašiau iš vyro ir Krėvės, kad ten užsuktume. Radom didelės, šimtametės liepų alėjos liekanas, didelių namų pamatus, seno vaismedžio sodo likučius, apžėlusias, apleistas kapinėles. Prie jų — skurdi naujakurio trobelė. Iš jos išėjo moteris, kaimietiškai

apsirengusi. Pradėjom su ja kalbėti lenkiškai. Pasirodė, moteris buvo apsišvietusi, pasisakė esanti gudė, Aloizos Paškevičiūtės, poetės, žinomos Ciotka Bialoruska slapyvardžiu, sesuo. Ten pat parodė gražiai prižiūrėtą jos kapą. Prisiminėm, kad tai buvusi inžinieriaus Stepono Kairio pirmoji žmona. Užsimezgė ginčas dėl Vilniaus. Gudė karštai įrodinėjo:

— Vilnius mūsų! Ne jūsų, ne lenkų, tik mūsų!

Krėvė ėmė karščiuotis, visiems nuotaika pagedo. Dar aš labai norėjau apžiūrėti apylinkes, Vosyliškio kapines, bet vyrai skubėjo į Gardiną nakvynėn. Jau vakarojo.

Varšuvos lankymas nepaliko didesnio įspūdžio. Greit apėjom istorines vietas, senamiestį su garsiąja polichromija, karališką pilį. Užsukom į taip Varšuvos gyventojams žinomą „Fukiernią" — vyno taurės išmesti. Nakvojom pas mano tetą Anelę Venordin, kuri, jauna būdama, draugavo su Povilu Višinskiu ir apgailestavo, kad dėl karo įvykių turėjo išvykti iš Lietuvos. Krėvė susidomėjo jos pasakojimu apie Višinskį, kažką užrašinėjo. Žinojau, kad tetos korespondencija su Višinskiu Vaclovo Biržiškos saugojama Universiteto bibliotekos archyve.

Iš Varšuvos užsukom pas antrą mano tetą Vandą Micutienę kaime prie Lodzės. Krėvę sujaudino gražus sutikimas prie vartų lietuvišku „sveiki gyvi"! Ilgai kalbėjom apie tragišką šeimų išsiskyrimą dėl lietuvių-lenkų politinių santykių, apie skaudų konfliktą.

Krokuvoje apsistojome švariame viešbuty prie pat Barbakano — miesto vartus saugojusio bokšto. Nuo pat ryto išėjom miesto žiūrėti. Čia, kaip ir Vilniuje, Krėvė stačiai liepsnojo. Kiekviename žingsnyje žinomi iš literatūros ir istorijos pastatai — Dlugošo namai, Marijos bažnyčia, turgavietė, kurioje Tadas Kosciuška davė priesaiką pradėdamas sukilimą prieš rusus. Jogailos vardo universitetas, Vavelis, katedra — tiek daug Lietuvos istorijos paminklų . . . Mano vyrui nekartą teko mus su Krėve raminti, kad

nešauktume gatvėje . . . Bet kur čia jo klausysi! Tiek įspūdžių! Krėvė ir Lenkijos istoriją puikiai žinojo, vis prisimindavo savo mėgiamų poetų kūrinius, susijusius su istorinėmis vietovėmis.

Kažkaip ypatingai atminty įstrigo atsilankymas antropologijos muziejuje. Krėvė — toks mažas profesorius, svečias iš Lietuvos — nustebino ten dirbusius specialistus savo žiniomis apie J. Talko-Hrincevičiaus rinkinį. Paėmęs į rankas lenkų poeto Julijaus Slovackio kaukolę, ilgai ją laikė, glostė aukštą kaktą . . . Tylėjo. Susidomėjo lenkų viduramžių karaliaus Leszek Czarny kaukole. Ir čia prabilo, aiškindamas, kad galvos forma rodanti buvus nenormalaus žmogaus, ne be reikalo jis išliko istorijoje Juodojo prievardžiu.

Grįždami atgal iš Krokuvos pasiekėm Čenstachavą per baisią audrą. Sustojome „geriausiame" viešbuty, kur viskas buvo labai nešvaru — staltiesė, patalai. Krėvė, namuose pratęs prie idealios švaros, pyko, barė tarnus. Prisiminiau, kad supykusio Krėvės niekad nebuvau mačiusi.

Mus stebino matytas Lenkijoje skurdas kaimuose, o greta puošnūs dvarai, nemaži miestai be kanalizacijos, upės užterštos, bet prie įstaigų gėlės — baltos ir raudonos petunijos (valstybinės vėliavos spalvos). Krėvė džiaugėsi, kad Lietuvos kaimo kultūra kur kas aukštesnė, negu Lenkijoje. Stebėjosi, kad vargingai atrodo lenkų kareivėliai — išbalę, matyt, menkai maitinami, apšepę. O kur tik teko išsikalbėti su vietos žmonėmis, visi lenkišku išdidumu gyrėsi:

— Bus karas. Mes tuoj paimsim Berlyną. Juk vokiečių tankai popieriniai!

Krėvė tuo labai abejojo, bet nesileido į ginčus.

Tai buvo 1939 metų liepos mėnesio pabaiga . . .

Karo siaubui užgriuvus

Karo artėjimą jautėm visi, bet nemanėm, kad jis taip greit užgrius. Grįžę į Kauną dar ramiai ruošėmės naujiesiems mokslo metams.

Kai išgirdom rugsėjo mėn. 1 d. rytą Molotovo kalbą per radiją, mano vyras tuoj telefonu susisiekė su Krėve. Visi buvom pritrenkti. Dekanas pas mus jau taip dažnai, kaip seniau, nebeužeidavo, jiedu su vyru susitikdavo universitete ir mieste — visi buvom susirūpinę politiniais įvykiais.

Girdėdavom daugelio mūsų pažįstamų nusistebėjimą, kad Krėvė dažnai lankėsi pas Sovietų atstovą Pozdniakovą, net jį savo namuose priiminėjo. Nejaugi jis tikėjosi paveikti jį Lietuvos naudai? Nejaugi toks protingas žmogus, kaip Krėvė, galėjo turėti iliuzijų bolševikų atžvilgiu?

Praėjo nerimo pilna 1939/40 metų žiema. Išgyvenome baugius įvykius birželio mėnesį. Krėvė sutiko priimti ministro pirmininko pavaduotojo (vėliau ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro) pareigas. Niekad nepamiršiu to momento, kada Krėvė išplėstomis, lyg pamišėlio akimis žiūrėdamas į mus pasakė:

— Sutikau . . . Turėjau sutikti. Reikia skubiai gelbėti, kas dar galima išgelbėti . . .

Ir tikrai, su keliais patikimais užsienio reikalų ministerijos tarnautojais slapstė, naikino archyvus, daugelio mūsų veikėjus kompromituojančią medžiagą.

Nepamirštamas 1940 m. rugpjūčio pabaigoje įvykęs Lietuvos mokytojų suvažiavimas Kauno Ąžuolyno stadione. Nepamirštamas įspūdis, o atminty liko tik keli kadrai to paskutinio, gaivalingo viešo lietuvių protesto prieš okupaciją.

Kalbėjo kokie tai nauji švietimo vadovai, kažkokie komunistai. Kalbėjo ir Vincas Krėvė. Jo kalbos turinio neatsimenu, tik tiek, kad buvo patriotiška, be mažiausio pataikavimo bolševikams. Jo balsas drebėjo, daug kas susirinkusiųjų ašaras šluostėsi . . . Kai kažkas užintonavo Lietuvos himną, minia atsistojo, iš visų širdžių pasiliejo galinga giesmė. Matau lyg per miglas vieną kitą mūsų auklėtojų bailiai dairantis į šonus — čia atsistoja, čia vėl atsisėda . . . Ir Petrą Cvirką, skubiais žingsniais pribėgusį

prie prezidiumo stalo ir demonstratyviai greit prie kitų komunistų atsisėdusį.

Parėjom namo kaip po laidotuvių. Pas mus Krėvė susijaudinęs tarė:

— Aš nežinojau, kad tai visų mokyklų, pradžios ir vidurinių, mokytojų suvažiavimas, maniau, kad tik liaudies švietėjai susirinkę . . . Būčiau kitaip kalbėjęs.

1941 m. vasaros pabaigoje prieš darbui mokyklose prasidedant gavome butą Vilniuje profesorių namuose, Tauro gatvėje Nr. 21, antrame aukšte, virš Krėvių. Čia jau mūsų santykiai pasidarė visai glaudūs. Jei Balys visados buvo su jais artimas, aš iki bendros kelionės po Lenkija Krėvės varžiausi. Dabar ledai ištirpo, ir mes turbūt ne tik kasdien, bet po keletą kartų į dieną susitikdavome. Tokiais sunkiais, komplikuotais laikais Krėvės patarimai man, administravusiai mergaičių gimnaziją, buvo neįkainojami. Krėvė pasitraukė iš vyriausybės ir politinės veiklos, atsidėjo universiteto darbui. Reikėdavo ne vieną gelbėti nuo suėmimo, aprūpinti darbu, slapstyti. Kartu su Krėvėmis padėdavome, kam tik galėjome.

1941 metų pavasarį vis skaudžiau jautėme bolševikų spaudimą, KGB persekiojimus. Pagaliau atėjo birželio mėnuo. Jau keletą dienų prieš masinių išvežimų pradžią Vilniuje atsirado paslaptingi juodi sunkvežimiai, prie jų daug uniformuotų enkavedistų mėlynomis kepurėmis (patys rusai juos vadino „niezabudki", neužmirštuolės). Sklido baugnančios kalbos apie kažkokius ruošiamus gyventojų išvežimus iš miesto. Nubėgau pas Krėves. Ten užtikau Liudą Girą. Klausiu:

— Kas čia darosi? Apie kokius išvežimus kalbama?

— A, tai nieko tokio. Vilnius bus apvalytas nuo vagių ir prostitučių. — Ramiai atšovė Gira.

Jo žodžiai mūsų nenuramino.

O tuo tarpu daug mūsų pažįstamų, kurių šeimos nariai jau buvo suimti, kreipėsi į mus prašydami užtarimo,

pagalbos. Atvažiavo viena buvusio ministro žmona ir kartu su manim atėjo pas Krėvę maldaudama padėt, gelbėti jos vyrą. Krėvė išbalo, akyse ašaros pasirodė, tik rankas išskėtė . . . Buvo bejėgis. O toji moteris už kelių dienų kartu su vaikais buvo išvežta į Sibirą ir ten, šaltoje Jakutijoje, praleido ištisus 15 metų . . . Jos vyras liko bolševikų sušaudytas.

Kaip Krėvė kentėjo nieko negalėdamas padėti, aš buvau liudininkė.

Visame mieste, mūsų namuose — panika. Profesūra deda daiktus į kuprines, kas gali, ruošiasi bėgti į provinciją. O atsakingo darbo palikti negalima . . . Mano vadovaujamoje gimnazijoje ėjo baigiamieji egzaminai.

Birželio 15-ą dieną iš pat ryto atbėga į mano kabinetą vienas mokytojas ir siaubo pagautas praneša:

— Rusai tremia žmones į Sibirą! Veža vyrus, moteris su vaikais, duoda pasiimti su savim tik tiek daiktų, kiek kas gali panešti . . .

Kaip tik į lietuvių kalbos atsakomąjį egzaminą kelios mokinės neatėjo — vienų tėvai išvežti, kitos slapstosi. Pavyko įrašyti joms pažymius Švietimo komisariato atstovams nepastebėjus, sumesti kiek pinigų toms, kurios ryžosi pabėgti.

Po darbo nuskubėjau namo — mano vyras su Krėviene išvažiavo į stotį, kur tremiamieji buvo kraunami į vagonus. Grįžę pasakojo, kad matė gyvulinius vagonus, prigrūstus žmonių. Karštą dieną jie troško už grotų, maldavo vandens . . . Kas tik galėjo, nešė nelaimingiesiems maisto, drabužių, vandens. Balys su Krėviene išdalino turėtus pinigus, priiminėjo laiškučius perduot giminėms. Sukrėsti pasakojo apie sargybos brutalumą.

Krėvė tuoj nuskubėjo pas pažįstamus komisarus — teiravosi, bandė sustabdyti baisų trėmimą. Kai kurie seni komunistai jautėsi užklupti, sužinoję, kad ir jų šeimos paliestos — čia motina, čia sesuo išvežama. Įsakymas iš

Maskvos buvo toks griežtas, kad niekas nepajėgė jam pasipriešinti.

Sekė neramios nemigo naktys. Širdis virpėjo kiekvienam sunkvežimiui, automobiliui sustojus prie namo. Daiktai sudėti, laukėm savo eilės . . .

Kai bolševikai ėmė bėgti iš Vilniaus pirmosioms vokiečių bomboms nukritus, kažkas manęs paklausė:

— Ar Krėvė irgi bėga į Rusiją? — Tik akis išplėčiau ir sušukau:

— Krėvė? Kodėl? Jis gi bolševikų priešas, į valdžią atėjo tik norėdamas padėti, kam galima buvo . . .

Vokiečiams okupavus Lietuvą, gestapas tuoj prisistatė prie Krėvių. Jiems grėsė didelis pavojus — aukšta pozicija ir žmonos kilmė. Tik po didelių pastangų pavyko juos iš arešto išvaduoti.

Krėvės liko Vilniuje, mažai kur iš namų išeidavo, visą laiką jautė, kad sekami. Nedaug kas juos telankė. Dažniausi svečiai būdavo profesorius Levas Karsavinas su žmona ir vyriausia dukterim Irina, prof. V. Sezemanas, advokatas Nargelavičius, Mykolaitis-Putinas su žmona, teisėjas Vytautas Mykolaitis. Lankėsi humanitarai profesoriai, iš kurių gal Krėvei artimiausi buvo P. Augustaitis ir P. Skardžius. Badmečiu Krėvienė, visad vaišinga, neturėdama ko pasiūlyti prie kavos ar arbatos, neslėpė savo jaudinimosi. Vilniuje jau tik rusų draugystėje Krėvių namuose kalbėta rusiškai, maišytoje kompanijoje ir su mumis Krėvienė pati prašė kalbėti lietuviškai. Aišku, su Krėve mudu su vyru visad vartojome tik lietuvių kalbą.

Kiek galėdama skleidžiau versiją, kad Krėvienė nebuvo žydė, tik karaimė. Iš tikrųjų, ji man pati sakė, kad jos šeima maišyta, net mergautinė pavardė karaimiška ar turkiška, Karak, kas išvertus į rusų kalbą reiškė „slivočnoje maslo" — sviestas, padarytas iš saldžios grietinėlės.

Krėvė su Sruoga atidžiai sekė pasaulinės politikos įvykius, vokiečių-sovietų karą. Jiedu neturėjo jokių iliuzijų

dėl vokiečių, pilnai suprato, kad jie siekia sunaikinti ne tik žydus ir lenkus, bet ir lietuvių tautą. Stebėjosi tais naivuoliais, kurie tarnavo naciams ir net dorus lietuvius įskųsdavo gestapui.

Tais slegiančiais netikrumo laikais nepastebėjau, kad Krėvė būtų atsidėjęs literatūrai. Paskaitas universitete atlikdavo, bet kūrybai nuotaikos neturėjo. Suvaržytas, susirūpinęs dėl šeimos ir viso krašto likimo, jis nedaug su kuo tebendravo, rečiau turėjo partnerių šachmatais lošti. Aiškiai nuobodžiaudavo.

Mūsų santykiai su Krėvėmis buvo nuoširdūs ir artimi. Nuolat dalindavomės savo vargais, lygiai kentėjom nepritekliu, net valgis būdavo labai skurdus. Pasunkėjo susisiekimas su tėviškėmis, po bolševikų okupacijos nukentėjusiomis.

Ir staiga įvyko kažkas, kas sudrumstė draugišką nuotaiką. Pajutau, lyg mano vyras kai ką nuo manęs slepia, atsirado reikalų, apie kuriuos nedrįsau jo klausti. Krėvienė su mumis abiem pasidarė šalta, susitikus, akis nuleidžia . . . Buvo tikrai nejauku, negalėjau suprasti, kokia viso to priežastis. Tik Krėvė savo įpročiu vaikščioja aplink valgomąjį stalą įsikandęs cigaretę ir daugiau, negu paprastai, kalba, šelmiškai šypsosi. Man tai atrodė keista. Pagaliau mudu su vyru išsiaiškinom. Vyras atspėjo, kad čia Krėvė buvo supynęs labai įmantrią intrigėlę, kuria mus tris lyg kokiu voratinkliu apipynė. Kodėl jis tai padarė? Kam tokiais sunkiais laikais pastatė mus į nemalonią padėtį? Vyras man trumpai burbtelėjo kažką, ką dabar tik rusišku posakiu galėčiau išreikšti:

— Iz liubvi k iskusstvu . . . (iš meilės menui) . . .

Dramaturgas, neturėdamas savo veiklai platesnės dirvos, sugalvojo gal planuotos dramos ar komedijos apmatus išbandyti ant savo artimųjų kailio . . .

Keistas dalykas, kai kurie nereikšmingi posakiai, momentai, užsifiksavo atminty nepaprastu ryškumu, o daug svarbių

įvykių visai pamiršti. Kas buvo to žaidimo, tos intrigėlės pagrinde — nieko neatsimenu.

Nutarėm nekreipti dėmesio, nuduot, kad nieko nesuprantam. Po kiek laiko, svarbesniems įvykiams užgriuvus, viskas liko užmiršta, atmosfera praskaidrėjo. Tada prisiminiau nekartą girdėtus priekaištus Krėvei, esą jis didelis intrigantas. Pati tos savybės niekad nebuvau patyrusi. Ir atgijo tas įspūdis, kurį man Krėvė buvo padaręs pirmą sykį jį pamačius: jame slypi kažkoks trolis . . .

Tuo tarpu karas ėjo vokiečių nenaudai. Po Stalingrado katastrofos jau artėjo vokiečių pralaimėjimas. Vokiečių žiaurumai vis didėjo. Po nepavykusios Lietuvoje paskelbtos mobilizacijos jie visai įsiuto. Ėjo vis daugiau suėmimų. Tarėmės su Krėvėmis — ar slapstytis, bėgt į kaimą, ar Vilniuje kitur nakvoti? Krėvė nervinosi, negalėjo apsispręsti. Pareigos pajautimas, atsakomybė už tarnybą sulaikydavo nuo išvykimo, nors patarimų iš draugų skubiai pasitraukti netrūko nei mums, nei Krėvėms.

1943 m. kovo 16 d. prieš pat vidunaktį gestapininkai išsivedė mano vyrą. Tuoj nubėgau pas Krėves. Pabarškinau į duris. Po ilgos pertraukos juos pravėrė pats Krėvė, išbąlęs, pilnom išgąsčio akim. Pamatęs mane prašvito — jis girdėjęs sunkius žingsnius mūsų bute, suprato, kad atėjo gestapininkai, ir buvo tikras, kad tuoj įsiverš pas juos. Net gyvendami pirmame aukšte, turėdami išėjimą į kiemą, nesiryžo pro ten bėgti, būdami, kaip ir mes, įsitikinę, kad namas vokiečių apsuptas; ko gero gali ir nušauti . . . Patariau nedelsiant susidėti pačius reikalingiausius daiktus ir naudojantis nakties tamsa išnykti. Su Dalia ir tarnaite apžiūrėjom namus aplinkui, nepamatėm jokio šešėlio, jokio pasislėpusio šnipo.

Krėvė su žmona bematant susiruošė. Nutarėm, kad man nepasakys, kur jie eina, nes aš pati laukiau suėmimo. Jie tik mano dukrai pasakė adresą tų namų, kur jau buvo sutarę gauti prieglaudą dideliam pavojui ištikus. Galbūt net per pora savaičių jau sutemus Dalia jiem nešiojo švarius

baltinius, maistą, laiškus, buvo ryškininkė su manim. Slapta buveinė liko neišaiškinta. Prieš pat Krėvėms apleidžiant tą butą, buvau juos ten aplankius. Nedidelio namuko mažam kambarėly sėdėjo jiedu susigūžę, sunervinti.

Kiek prisimenu, prof. A. Salys parūpino Krėvei prieglobstį pas vieną lietuvį ūkininką. Krėvienė berods išvyko pas dukrą Mošinskienę į Panemunę. Prieš tai abu jie pagyveno keletą dienų gretimame nuo mūsų name teisėjo Vytauto Mykolaičio šeimoje (ne giminė V. Mykolaičiui-Putinui, kuris tada tuose pat namuose gyveno). Mykolaičiai nelaikė tarnaitės, tad mažiau bijojo kiemsargės, iš eilės tarnavusios lenkų, bolševikų ir vokiečių saugumui. Sutartą dieną prie namų privažiavo ūkininkas dideliu šiaudų prikrautu vežimu. Krėvė, apsisiautęs šilta „burka" įsėdo ir saulėtą dieną ramiausiai pravažiavo pro gestapo rūmus Lukiškių aikštėje.

Bet neilgai Krėvei teko pabūti kaime. Per Velykas (1943 m. jos išpuolė balandžio 25 d.) kažkoks studentas atsilankė pas Krėvės šeimininką ir pažino savo profesorių. Teko skubiai keisti slėptuvę, jis grįžo pas Mykolaičius.

Netrukus vieną gražią žydinčią pavasario dieną atvyko prof. Igno Končiaus sūnus Algirdas su automobiliu nuvežti Krėvę pas žmoną ir dukrą. Man teko juos lydėti. Krėvė tylėjo, jaudinosi. Mus lenkė daug vokiečių kariškių mašinų. Aš vaidinau linksmą pasikalbėjimą su įsispraudusiu į mašinos kampą profesorium.

Panemunę pasiekėm laimingai, dar su šviesa. Pasitiko mus Mošinskių kaimynas pulk. Petras Žukas ir nuvedė pas šeimą. Profesoriui buvo paruoštas kambarys pulk. Žuko namuose, ten pat už tvoros. Visi buvom išnervinti, baimės apimti. Kai už kiek laiko dar aplankiau bičiulius, liūdna buvo žiūrėti į Krėvę — kampininką . . .

Daugiau su Krėvėmis pasimatyti Lietuvoje neteko.

VINCO KRĖVĖS RAGANIUS

ILONA GRAŽYTĖ-MAZILIAUSKIENĖ

Klasikai literatūroje yra daugiau, negu iškiliausi rašytojai jos istorijoj. Yra rašytojų, kurie turi labai didelę reikšmę periode, kuriame jie gyvena, turi daug pasekėjų ir garbintojų. Praėjus keliem dešimtmečiam, jie pasilieka ilsėtis bibliotekų lentynose. Juos aplanko literatūros profesoriai, studentai, literatūros istorikai. Plačiajai skaitytojų miniai jie lieka garbingos, bet miglotos figūros. Tikrieji klasikai turi kažką daugiau. Integralią gyvenimo viziją, kuri pasidaro kolektyvinės žmonių pasąmonės dalis, kurioje skirtingos kartos atpažįsta savo emocines šaknis, priklausomumą tautai, jos istorijai ir mitams. Toks yra mūsų literatūros klasikas Vincas Krėvė.

Šimtui metų nuo jo gimimo praėjus, Dainava, jo sukurtas kraštas, dažnai mums ryškesnė, negu istoriniai faktai. Margeris, Pilėnų kunigaikštis, yra mūsų tautinio išdidumo ir rezistencijos simbolis. Amerikos didmiesčiuose gimę lietuviai jaučia savo šaknis „šiaudinės pastogės" kieme. Jei Šarūnas neegzistavo istorijoje, jis egzistuoja kaip simbolis istorijos, kuri turėjo būti, — taip, kaip mums reikalingas Krėvės aras, besąlygiškai trokštąs laisvės ir kalnų viršūnių, nors mes ir priklausytumėm daugiau nupenėtų ančių ir kalakutų kategorijai. Visa tai liudija Krėvės poveikį ne vien literatūrai, bet ir mūsų emociniam pasauliui. Krėvės romantinė vizija yra

daugiau, negu Lietuvos praeities ir kaimo stilizacija folkloriškoje, ritminėje, lyriškoje kalboje. Krėvės romantizme atsispindi du pagrindiniai bruožai, apskritai tipiški romantizmo srovei — prometėjiško individo egzaltacija, jo santykis su sustingusia, indiferentiška, materialistine aplinkuma, žmogaus ir gamtos, žmogaus ir jo likimo harmonijos nostalgija.

Dainavos šalies senų žmonių padavimai ir *Rytų pasakos* iliustruoja pirmąjį aspektą. Jų personažai labai arti legendos, skaitytojui pristatomi kalba, artima poezijai, pilna puošnių įvaizdžių. Jų išgyvenimai ir tragika yra ne toje plotmėje, kurią mes pažįstame. Tai romantiko pabėgimas į praeitį ir egzotiką, kur kasdienybės dulkės neužteršia pagrindinių žmogaus dvasios aspiracijų: laisvėje išbandyti visas galimybes ir kilnumu nugalėti niekšybę.

Antroji Krėvės romantizmo pusė apima paprastų žmonių tikrovę. Tai *Šiaudinės pastogės* ir *Raganiaus* pasaulis. Čia Krėvė iš dalies panašus į W. B. Yeats, savo kūryboje bandžiusį sukurti neklystančią bažnyčią iš poetinių tradicijų. Krėvės kaimiečiai gyvena paskutiniame istorijos momente, kada senoji lietuvių religija su monais ir dvasiomis jau yra praeitis, bet išlikę jos aspektai dar turi būti integruoti į naująjį krikščioniškąjį ethos. Krėvei nėra ypatingai įdomi kaimo pasikeitimo raida. *Šiaudinės pastogės* kaimas atskirtas nuo didžiojo pasaulio. Tokie nauji ir mažai suprantami elementai kaip valdžia, kurios niekas nėra matęs, ar Amerika, egzistuojanti už žinomo pasaulio ribų, kaimiečių sąmonėje tiek pat suprantami kaip senų žmonių pasakojimai. Visumoje jie tebegyvena metų darbų laikų cikluose. Su mažomis išimtimis jie paklusnūs tradicinei šeimos hierarchijai ir nesipriešina savo likimui. Materialinės vertybės gerbiamos, bet nestatomos į pirmą vietą. Krėvės perspektyvoje senoji Lietuva gyveno žmogaus ir gamtos harmonijoje. Tai buvo jų išmintis ir stiprybė, nefragmentuota psichologinė tikrovė. Jų tarpe iškyla Raganius, senosios Lietuvos atstovas, Krėvės, o galbūt ir mūsų visų, pasąmoniškai sukurtas senelis.

Raganius pristatomas keliuose variantuose — *Šiaudinėj pastogėj* — jis giminiškas „bedieviui" Vainorui ir skerdžiui Lapinui, pasakoja mums pasaką „Perkūnas, Vaiva ir Straublys". *Raganiuje* jis išsikristalizuoja į Gugį trijuose cikluose: „Žemaitukas" ir „Simajudas" pristato Gugį, kaimiečių akimis žiūrint, turintį paslaptingas galias, „Kukis ir Gugis" ir „Pramuštagalvis" — Gugio konfliktą su naujuoju pasauliu, reprezentuojamu pažangaus, naujos eros ūkininko Kukio, o „Su Dievuliu susitaikius" ir „Pas dangaus vartus" atskleidžia Gugio gyvenimo ir etinės struktūros credo.

Boston, 1956.

— [. . .] Čia senų amžių žmonės guli, milžinai — štai kas yra. Kol buvau jaunesnis, man nei galvoj jie buvo, o dabar mėgstu čia pasėdėti, su jais pasiginčyti. Su šio meto žmonėmis jau nesusikalbu. („Bedievis", Vincas Krėvė, *Raštai*, II t., p. 9).

Vainoro išmintis, išskirianti jį iš kitų jo aplinkos kaimiečių, yra vienas iš pagrindinių bruožų, kuriuos Krėvė vėliau inkorporuoja į Raganiaus charakterį. Išmintis pagrįsta tikėjimu, kad visko centras yra gyvybė, egzistuojanti visur — kapinėse, paukščiuose, gyvuliuose, žmonėse ir musėse. Dievas yra visur, bet ne tas Dievas, apie kurį rašomos knygos. Tai didelė, tik intuityviai pajuntama paslaptis, kurią galima sužinoti tik po mirties. Kiti laiko jį keistuoliu ir „bedieviu", bet Krėvei jis turi sakralinę reikšmę. Paprasti bičių suleidimo į avilį žestai tampa apsupti rimties, jungiančios praeitį su dabartimi:

Ir Vainoras tris kartus peržegnojo avilį. Aukštas, žilas, saulės spinduliais apvainikuotas, jis panašus buvo dabar į kažkokį senąjį krivį, kuris seniai seniai kažkada gal taip pat laimino mažas bičiukes. („Bedievis", II, 15).

Giminiškas Raganiui yra ir *Šiaudinės pastogės* Lapinas. Vainoras Krėvės išskiriamas iš kaimiečių gyvenimo tėkmės, pristatomas daugiau panteistiniame-ritualistiniame fone. Lapino dalia intymiai susijus su žemdirbių dalia, nors socialiai jis gyvena už kaimo hierarchijos struktūros. Jo

charakteryje sukaupti senosios išminties turtai. Lapinas žino senąsias dainas ir legendas, perduoda jas piemenims. Pasakos apie monus ir šmėklas, švilpynės, padarytos iš medžio šakelių, žmones gydančios žolės — visa tai jo dovana kaimui, kuris dažnai mėgsta iš jo pasijuokti. Lapinas yra savotiška viso kaimo pasąmonė: iš monų juokiamasi, kai šviečia saulė, bet jie dar labai gyvi ir grasinantys, kai ateina nakties tamsa. Tačiau kaimas nesupranta Lapino. Nesupranta, kad tarp krikščioniškosios tiesos ir senųjų dievų jam nėra esminio skilimo. Nesupranta, kad pasakoje apie Perkūną, Vaivą ir Straublį Lapinas pasakoja ne vien apie legendarinius asmenis, bet ir apie žmones, kurie jam tiek pat artimi, kaip ir jo kaimynai. Perkūnas yra ir dievaitis, ir vyras, kuriam greitai nusibosta moteris, o Vaiva irgi visiems gerai pažįstama, vyro apleista jauna moteris. Nesupranta, ir todėl gyvenimo gale Lapinui nėra tarp jų vietos. Kai Grainis nukerta liepą, Lapino antrininkę, stovėjusią daugelį metų, miršta ir Lapinas.

> — O ką? Jau man čia nėra kas daryti. Kad jau žmonės kerta medžius, kuriuos tėvai jų savo naudai sodino, tai man nėra kas čia veikti. („Skerdžius", II, 164).

Kai žmonės nebegerbia gamtos, Lapino egzistencija nebeturi prasmės. Kirvio smūgiais Grainis nutraukia harmoniją tarp žmogaus ir gamtos, pažeidžia tą gyvybės srovę, kurioje Krėvės pasaulyje glūdi mūsų senolių išmintis.

Trečiasis, geriausiai žinomas, Krėvės variantas yra skerdžius Gugis. Vainoras ir Lapinas — daugiau folkloristiškai stilizuoti charakteriai. Gugio charakteris vitališkesnis, dinamiškas, įjungtas į kaimo gyvenimą, nors ir apsuptas ne visai suprantamų dalykų:

> — Gal ir susižino su piktosiomis dvasiomis, bet ne jis joms, tik jos tarnauja jam, nelyginant, kaip ūkininkui samdininkas. Ne burtininkas juk jis, bet raganius". („Simajudas", II, 303-304).

„Simajude" Gugis pataria vargingai moteriai nepirkti jai labai patinkančios karvės. Aplink stovintys ūkininkai šaiposi

iš moters, kuri paklauso skerdžiaus patarimo ir grįžta į namus be karvės. Apimta apmaudo, kad leidosi sukvailinta, ji skundžiasi kaimynams, kol sužino, kad karvę papjovė vilkas. Trečiojoj „Simajudo" dalyje matome kaimiečių dilemą: kaip paaiškinti Gugio ateities atspėjimą. Ten, kur visur kryžiai ir bažnyčios, kur visur kasdien išgirsi varpų skambėjimą, kaip galima įsivaizduoti žmogų, bendraujantį su piktąja dvasia? Juo labiau kad Gugis niekad kunigo nebaramas, o klebono Žemaituko net mėgiamas ir vaišinamas. Šypsodamasis Gugis paaiškina, kad karvė buvusi vilko ženklu pažymėta ir, anksčiau ar vėliau, turėjusi vilkui atitekti. Tada susimąsto vyrai, prisimindami senų žmonių pasakojimus ir kaip mažai jie skyrė jiems dėmesio.

— Būdavo, žmonės ir orą mokėdavo atspėti ir kažkaip nelaimes ir netikėtus įvykius nujausti, bet nesidomėdavome tuo, neišmokome iš savo senelių. („Simajudas", II, 304).

Gugio intuityvinė pusė yra jo „raganavimo" pagrindas. Gamta jam didžioji knyga, kurioje jis skaito išmintį. Kai kiti galvoja apie žemę kaip žemę maitintoją, ji esanti jam dar labai arti Žemynos, amžinosios gyvybės, sruvenančios medžiuose, paukščiuose, gyvuliuose — visame kas gyva. Gugis yra tos gamtos neišskiriama dalis. Raganiaus vardas jo neįžeidžia. Nesijaučia jis ir skirtingas nuo kitų, tik daugiau jaučiantis. Jis nei šamanas, nei kaimo išminčius:

— O gal tu, dėde, tikrai esi raganius? — paklausė vienas jų Gugį.

— Ar tai bloga? — linksmai nusišypsojęs paklausė jį Gugis.

— Kai moterys mano, kad esu raganius, gardžiau mane valgydina.

Nusijuokė vyrai ir patikėjo, kad skerdžius tik paprastas senų laikų žmogus, daug ką nusimanąs, ko jau dabar žmonės nežiną. („Simajudas", II, 304-305).

„Žemaituke" Gugis pasirodo labai trumpai. Trumpam užklydęs į turtingo Grigo kiemą, jis išpranašauja samdinės Elenos ateitį. Pasakojimo gale praktiškas, racionalus Grigas

pradeda abejoti, ar žmonių kalbos apie Gugį — raganių yra tikrai vien tik tauškalai. Kaip jis galėjo žinoti, kad Elena taps jo marti, kai jis pats, Grigas, taip griežtai buvo nusistatęs prieš sūnaus ir Elenos vedybas? Gugio paaiškinimas labai paprastas: „Kai tik atsitinka kam nelaimė, visi bėga pas seną Gugį patarimų ir pagalbos. Ir ji buvo atbėgusi su Juozu tavo, pasipasakojo . . ." („Žemaitukas", II, 298). Gugis žino, jog nors žmonės šneka, kad Grigas yra šykštuolis, jis nenuskriaus savo vaiko. Žmonės Gugiui neegzistuoja iš anksto nustatytose kategorijose. Ilgas amžius ir pažinimas įvairiausių žmonėse slypinčių, tačiau kitų nematomų, audrų padaro Gugį jaunesniosios kartos, pradedančios maištauti prieš neginčytiną tėvų autoritetą, tėvo pakaitu, kuris supranta ir padeda be klausimų. Šiuo atveju Gugio raganiškumas yra žmogaus psichologijos supratimas. Tai, ką jis geriausiai supranta, yra esminė Krėvės pasaulėjautos dalis: žmonės planuoja gyvenimą proto logikos dėsniais, o rezultatai yra jausminės logikos išdava. Todėl Gugio intervencijos visados baigiasi atnešdamos kitiems gera — sustiprindamos norą kovoti už laisvą individo pasirinkimą.

Ramunų kaimelyje ryškiausias Gugio antagonistas yra pavyzdingas ūkininkas Jonas Kukis. Apysakos „Kukis ir Gugis" ir „Pramuštgalvis" išryškina Gugio charakterį. Iš esmės Krėvei nėra ypatingai svarbu psichologiškai motyvuoti raganiaus charakterį. Kukis ir Gugis yra daugiau du skirtingi būdai žvelgti į žmogaus santykį su Dievu ir artimu, negu išbaigti ūkininko ir skerdžiaus portretai. Galbūt todėl Krėvė pavadino šį rinkinį „šešėliais", tartum tai būtų atspindžiai universalių tiesų, daug toliau siekiančių, negu Ramūnų buitinės ribos.

Jonas Kukis yra pagal visus rašytus ir nerašytus įstatymus padorus žmogus. Jo aruodai visados pilni, žmonių jis gerbiamas, nors ir ne visada mėgiamas. Kukio visatos centre stovi darbas ir paklusnumas nusistovėjusioms elgesio taisyklėms. Kazys Gugis neturi nieko. Jo vieta yra už kaimo socialinės struktūros. Neturėdamas nei žemės, nei žmonos,

nei vaikų, Gugis yra laisvas individas. Jo visatos centre nėra jokių įstatymų, išskyrus jo paties sąžinę. Kai šviečia saulė, jis laimingas; kai ateina rudens dranga, jis kenčia kaip ir jo globojami gyvuliai. Viskas, kas atneša žmogui džiaugsmo, viskas, kas yra meilė pasauliui, sudaro jo pasaulėjautos pagrindą. Kukis žino, kad viskas turi savo kainą; Gugis interpretuoja gyvenimą kaip dovaną. Gugiui nereikalinga žmonių pagarba, jo veiksmų teisėjas yra jis pats.

Konfliktas tarp Kukio ir Gugio kyla iš gyvenimo skirtingo supratimo. Konkrečiai Kukis nieko negali pasakyti prieš Gugį — negirdėta, kad per savo labai ilgą amžių Gugis būtų kam padaręs blogo. Priešingai, jis visuomet mielai padeda kitiems, pagydo žmones ir gyvulius žolelėmis, kurių naudą jis vienas težino, už tai ir užmokesčio neimdamas. Niekas jo Ramūnuose negerbia, nes jis nieko neturi, bet visi jį mėgsta. Kukį erzina šio seno žmogaus visiškas nesirūpinimas rytdiena, o dar labiau jo požiūris į Aukščiausiąjį:

> — Ir tu nesigėdini, seni, girtuokliauti! Pagalvotai geriau apie mirtį, ne apie stiklinę. Tavo amžiui labiau tiktų . . . — subarė jį senyvas vyras, greta berno sėdįs, matyti, jo tėvas.
>
> — Ką aš turiu apie ją galvoti, kad ji apie mane vis tiek pagalvos, kai ateis metas. Ne nūnai, tai rytoj teks jai manim susirūpinti, ir man apie ją negalvojus.
>
> — Tai bent apie Dievą pamanytai! — Tokis amžius, o elgiesi kaip jaunas vaikinas.
>
> — Aš Dievulio Aukščiausiojo niekados nepamirštu. Išgeriu stiklelį ir Dievulį pagarbinu, kad suteikė savo malonėje man progos pasilinksminti.
>
> — Geras garbinimas — su stikliuku! Ką tau kunigas pasakys?
>
> — Ką jis man turi sakyti, jei aš jo neklausiu! Aš jau buvau suaugęs vyras, kai jis dar be kelnių bėginėjo, tai ką jis man gali pasakyti dabar? („Kukis ir Gugis", II, 307).

Atmesdamas mirties ir autoriteto baimę, Gugis yra laisvas. Dar galima pridurti ir tai, kad jis nebijo išleisti paskutinį, nelengvai uždirbtą skatiką. Puritonas Kukis, su

savo pilnais aruodais, mėgstantis ir jauniems nuolat priminti Paskutiniojo Teismo dieną, jaučiasi savotiškai užgautas Gugio laisvės. Kukis manipuliuoja gyvenimą, Gugis priima viską kaip Dievo dovaną ir nesuka galvos dėl bauginančių klausimų. Įtampa tarp šių dviejų polių — dogmatiško ir pragmatiško ūkininko ir intuityvaus, hedonisto skerdžiaus — yra pagrindinis *Raganiaus* motyvas. Abiejuose apsakymuose — „Kukis ir Gugis" ir „Pramuštgalvis" — Gugio intervencija yra netiesioginė. Kukis nori apvesdinti sūnų Joną su jam nepatinkančia mergina. Jonas myli tėvui nepriimtiną neturtingą Verutę. Gugis čia, kaip ir „Žemaituke", yra asmeniško, ne socialinio, pasirinkimo šalininkas. Gerai suprasdamas Jono gana silpną charakterį, žino, kad jis tiesiogiai tėvui nepasipriešins. Žino taip pat, kad dažniausiai jo intuicija nemeluoja: „O jau aš, berneli, žinau, daug kartų esu patyręs, kad jau visuomet taip atsitinka, kaip aš nujaučiu" („Kukis ir Gugis", II, 332). Važiuojant pas Kukio išrinktą Jonui merginą, sniego pūgoj Kukis ir Jonas įlūžta pro ledą ir turi grįžti. Apsakymo atomazga turi tris aspektus: logiškai tai paprastas atsitiktinumas, Kukiui tai „velnio pamazgos", t.y. Gugio darbas, Gugiui — Dievo valia. Su jam neįprastu rimtumu Gugis paaiškina, kad priešintis Jono meilei reiškia priešintis Tam, kuris meilę žmoguje įžiebia.

Ilgiau už kitus gyvenęs, daugiau pasaulio ir žmonių pažinęs, Gugis žino, kad reikia gyventi taikoje su savimi, sekti kelią, kurį diktuoja prigimtis. „Pramuštgalvyje", Jono ir Verutės vestuvių epizode, Gugio intervencija išgelbsti pramuštagalvį Petrą, kuris ieško, kaip atkeršyti likimui, atėmusiam jam Verutę. Iš tikrųjų Petrą išgelbsti praktiškasis Misiulis ir geros širdies Jankelis. Tačiau pagrindinis leitmotyvas lieka tas pats. Gugis žino, kad Petro likimas nėra kaimo ribose. Ramūnai galį tik sutramdyti Petrą jėga, bet vidinė energija, įšėlus dėl bergždžios meilės, vis vien išsiverš kur nors smurtu. Gugis įtikina Petrą, kad Verutė nebuvo jam skirta, jei pamilo kitą. Petrui reikia pamatyti kitas šalis, kur galbūt jis suras, kur išlieti savo energiją. Pasidavęs discipli-

nai, prijaukintas, Petras greičiausiai tik padegs kaimą. Tiesa, kadaise jo tėvas siautėdavo tame pačiame kaime, gąsdindamas visus savo pokštais, bet dabar jau kiti laikai — „Blogyn ir silpnyn eina pasaulis", kaip sako Gugis.

Į raganiaus charakterį Krėvė sudėjo dvi svarbiausias savo tikėjimo tiesas. Iš praeities čia atsišvyti gaivalingumas individo, tikinčio laisve, kiekvienam skirtu likimu, ir nekreipiančio dėmesio į tuos, kurie galvoja, kad žmogaus siela yra molis, iš kurio galima nulipdyti pasirinktas formas. Iš naujojo, krikščioniškojo pasaulio ataidi tolerancija žmogaus silpnybėms, Dievulio-Rūpintojėlio meilė visoms gyvybės apraiškoms ir likimo sutapatinimas su Jo valia. Raganiaus personaže glūdi romantiko harmonijos ieškojimas — antroji pusė maištavimo prieš individo autonomiškumo laužymą. Gugis gyvena dvasinėje harmonijoje su gamta, su savo likimu ir su Dievulio valia. Krėvė nebando, kaip daugelis romantikų, W. Y. Tindall žodžiais, „to cure the time by past or peasant" (*Forces in Modern British Literature,* New York, 1956, p. 298). Jo Gugis nebando nieko įtikinti, kad darbo ir uždirbto skatiko nepakanka žmogaus dvasios skrydžiui. Jis neturi išminties, tik kitų supratimą. Galbūt todėl kaimiečiai ir jaučia jį esant daugiau, negu paprastu žmogum — jei jis raganius, tai todėl, kad supranta asmenišką kipšą, paslėptą kiekvieno žmogaus viduje.

Iš visų Krėvės pasakojimų apie raganių turbūt geriausiai žinomas „Pas dangaus vartus", dažnai dramatizuojamas scenos spektakliui. Parašytas beveik išimtinai dialogo forma, jis išryškina Gugio egzistencijos pagrindus. Jonas Kukis miršta kaip visiems priderėtų: „atlikęs visas paskutines pareigas, susitaikęs su Dievu, ramiai, be baimės, su amžino gyvenimo viltimi" (II, 385). Tačiau atsiradus už šio gyvenimo ribų, jam darosi baugu, ir jis nežino, kas daryti — į dangų vienam eiti baisu, o į pragarą — jis nėra toks kvailas, kad nevaromas eitų. Nelabai noriai Gugis priima jį į savo trobelę. Sekantį rytą Gugio kūnas guli sušalęs liūno vidury. Dabar Kukis ir Gugis abu lygūs, abiem reikia pažvelgti tiesiai į jų

gyvenimo esmę. Kaip ir gyvenime, Kukis siūlo saugesnį kelią, eiti į skaistyklą — keliu, kuriuo keliauja daug žmonių, kunigų ir vyskupų. Gugis nemato, kodėl jis turėtų bijoti:

— Kvailas tu, brol, nors gyvas būdamas dėjaisi gudruoliu. Ko aš turiu bijoti, kad ir paties Dievulio, jei aš niekam pikto nesu daręs? („Pas dangaus vartus", II, 389).

Šventam Petrui Gugis nelengvai išsprendžiama problema. Jis pats išsižadėjo Kristaus tris kartus, tad ar gali pasmerkti Gugį, kuris visados buvo Dievui ištikimas? Blaivus ar girtas, jis niekad neprarado tikėjimo Tuo, kuris davė žmogui džiaugsmo dvasią.

Šventas Petras pasikviečia į pagalbą šventą Mikalojų. Bet ir jis neturi tikro atsakymo Gugiui. Šventajam sunku argumentuoti su skerdžium:

— Taip, bet tu buvai vyskupas, tavęs žmonės klausė, gerbė, dėl to ir net šventu palaikė. Aš nei vieno žmogaus neišgelbėjau nuo mirties, nes kas į mano, kvailo skerdžiaus, žodžius būtų dėmesį kreipęs? Bet aš irgi, kiek išgalėdamas, dariau žmonėms gera, o dėl to manęs niekas ne tik kad negerbė, bet dar raganiumi vadino. Pasakyk, šventasis Mikalojau, kur teisybė yra? („Pas dangaus vartus", II, 395).

Kada dogmatiniai argumentai nepadeda, šventas Petras pagaliau pasikviečia Kristaus mylimiausią apaštalą šventą Joną, kurio pagrindinis įsakymas yra Gugio credo:

— Kodėl negerai, šventasis apaštale, jei aš visa tai dariau iš meilės. Man buvo gera ir linksma, aš norėjau, kad ir kitiems būtų gera ir linksma, todėl džiuginau žmones, kaip išmaniau. Juk tu patsai, šventasis apaštale, paliepei visus mylėti, o dabar dėl to, kad tavęs paklausiau, bari mane, dangun neįsileidi ir dar liepi skaistykloje kentėti. Argi tai teisinga? („Pas dangaus vartus", II, 396).

Tiems, kurie daug mylėjo, bus daug atleista. Gugiui atveriami dangaus vartai. Kukiui dėl jo arogancijos ir kitų skundimo priderėtų pakentėti, bet ir čia laimi Gugio

tolerancija. Kaip jis gali įeiti į dangų laimingas, jei žino, kad už durų lieka žmogus, kuris visko bijo? Ta baimė jau pakankama bausmė už Kukio išdidumą. Ir Gugis įtempia savo kelionės draugą į dangų, nepaisydamas šventųjų protesto. Kaip žemėje, taip ir danguje Gugis elgiasi kaip laisvas individas:

> — Tai tau, bet ne man įsakyta, šventasis Petrai! Todėl aš galiu. Kai aš buvau žemėj, visi man buvo šeimininkai. Tepabūsiu ir aš nors valandėlę šeimininku danguje! („Pas dangaus vartus", II, 397).

Žinome, kad *Šiaudinės pastogės* prototipai kilo iš žmonių, kuriuos Krėvė pažino ir mylėjo vaikystėje. Tačiau aišku, kad raganius yra daug daugiau, negu spalvingas kaimo skerdžius. Krėvės kaimas nėra realistinis kaimas, kaip jo *Šarūnas* nėra Lietuvos istorijos atkūrimas. Tai, kas skaitytojo lengvai atpažįstama kaip tikrovė, yra Krėvės psichologinė tikrovė. Jo žmonės, ar tai būtų kunigaikštis ar skerdžius, visados mums suprantami savo aspiracijomis ir silpnybėmis. Jei žiūrėsime į raganių kaip į buitinio realizmo personažą, tuoj pastebėsime, kad Krėvei nebuvo svarbu sukurti gudraus, seno skerdžiaus istoriją. Nerasime beveik nieko apie jo praeitį, vos keletas žodžių apie tėvą ar žmoną. Nieko apie jo keliones, nors jis ir sakosi daug gyvenime matęs. Visa tai svarbu realistinėje prozoje. Krėvei įdomus jo vitališkumas, jo šaknys praeityje, kada tas vitališkumas buvo išdava žmogaus intymaus santykio su gamtos jėgomis ir protėvių dvasia.

Romantizmas, kaip literatūrinė srovė, atėjo tada, kai baimė akivaizdoje per greitai besikeičiančio, industrializuojamo pasaulio iššaukė praeities nostalgiją, prometėjiškos dvasios ilgesį ir mitų literatūroje reikalingumą. Erich Fromm mitą laiko įkūnytą primityvia išmintimi, kuri gali mums atverti mūsų pasąmonės paslėptas motyvacijas ir leisti jas išreikšti. Aštuonioliktajame amžiuje mitai buvo naudojami *kaip ornamentai; romantikams jie patrauklūs kaip instrumentai* tirti žmogaus sielą ir pasaulį. Ta prasme Krėvės

Raganius išliks mūsų literatūroje ne vien dėl gyvo, žavingo rašytojo stiliaus ar psichologinio įžvalgumo. Jis mums bus visados reikalingas. Reikalingas tikėjimas, kad gali egzistuoti žmoguje darna tarp jo laisvės ir likimo, tarp jo ir visatos.

ARTĖJA VALANDA

VITALIJA BOGUTAITĖ

Prabėgo vasara
ir sugrįžau —
nors niekad nebuvau išėjus.
Prabėgo vasara
ir niekur neišeisiu.
Lieku saulėleidžio
belaukdama.

Bandau kalbėti —
atsiliepia tyla.
Prabėgo vasara
ir nieko nebeliko.
Nešiojuos ilgametį skausmą
ir atiduoti niekam negaliu.

Jei žodis taptų daiktu
padėčiau ir pamirščiau.
Jei žodis taptų paukščiu
išskristų ir gal negrįžtų.
Bet žodis tapo skausmu
giliai šaknis manin įleidęs.
Prabėgo vasara
o aš tik sugrįžau.

* * *

Mano namai už horizonto
geltonų pienių slėny.
Anapus baigiasi riba.
Nebėra vasaros.
Nebėr eiklių žirgų.
Nebėr vaivorykštės
spalvų.

Anapus baigiasi riba.
Geltonų pienių slėny
saulėgrąžon lyja.
Geltonas krenta lietus.
Anapus.
Šaltas.
Gaivus.

* * *

Nenoriu būti akmeniu
likimo rankoj.
Nenoriu būti paukščiu
narve.
Noriu tik būti boruže
smilgos viršūnėj
ir suptis
ir suptis
ir suptis.

Nenoriu būti medžiu
skulptoriaus rankoje.
Nenoriu būti spalva
vaivorykštės juostoj.
Noriu tik būti žvaigžde
danguje
ir niekados neužgesti.

Nenoriu paliesti tavo
akių ir suprast
kad nebėr —
Nenoriu paliesti tavo
plaukų ir pajust, kad jie
vėjuje plazda.
Noriu tik būti vėtrunge
senam, senam uoste
ir su vėju
tik suktis
ir suktis.

* * *

Kai dienovidžio saulė
nuo mūsų nutols
ir pridengs savo veidą —
pridengsiu ir aš —
kad viena kitą
geriau suprastumėm.

Mano medžiuose paukščiai
suka lizdus
ir peri besparnius
vaikus.
Kaip jie paskris?
Kur jie nuskris?

EGLĖ JUODVALKĖ

abu melais miglotus vakarus
stebėjau tave
jos *akimis*
pilkomis ir kaip
pavasarėjantys laukai daug
žadančiomis

baltais nesikryžiuojančiais
takais praslystančius žvilgsnius
lydėjo žodžiai
kurių prasmės
kaip mūsų santykio
ar giminystės ryšio
nebegalėjau prisiminti

deja
ir skolintom akim neįžvelgiau
jos atvykimo priežasties
kurios atkakliai man neatidengei
slėpdamas
suveltų rudeninių plaukų botagu
šeimyniniame mūsų veide
iškirstą
daugiasiūlę žaizdą

ar leisime jai užgyti?
klausiu

IVONA D. KAZ-JEPSEN

gimė Lietuvoje. Studijavo Tufts University gaudama BFA 1976 m. ir University of North Carolina gaudama MFA 1982 m. Meną dėstė Tehran American School; Carrboro Art School, NC; Elon College, NC. Svarbesnės solo parodos: West Canton St. Gallery, Boston, MA; Center Gallery, Carrboro, NC; Danville Museum of Art, Danville, VA; Gallery 10 Ltd., Washington, DC. Dalyvavo daugelyje grupinių parodų iš kurių paminėtinos: USILS Touring Japan; Wesleyan International Printmakers, Macon, GA; Brockton Museum of Art, Brockton, MA; Somerhill Gallery, Durham, NC. Dailininkę ypatingai domina archeologija ir tuo tikslu ji keliavo po Graikiją, Italiją, Indiją, Japoniją, Iraną, Egiptą, Kretos salą ir kitur.

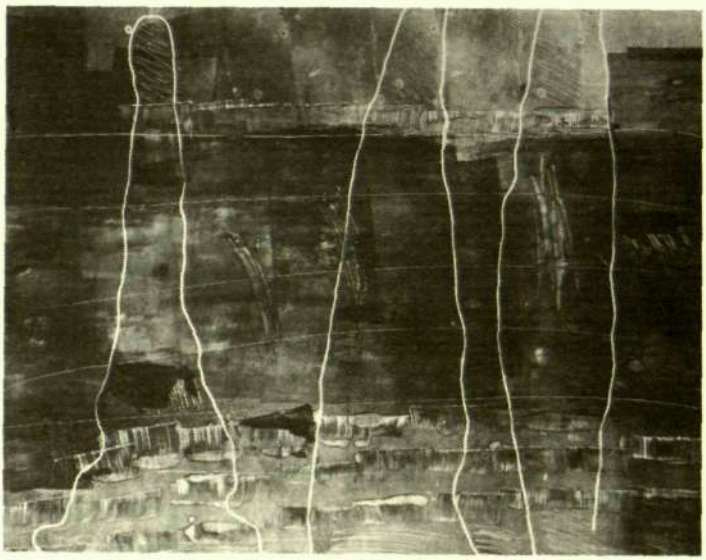

AR SUGAUTI LINIJAS?, monotipas, 71 × 76 cm.

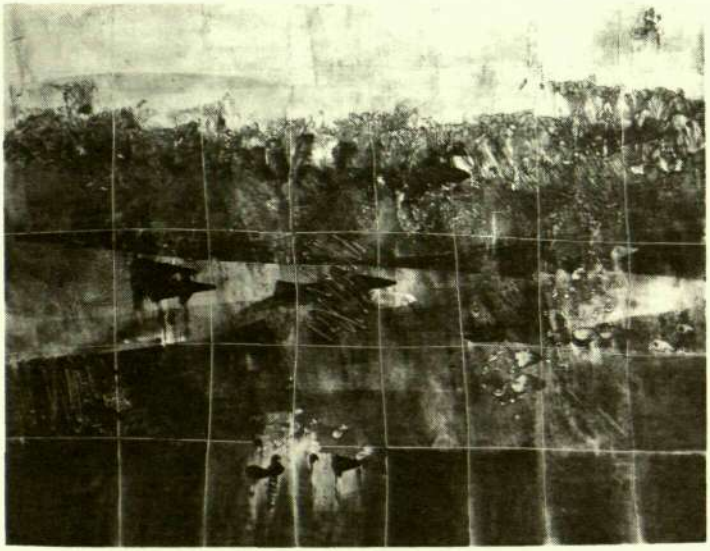

ORGANIŠKAS TINKLAS, monotipas, 71 × 76 cm.

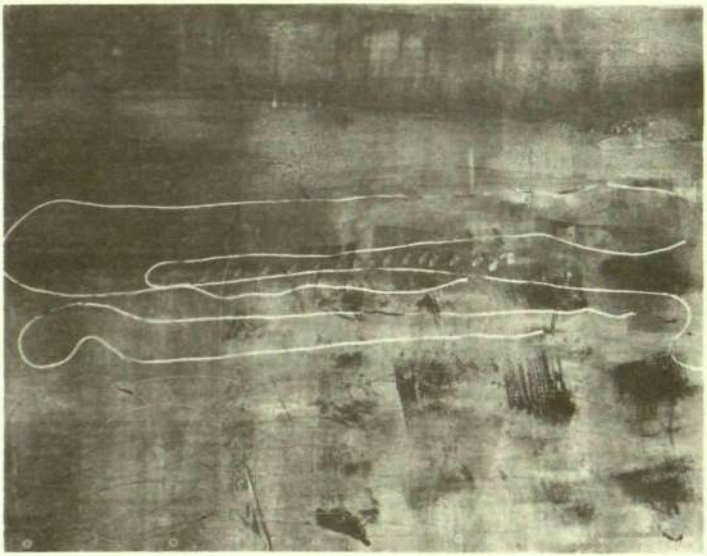

PAPLŪDĘS KELIAS, monotipas, 71 × 76 cm.

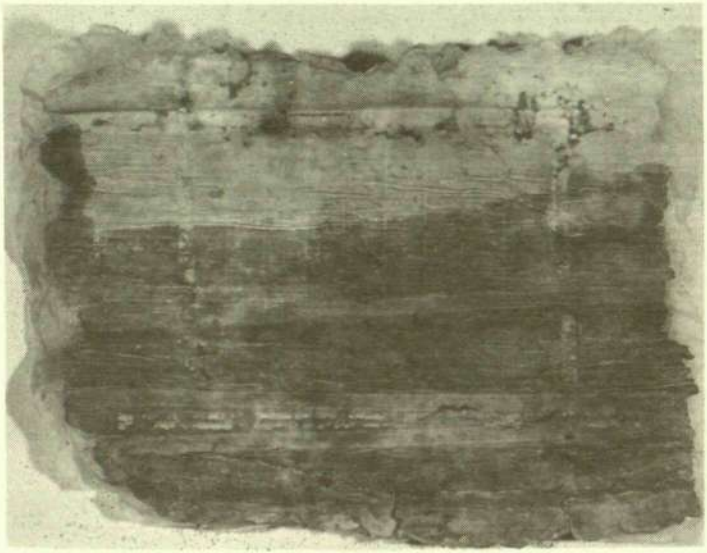

POPIERINIS DARBAS, popierio reliefas, 71 × 91 cm.

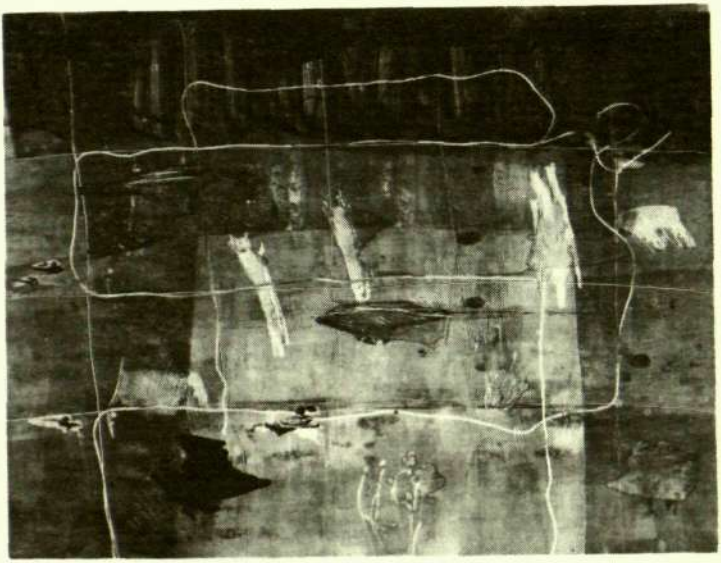

SAULĖS ŠOKIS, monotipas, 71 × 76 cm.

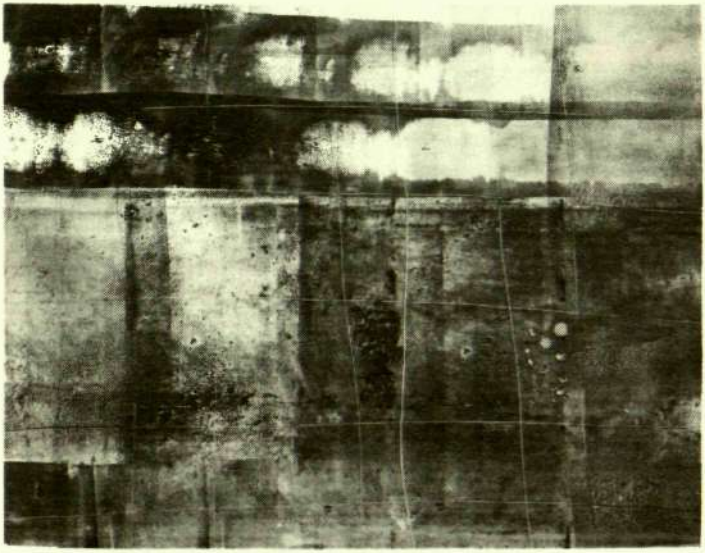

ANTRAS PAŽADAS, monotipas, 71 × 76 cm.

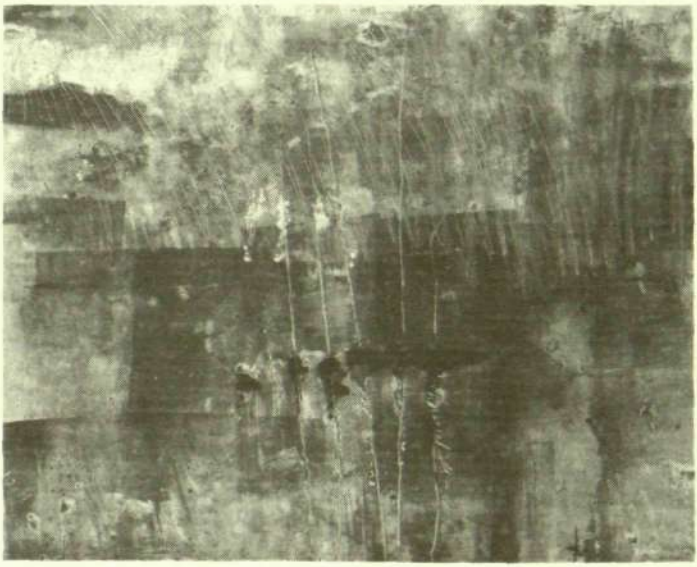

VASAROS KARŠTIS, monotipas, 71 × 76 cm.

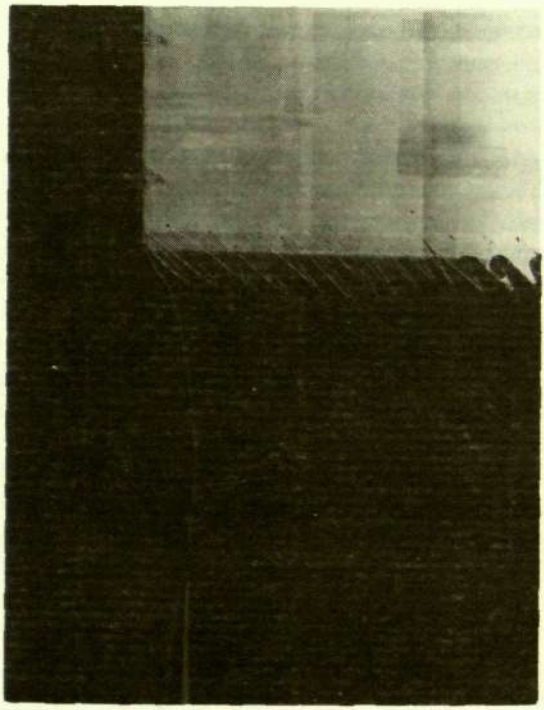

LANDŠAFTAS SU RAUDONAIS TAŠKAIS, monotipas, 76 × 71 cm.

DEMONIŠKOS AKIVAIZDOS

ALGIS MICKŪNAS

Demoniškos išraiškos, pasirodžiusios šio šimtmečio literatūroje ir poezijoje, randamos absurdo, tragikomedijos ir makabro rėmuose. Dürrenmattas teigia, kad mes gyvename amžiuje, kuriame nebėra pavienio žmogaus kaltės ir todėl sąmonės, kuri galėtų sukurti tragediją.*(1)* Camus irgi skelbia pasaulio, kuriame yra dingusi prarastų namų atmintis ir pažadėtos žemės viltis, absurdiškumą.*(2)* Ši sąmonė yra pasėkmė senų mastų ir dievų nuvertinimo be vilties sukurti naujus: atsiveria chaosas ir praraja daugybėje apraiškų. Žmogus esąs paliktas pluduriuoti vienišas nepažįstamame pasaulyje. Nepažįstamasis, „alienus", kadaise buvo demono vardas. Nepažįstamumas, svetimumas, „alienacija" apibūdina šio amžiaus žmogaus stovį. Mūsų pasaulis yra virtęs keistu, kur pažįstami įvykiai staiga darosi makabriški ir nesuprantami, kur į žmogaus gyvenimą įsiskverbia chaosas ir paradoksas.

Šio straipsnio tikslas apžvelgti šio amžiaus demoniškos dimensijos ir jos apraiškų patirtį poezijoje. Ribosiuos tik keletu Vakarų Europos ir Lietuvos poetų, atkreipdamas dėmesį į (i) poetus, kurie turėjo didelės įtakos, ir (ii) poetus, kurių raštuose demoniškos formos turi ypatingą reikšmę. Žvelgsiu į metafizinius klausimus, kurie atsakomi šio

amžiaus demoniškomis išraiškomis. Kadangi filosofai teigia, kad metafizika nebėra įmanoma, poetai yra pasidarę šio amžiaus metafizikais.

Demoniškumo esmė

Šio amžiaus demoniškumo supratimas negali būti apibūdinamas iškraipymo ir nuklydimo sąvokomis. Šios sąvokos reikalauja masto, bet mūsų amžius yra praradęs visus neabejotinus mastus. Demoniškumo šaltinio reikia ieškoti kitur. Demoniškumas taip pat negali būti vaizduotėje sukurtas ir išplėstas įvairių „natūralių" formų sąryšys. Demoniškumas nėra makabriškas nukrypimas nuo gamtinių formų. Makabriškumas yra pagrindinė poza, iš kurios išsivysto kitos ypatybės, kurių šaknys siekia chaosą ir beformiškumą. Vienu atveju tai yra ironiška nepagrįsto mūsų kasdieniškų užsiėmimų ir tvarkingo gyvenimo rimtumo pajuoka, — gyvenimo, vykstančio neapgalvotais tikslais lyg turinčiais svarią vertę.

Nors kartais makabriškos formos išsivysto kaip žmogiškų, mineralinių ir gyvulinių formų sąryšys, tos formos nėra šių padarų iškraipymas, bet jų sunaikinimas ir perstatymas pagal mums nepažįstamą logiką. Iš jų išsivysto susiformavimas, svetimas visoms formoms. Mūsų gyvenimo mastai pakeisti į bemasčius, kurie lyg būtų kilę iš chaoso, kur mūsų mastai negalioja. Šio amžiaus demoniškumas nėra liuciferinis, kur tvarka pakeičiama „prieštvarke", kur senos vertybės pakeičiamos naujomis vertybėmis — bet tvarkos ir pažįstamumo paneigimas. Nors makabriškos figūros pristatomos be pertraukos, jos nepasiūlo jokios semiotikos arba reikšmės. Jos iškelia baimę, kuri nėra iškraipytų formų, reiškiančių pavojų, baimė. Atsiranda „priešcivilizacinė" baimė, kuri egzistuoja „apačioje" visų kultūrinių formų ir jų išraiškų. Baimė, kuri iššaukia nežmonišką pajuoką, nekylančią iš protinės sąmonės. Tai ne baimė ir pajuoka akivaizdoje

tvarkos arba natūralių formų suardymo, bet akivaizdoje kažko, kas mus nustebina iki žodžių reikiamo elgesio praradimo. Joks egzorcizmas nebegali čia padėti. Ši samprata priešinga krikščionybės demonologijai, kur demonas paverstas į pajuokos ir pasityčiojimo figūrą. Anksčiau demonas buvo rimta ir svari figūra, bet su vėlesne gotika pirmykščiai motyvai prarado gilią religinę reikšmę. Makabriškumas pradėtas rodyti nepavojingoje ir neesminėje formoje, pagrindinė chaotinė dimensija buvo užtušuota. Krikščionybėje, nepaisant Kierkegaardo teigimų, nėra nieko nepažįstamo. Demonas yra žmogaus deformacija; jis turi savo galios sferą, kurioje žmogus atpažįstamas net ir pragaro kančiose. Makabriškos išraiškos čia praranda savo svetimumą ir nesuprantamą galią.

Tai nėra šio amžiaus demoniškumo supratimas. Demonija nėra nuginkluota makabriška išraiška; priešingai, makabriškumas ją sustiprina, kadangi ji nebėra iškraipytos žmogaus formos atspindys. Demoniškumas taip pat nebėra pasiuntinys pragaro galios, kur žmogus vis dar gali suvokti tvarką kaip sąmoningą bausmę už nusikaltimus prieš kokią nors dievybę. Šiame amžiuje demonas pasirodo kaip pasaulio vidinio sugriuvimo išraiška. Kaip Jenning pabrėžia, dabartinė demoniška baimė yra baimė ne šmėklos, bet pasaulio sugriovimo. Pagrindinės egzistencijos struktūros yra praradusios pagrindus, chaosas pasirodo lyg jis būtų pasaulio viduje, pati gamta yra praradusi tvarkos vaizdą. Pasirodo ne pasaulio sunaikinimas, bet jokios sąmoningos struktūros nebuvimas jo pagrinduose.

Tokios struktūros stoka yra ženklas vyksmo į subyrėjimą visų natūralių formų, bet tokiu būdu, kad demoniška figūra, simbolizuojanti šį procesą, nesiruošia kam nors grasinti; figūra pasirodo lig šokyje, kurio visas tikslas yra išvystyti save kaip spektaklį. Demonas demonstruoja save mūsų akivaizdoje vien dėl pasirodymo, o ne dėl mūsų sielų klastojimo ir pagrobimo. Šokis nėra nei grožis nei harmonija;

jis yra beritminis ir neturintis jokių ženklų bei sintaksės sekančių judesių išvedimui. Šokiuose pasirodo griaučiai, suardą ribą tarp gyvenimo ir mirties. Griaučiai valdo sceną su įžūlia demoniška pajuoka. Tai nėra iškilimas kitos tvarkos, bet jos panaikinimas. Dėmesys nukreiptas nuo objekto į iškraipančią ir ardančią jėgą, kuri tą objektą sukuria. Gamta rodo ne vien netikėtą nukrypimą nuo pažįstamų įstatymų, bet pagrindinį jų atmetimą ir švaistymąsi baisenybėm. Atsiveria pagrindinis plyšys mūsų pasaulyje, plyšys, kuris nėra išsprendžiamas analize ir priešingumų sinteze. Analizė ir priešingumai reikalauja loginių santykių tarp priešingų struktūrų. Bet mes susiduriame su kažko logiškai neišaiškinamo, kažko visai svetimo, nepažįstamo, paroda.

Demoniška sfera, pavaizduota gedimu, puvimu, nėra paslėpta po kita sfera arba po pajuoka, bet yra tiesioginė esminės pasaulio dalies išraiška. Nėra mėginimo tą dalį paneigti arba pergalėti. Nesiranda nei tragedijos nei lemties, turinčių savus tikslus, pateisinančių visatą; atvirkščiai, pasaulis ir gyvenimas pasirodo kvailystė akivaizdoje chaoso, persisunkusio visatoje. Žmogus šioje akivaizdoje yra nereikšmingas ir betikslis ir negali prisidengti nei tragedija nei lemtimi. Iškyla gyvenimo teroras, nes pasaulio tvarkos eiga pasirodo juokinga ir pasityčiotina. Pats gyvenimas baisenybė, ir formos, kuriomis jis pridengia savo baisumą, nėra tragedijos, bet banalumo ir paviršutiniškumo išraiškos. Demoniška figūra parodo gyvenimo pajuoką ir paviršutiniškumą. Demoniškumas nėra grasinimas, bet mūsų kasdieninio gyvenimo kosminio subyrėjimo išraiška, tiesioginis pabrėžimas, kad mūsų kasdieninis gyvenimas ir pasaulio supratimas yra komedija be įpėdinių ir pasėkmių.

Majutas teigia, kad demoniškumas pasirodo įvestos tvarkos sugriuvimo laikais, kada senos institucijos subyra ir gyvenimas pasirodo problematinis, netikras ir bereikšmis, kada iškyla pesimizmas ir tikslų praradimo jausmas.*(3)* Bet

šis stovis reikalautų kuo greičiausio senos tvarkos sugriovimo, ir naujo ir šviesaus rytojaus statymo. Devynioliktas amžius tikėjosi sukurti naują tvarką, sugriovęs senas institucijas. Net ir dvidešimtame amžiuje atsiranda srovės, kurios nori sugriauti senas institucijas ir sukurti arba „trečiąjį Reichą" arba „komunistinę utopiją". Nors šie judėjimai paženklinti demoniškumu, jų demoniškumas yra krikščioniško tipo, pakeičiantis vieną tvarką kita tvarka. Naujų tvarkų ieškojimas yra kosminis pozavimas prieš chaosą ir prarają, prieš tylų spėjimą, kad nėra amžino proto ir įstatymo, einančio per pasaulį ir žmogaus santvarką. Lyg būtume atsiradę Heines „Florentiniškose naktyse", kur jaunavedžių mergaičių šmėklos šoka ant savo kapų; jų šokiai yra vis daugiau nesąmoningi, kada jos jaučia ledinį kapą, prarają, kurioje jos pradings, ne kad būtų išganytos ar nubaustos, bet kad pradingtų. Šios scenos pristato Heines kasdieniškų pozų ir pasipūtimų absurdo supratimą. Tvarkos realybė yra tik vaizduotė, fantazmas, o demoniškas fantastiškumas, nepažįstamumas sudaro tikrąjį visatos pagrindą. Bet demoniškumas yra antiapokaliptinis. Nors gedimas ir suirimas pasirodo visur, pasaulio sunaikinimo nėra. Heines demonai paraduoja ir rodosi save krauju paraudusioje jūroje, pristatydami savo būtį ir esmę; bet jie nekovoja prieš gėrį ir negundo blogiu. Nesiranda kito tikslo šalia jų spektališko pasirodymo. Iškylantys demonai groteskiškai parodo ardančią pasaulio tvarkos jėgą.*(4)*

Demoniškumas literatūroje

Immermano charakteryje Flamchen yra kažkas svetimo, kuris sunkiasi per viską. Žaidime ji pasirodo ne tik revoliucionieriška, bet naikinanti kiekvieną natūralią tvarką. Nors Immermano teatras nori parodyti teatriškos eigos paviršutinumą palyginus su gamta, pajuntama, kad jos veikla yra perdėta, beprasmė, jos veiksmai naikinantys ir

peržengiantys natūralias ribas. Jie yra formų degeneracija iki besąmoniškumo. Lygiai kaip jos šuniukai ir beždžionės, jos „laukinė banda", kurią jį maitina, yra peralkusi iki nesąmoningumo. Sąmonės ir tikslo trūkumas kompensuojamas vienpusišku gyvumu, kuris tuojau subyra į beprasmę ir chaosą.*(5)*

Kadangi demoniškai išreikštas chaosas išlaisvina nuo visų ribų, kūryba pasisuka į absurdo ir mastų trūkumo kryptį. Atsiranda donžuanizmas, kurio gyvybiškumas padaro visa vaisinga, bet kurio vaisingumas pagimdo nepažįstamas baisybes. Kūrybiškumas iškraipomas, ir fantazmai, kaip chaoso paroda, nuskęsta į prarają savo šmėklų svoriu. Aišku, Immermanas kovoja prieš tuos fantazmus prozaišku realizmu, bet ką jis parodo yra pasaulis be pagrindų. Jau pati kova parodo, kad kovojama prieš nenugalimą jėgą.

Reikalas eina ne apie dalykus, rodančius savo subyrėjimą iki chaoso, bet apie subyrėjimo principą, glūdintį visatos esmėje. Normalus žmogaus charakteris pasirodo esąs gedimo ir naikinimo agentu. Vienas iš Immermano charakterių, Durras, yra persisunkęs demoniškomis ypatybėmis. Moteris jo priversta studijuoti demonologiją, studijos priveda prie visų okultizmų pašiepimo. Seni demonai ir šmėklos panaikinami kaip apgavystės ir iliuzijos, jų vieta užimta naujo demoniškumo.*(6)* Durras nebėra atstovas kito pasaulio, bet tiesioginis pasirodymas pasaulyje esančio gedimo ir griuvimo. Kita asmenybė, raganiška moteris, atrodo turinti ryšį su kitu pasauliu, bet paaiškėja, kad ji „pasiuntinė be namų".*(7)* Pasiuntiniai nebeturi namų kitame pasaulyje, jie liudija, kad demoniškumas glūdi pasaulio esmėje. Nors demoniškumas kartais pašiepiamas groteskiškomis išraiškomis, šios išraiškos jo nenuginkluoja, nes neturėdamas namų jis nebegali būti išvarytas į kitą pasaulį.

Šiuose rėmuose demoniškos figūros pasirodo realistiškose ribose. Paimkime kitą Immermano charakterį, Patriotenkasparą. Nors jis nėra pasiuntinys viršgamtinių jėgų, jis įkūnija

siaubingus kosminius principus: gedimo jėgą visose jos formose. Nors jis ištremtas iš taikaus ir tvarkingo Oberdorfo gyvenimo, jo buvimas parodo, kad ištrėmimas niekada nėra visiškas. Jis yra gyventojas pasaulio priemiesčio, parodančio visur esančias prarajas, kurios žiovauja pasirodžius bet kokiam gedimui. Todėl Patriotenkasparas braunasi ir slankioja visur, aplink namus, ieškodamas plyšelio, per kurį įlįsti, ir visuomet įlenda. Jo demoniškumas parodo žmogaus tvarkos juokingumą kosminio chaoso akivaizdoje.*(8)*

Demoniško chaoso vaizdų yra ir Štifterio raštuose, kur sugriuvimo principas pasirodo ne vien žmonių gyvenime, bet visatoje. Brigittoje demoniškumas nėra nukrypimas nuo idealo ir aukščiausios formos, bet pasikėsinimas juos sunaikinti. Nors Brigitta atrodo groteskiška dėl to, kad ją apleido tėvai, jos pačios deformacija iš pirmųjų dienų parodo jos pagrindinį stovį. Jau tik gimus ji turi debesėtą ir miglotą veidą, lyg ant jos būtų kvėpavęs demonas.*(9)* Štifterio darbe „Das Heidedorf" piemenukas parodo kitą demoniškumo pusę. Piemenukas gyvena idealų gamtinį gyvenimą, jis angeliškas, ir demoniškumas laikosi toli nuo jo. Bet jame atsiranda keisti jausmai ir poezija, sutrukdantys idealų ir harmoningą gyvenimą.*(10)* Chaosas negali būti atmestas be poezijos atmetimo. Vieno priėmimas yra ir kito priėmimas. Šiuose rėmuose idealumas pasirodo mažaverčiu, nes jis paneigia kūrybiškumą. Pradingus demoniškumui, pradingsta ir kūrybiškumas, palikdamas vien mažavertybes. Čia yra teigiama, kad idealios gamtos, harmoniško monoteistinio pasaulio sąvoka yra priešinga kūrybai. Kaip Levinas rašo, monoteistiniame pasaulyje kūryba neįmanoma.*(11)* Bet kūrybiškumo priėmimas nukreipia nuo esančių formų ir veda iki chaoso. Per chaosą pasirodo, kas yra beformis; bet jei chaosas suprantamas kaip pasaulio pagrindas, pasaulis praranda išaiškinimo galimybę.

Po romanticizmo epochos rašytojai nebepajėgia išsilaisvinti nuo demoniškų srovių. Romantiški, piktos dalios

agentai atiduoda savo kaukes chaoso ir prarajos atstovams. Pastarieji sudarė sutartį su moderniškesne sąmone, kurioje romantiškas džiaugsmas begalybe užleidžia vietą prarajos pajutimui. Daugybė kūrėjų atmeta realizmą, įvesdami groteskiškumą ir formų iškraipymą. Nors vis randasi pastangų išlaikyti tvarką, paremtą realumu, tos pastangos pasirodo neužtenkamos, idealinė tvarka pralenkia jos išpildymo galimybes. Nors realistinė struktūra ir ja paremti idealai atrodo tvirti, demoniškos figūros parodo chaoso įsiskverbimą į jo nepajuntančių gyventojų ramybę. Kellerio demonai apsiginklavę revoliucijai, ir Stormo „Der Schimmelreiter" jūra, iš pradžių pasiuntusi baisenybes, pagaliau pralaužia jai sulaikyti pastatytas užtvaras ir kėsinasi apsemti visą tvarkingą gyvenimą. Demoniškumo bruožai pasirodo ypač galingi ekspresionizme, kur simbolizmas pristato kosmines jėgas. Groteskiškumas nebenuginkluoja demoniškų figūrų, bet, atvirkščiai, parodo viso tvarkingo gyvenimo juokingumą.*(12)*

Dvidešimtas amžius

Baudelaire siekia praplėsti grožio sąvoką įvesdamas į ją bizariškumą. Jo „Curiosites Esthetiques" teigia, kad „Le beau est toujours bizarre".*(13)* Nuformavimas, iškrypimas, bemastis yra grožis. Kūrybinio atnaujinimo ieškojimas pajunta chaosą ir groteskiškumą patraukliais objektais. Su kito pasaulio ir tuo būdu pragaro pradingimu mitologinė sfera pasidaro nebereikšminga. Demoniškumas atsiranda šio pasaulio namuose ir valdo jo eigą. Gamtiškumas yra mažavertis ir nepatenkina kūrybinių impulsų; jis banalus ir net atstumiantis. Iš vienos pusės, ši gamtos kritika yra kritika civilizacijos, tai yra sukultūrintos gamtos. Kaip Hyppolite Taine, komentuodamas Baudelairo darbus, teigia, mūsų ponių korsetai ir drabužiai pjauna jų pasturgalius. Pažiūrėk į žmonių vasaros maudykles ir pastebėk liūdnas ir stebuklingas

deformacijas, tarp jų raudonas ir išblyškusias jų odų spalvas; jos prarado saulės papratimą; jos buvo apšviestos vien civilizacijos.*(14)*

Gedimas yra teigiamas ir turintis magišką patraukimą. Baudelairo garsiame „Une Charogne" vyksta baisūs dalykai: nuvytęs kūnas genda ir spinduliuoja magišku patrauklumu. Jis fosforiškas ir transformuojasi nuo realizmo iki vizijos, iki „carcasse superbe", šis „carcasse" lyginamas su žydinčia gėle. Eilėraščio galas priveda prie visatos laikinumo temos; ši tema dominuoja jo eilėraštį „Danse Macabre", kuriame griaučiai, parodantys viso gedimą, šoka apsirengę patraukliais drabužiais.*(15)* Čia yra sujungti paviršutiniški drabužiai ir baisenybė. Demoniškumas pasirodo Baudelairo eilėraštyje „Destruction" kaip sąmyšio elementas, ir, pagal Artur Rimbaud, jo eilėraštis „Fleurs du mal" išvysto satanizmą, kuriame pasaulis pasirodo pragaru ir visa žmogaus patirtis apversta. Žmogus pakeistas į sergantį, į nusikaltėlį su pasibaisėtina siela. Jo eilėraščiai įveda sąmoningo tikrovės supratimo suskaldymą. Kaip Rimbaud teigia, tikrovė yra išprovokuota ir tvarka pašalinta.*(16)*

Jeigu matuotume demoniškumą Harto,*(17)* Irma von Troll-Borostynai,*(18)* Boelsches, Albertis Leo-Bergo ir kitų pasisakymais, rastume šiuos teorinius bruožus. Demoniškumas parodo pagrindinę pasaulio ir gyvenimo tiesą. Pasaulio visatoje demoniškumas, baisenybė ir chaosas turi būti priimti. Demoniškumas yra pagrindinis gyvenimo stovis, priešingas senos literatūros ir poezijos grožio, tvarkos ir malonumo tvanui. Ši tradicija turi būti terorizuojama. Grožis ir tvarka esą senos ir klasinės literatūros principai. Dabartinis kovos šūkis turi būti visatos tiesa. Demoniškumas, baisybės ir chaosas esančios pasaulinės tiesos. Šios ypatybės turi būti išlaisvintos nuo negatyvumo ir apibūdintos pozityviai literatūroje ir poezijoje. Šiuo atveju Hartas atmeta visokį gamtiškumą ir jo tvarką kaip estetiką be lemties ir didybės. Natūralumas ir tvarka užtušuoja gendančius nervus, paro-

dančius daugiau tiesos, negu sveikata. Kiekviena tvarka— perdėjimas ir melas.*(19)* Kaip van Goghas pasisako, aš tikiu, kad figūra, nepaisant kaip tiesiogiai ji atrodytų akademiškai, pasidarė nebereikalinga mūsų laikuose. Tapyti tvarkingą gamtą nereikšminga ir nesąmoninga. Jis ieško gedimo ir ligotumo išraiškų. Vadinamoji „tikrovė" turi būti pakeista ir perdirbta. Kaip jis toliau teigia, raudona ir žalia spalva aš mėginu tapyti baisias kančias.*(20)*

Priešgamtiškumas labai aiškiai pasirodo Heymo lyrikoje. Būdamas septyniolikos metų jis rašė, kad žmogus gyvena, kad pasidarytų tobulas ir duotų įnašą į žmonijos pažangą. Keleta metų vėliau jis jau rašo, kad ši tvarkinga taika yra taip klastinga ir alyvuota kaip vaškas, blizgantis ant senų baldų. Dieve, jis rašo, aš springstu savo entuziazmu šių laikų banalumui. Mūsų liga, jis teigia toliau, yra gyventi pasaulio pabaigoje, vakare, kuris taip smaugia, kad žmogus nebegali ištverti gedimo kvapo. Aš tikiuosiu karo, bet ir šis yra menkniekis. Norisi daugiau negu karo, norisi demoniškumo. Man būtų geriau turėti daug dievų negu vieną, ir dar geriau, kad visi dangūs būtų uždaryti.*(21)* Žmogus čia springsta gamtine ir žmogiška tvarka, kuri reiškia pasaulio galą, nes joje užtušuotas pasaulio demoniškas ir kūrybinis pagrindas. Pasaulyje pasirodęs demoniškumas reikalauja dangaus atsisakymo. Pradingus dangui, pradingsta ir pragaras, ir demoniškumas randamas vien pasaulyje.

Heymo eilėraštyje „Die Vorstadt" randame visa, kas nyksta ir neturi gyvybės, visa, kas ligota ir nesveika. Visapusiškas ligos ir gedimo plėtimasis parodomi kaip neturintys vietos, kaip staiga atsiradę iš niekur.*(22)* Demoniškas chaosas nebeateina iš kito pasaulio, bet staiga pasirodo visur. Jis neturi specifinio šaltinio; būdamas pasaulio pagrindu, jis yra niekur, nes yra visur ir visą laiką. Kas yra ypatingo Heymo demoniškumo aprašyme, tai jo pakeitimas dangiškų ypatybių į demoniškas. Eilėraštyje „Schwarze Visionen: an einer imaginären Geliebte"*(23)* atsiranda

demoniškas grožis, turįs dangiškas ypatybes: aukštasis altorius, vargonai, chorai ir skliautai. Demonas pasirodo kaip:

Tiefer als tausend leere Himmel tief
Ist seine Schwermut, wie die Hölle schön.

Toliau demonas pasirodo kaip susijaudinimo dievas.

Scheut die Flamme die sein Haupt umholt
Und doppelhörning in der düstren Pracht
Aus seinem Lockenwald ins dunkel droht

Demonas aprašomas ne nelaimingu, žemu ir pajuokiamu, bet puikiu ir galingu:

Treten heran! Sein Mund ist süss wie Frucht
Sein Blut ist wie der Wein, langsam und schwer
Auf seiner Lippen dunkelroter Bucht
Wiegt blaue Glut von ferner Sommermeer.
Treten heran! Wie Flaum von Faltern Zart
Wie eines jungen Sternes goldne Nacht
Zittert sein Mund in seinem goldnen Bart
Wie Chrysolyth in einem tiefen Schacht.

Šis aprašymas lygus Baudelairo demoniškumo kaip grožio ir puikybės įsikūnijimo supratimui. Bet juntama įtampa tarp puikybės ir kažko svetimo, atstumančio. Ši grakšti figūra — žiauri ir ardanti. Ji valdo mirtį, kuri, nors ir užtušuota spindulingais ir šviesiais žodžiais, atveria kažką nepažįstamą ir pasibaisėtiną:

Ein Falter kommt die Schlucht herab. Er ruht
Auf Blumen. Und er senkt sich müd
der Wunde zu, dem grossen Kelch von Blut
Der wie die Sammetrose dunkel blüht

Ką Heymas pasiekia, yra demoniškumo ir grožio junginys. Pozityvios vertybės persisunkusios negatyviomis; gyvybiškumas tėra iliuzija, ir kas yra šventa, pasirodo demoniškoje akivaizdoje.

Heymo demoniškumas ir jo atsiradimas pasaulio pagrinduose priklauso nuo dangiško pasaulio ir jo tvarkos praradimo. Kadangi kosmiška tvarka kadaise buvo užtikrinta dangiškosios jėgos, šios jėgos ir šviesos praradimas ištremia pasaulį į tamsybę ir jos demonišką vaizdą:

Der dunkle Himmel sinkt
voll Zorn herab in einen schwarzen Teich
Des Abgrund droht, mit fahlen Wolken bleich
Unheilich, eine Nacht, die Unheil bringt.

Dangaus praradimas yra lygus pragaro praradimui ir gamtos demonizavimui:

So gross und glühend war des Mondes Kiel
Er hing am Horizont mit halber Fülle
Wie eine andre Welt, ein Meteor
Das in den Wald gestürzt die Bahn verlor
Den Wald zerdrückend mit der glühnder Hulle
Er blähte auf, ein Luftschiff an den Taun
Ein stieres Auge eines Ungeheuers
Wie eine grosse Blase roten Feuers
Ein blutger Schädel der entzwei gehaun
Des Kirchhofs Bäume schwankten um die Gruft
Ein Hund strich um sie her mit rotem Schein
Er bellte leise auf, wie Katzen schrein
Das schwartze Tier verschwand, stumm lag die Luft

Eilės aprašo kylantį mėnulį ir jo gamtos demonizavimą. Mėnulis pasirodo lyg dvasinis laivas ir lyg akis nepažįstamos begalybės, nebeapšviestos dangiška saule. Kaip Eyckmann teigia, šios eilės parodo Heymo viziją kaip nukrypimą nuo regimos tikrovės. Lyg kad jėgos, neberandančios vietos tuščiame danguje, nebeduodančiame krypties ir tikslo, yra pakeistos į begalinę prarają, iš kurios iškyla tamsus ir demoniškas pasaulio apšvietimas. Heymui demoniškumas atsiranda iš dingusio dangaus tuštumos. Visa iškyla iš tuščių erdvių, neturinčių krypties ir kosminio tikslo. Ši tuštuma

išreikšta begaline erdve: „Prieš pradžią nakties, amžinoje erdvėje", arba „Amžinose erdvėse mėlstanti tuštuma". Šioje betikslėje tuštumoje žmogaus pajėgumas praranda visą reikšmę. Jis yra tik iliuzija, ir žmogaus tikrovės supratimas yra išraiška, neturinti pagrindinės esmės. Begalinė tuštuma leidžia poetui iškraipyti beesmę tikrovę. Kaip Heym rašo:

> Alles ist hohl, und eine Totenmaske
> Die man zerschlägt, und nichts ist dann darinnen
> Kein Atem und kein Blut, nur tonern Scherben
> und Fäden ziehend sitzen grosse Spinnen.

Kaip Heym rašo eilėraštyje „Dämonen", „Eina juodieji, dideli, tušti, tušti ir apvalūs neturintys veidų". Beveidis demoniškumas išreiškia beformį visatos pagrindą ir visas formas naikinančią jėgą. Gamtiniai įvykiai ir civilizacinė tvarka poeto nukreipiami į tuštumą, iš kurios iškyla visa ardanti demoniška jėga. Šis ardymas poeto pajustas „juoda vizija". Pagal Eichmanną, Heymo poezija yra įrodymas metafizinės akivaizdos, kuri įskverbia savo tamsią skiltį į mūsų prabėgančias dienas.

Kitas poetas, Trakl, eina ta pačia kryptimi. Pirma parodoma, kad tradicinė metafizika nebegalioja. Tik tokiame nebegaliojime demoniškumas gali apsireikšti pasaulyje. Trakl išreiškia metafizinės sferos praradimą dievų pradingimo vaizdais:

> Ich sah die Götter stürzen zur Nacht,
> Die heiligsten Harfen ohnmächtig zerschellen.*(24)*

Prieš demoniškumo pasirodymą pasaulio pagrinduose ne vien dievai, bet ir jų tarnai turi žūti. Kaip poetas rašo: „Ugningas angelas sulaužyta krūtine krenta ant uolėto lauko". Aukščiausiai tikrovės tvarkai lemta pražūti. Su šia pražūtimi pasirodo demoniška, visa apsupanti, siaubinga naktis: „O ihr zerbrochenen Augen in schwarzen Mündern, /

Da der Engel in sanfter Umnachtung, / Einsam dem dunkleren Ende nachsinnt".*(25)*

Bet ne vien žmogaus gyvenimas yra pertrauktas ir subyrėjęs; visa gamta parodo savo demonišką chaotinį pagrindą:

Wor unsrem Schmerz, vor unsrer Lust
Der leeren Maske steinern Lachen
Daran die irdnen Dinge brachen
Und das uns selber nicht bewusst.*(26)*

Trakl aprašo sudužusį pasaulį. Čia randame modernios Vakarų galvojimo eigos išraišką. Po Kanto dievai ir tikrovė nebėra pasiekiami mūsų protui, ir mūsų galvosena tegali remtis vien išoriniais vaizdais. Kas yra esminis ir vidinis gamtos stovis, mums neprieinama. Be metafizinių pagrindų pasaulis atsiranda tamsoje ir chaose, kurie išreikšti beveidėmis demoniškomis figūromis. Kaip Trakl rašo: „Nusijuokė demonas, vien tik tamsoje", „Slopinime demonas nujaučia audras", „Demonai eina per sergančias sielas".*(27)* Neesminiame pasaulyje nėra tikslo, visata sumišusi, o joje glūdi kažin kas nepažįstamas. „Mėlynėn sukasi sumišę vyno lapai. Viduj jų glūdi siaubingos šmėklos".

Į akis krinta viso grožio ir tvarkos vaizdavimas nereikšmingais klasikinės estetikos principais. Visiškai atmetamas „gero skonio" banalumas ir kasdieniškumas. Adolf Behne teigia, kad klasikinis menas per daug ribotas; jis reikalauja „orientališkumo". Anot jo, Orientas yra jūra, o Graikija plokščia įlanka. Kas per silpnas ir baimingas leistis į jūrą, tas pririšinėja savo valtelę nuo vietos iki vietos mažos įlankos krante. Nors jis mato atviras plotmes jūros tolumoj, girdi jos išdidų ošimą ir milžiniškų bangų vagas, jis patenkintai giria ištvermingą mažavandenio taiką kaip klasikinę harmoniją, kaip puikią sąjungą ir tylią didybę. Kas yra per daug galinga, kas iškyla puikiuose jūros elementuose, vadinama per intensyviu iškraipymu ir barbariškumu. Žodžiu, klasikinė

realybė yra tik plokščias paviršius, pasirėmęs dangaus šviesa ir galybe. Atmetus dangaus šviesą, pasirodo tamsus gelmių chaosas ir jame glūdinčios demoniškos, visa ardančios jėgos.*(28)*

Lietuvių poezija

Vakarų Europos poezijos palyginimas su lietuvių poezija demoniškumo plotmėje yra ypatingai sunkus, jei išvis įmanomas. Dažniausiai demoniškos ypatybės lietuvių aprašomos pažeminančiai ir, kur jos pasirodo, yra paneigiamos. Bet pagrindinis įspūdis, kuris palieka paskaičius lietuvių poeziją, yra demoniškos dimensijos užslopinamas. Kiek galima spręsti, priežastys glūdi keliose srityse. Pirma, nors krikščionybė yra sena Lietuvos religija, ji nebuvo įsišakojusi į gyvenimą ir ypač į komplikuotą teologinį intelektualizmą; dar nebuvo galimybės pažiūrėti į krikščionybę kritiškai ir objektyviai. Demonas buvo priimtas Viduramžių būdu kaip pašiepiamas ir doro žmogaus apgaunamas padaras. Jis neturėjo didelės reikšmės lietuvių vaizduotėje, nes lietuvis buvo bažnyčios saugomas nuo demoniškų pagundų, skatinamas vengti bet kokio susitikimo su „piktuoju".

Antra, lietuvių literatūra ir poezija neturėjo išvysčiusi demoniškumo istorijos ir kritiškos metafizinės sąmonės. Nesant tokių šaknų, demoniškumas neturėjo sąlygų pasirodyti lietuvių poetų raštuose. Trečia, ir čia reikia būti truputį atsargesniam, lietuvių kalba ir jos ypatybės sunkiai prileidžia demonišką vaizduotę, kuri išreikštų metafizinius klausimus ir siaubą negalint tų klausimų atsakyti. Lietuvių kalba neturi agresyvių ir piktų ypatybių, neturi bombastiško pobūdžio, kuris tiktų demoniškam būdui. Šiuo būdu lietuvių charakteris nesąs tinkamas demoniškoms išraiškoms. Be to, atgavus nepriklausomybę, lietuviai žiūrėjo į šviesią ateitį, kūrybinę laimę, o ne į žlugimą ir pagrindų praradimą. Uždavinys buvo statyti kultūrą, skatinti savo kalbą ir išnaikinti iš jos svetimžodžius. O lietuvių kalba buvo persisunkusi, „gamtiniu

nekaltumu" ir vaizduote. Kaip vokiečių rašytojai teigia, lietuvių dainose randama „unschuldige Witzheit".

Lietuvių poezijoje nesiranda pozityvaus įvertinimo demoniškumo pasirodžiusio Europoje, nesiranda „nuovargio" ir beviltiško nereikšmingumo, išsivysčiusio iš moksliško racionalizmo, vedančio į skepticizmą, relativizmą ir pesimizmą. Jei pasirodo demoniški vaizdai, tai jie seka iš trumpalaikio kokios nors žmogiškos nelaimės patyrimo, o ne iš kosminės tvarkos ir jos metafizinių pagrindų sukrėtimo. Nors tamsa ir nykumas kartais ardo žmogišką tvarką, šie įvykiai neturi kosminės reikšmės. Paimkime Salio Šemerio (Šmerausko) eiles:

Aplinkui siautėja tamsybė
Aplinkui nertėja sausra
Ir kaip tvanki vilkų gausybė
Mus žemė skerdykla tikra.*(29)*

Šiose eilėse nėra jokių nukrypimų nuo gamtos, jokių masto praradimų; aprašymas nerodo nieko nepažįstamo arba svetimo. Jei yra blogis, tai jis yra žmogaus įvykdytas ir žmogui suprantamas. Vilkų pavidale randame žmonių skerdyklą, o ne pasaulio pagrindų susimaišymą. Ir mirtis suprantama kaip žmogiškas įvykis, negrasinantis pasauliui:

Ir klypsta giltinės skriestuvai
Tarp laimės gaudesių žvainių*(30)*

Žmogaus laimė pasirodo mirties akivaizdoje turinti ryšį su žmogaus laikinu ir nepastoviu gyvenimu. Čia giltinė nešoka makabrišką šokį, kuris būtų nepažįstamas žmogaus kasdieniškai sąmonei. Demoniškumo vaizdas nėra pasirodęs, kad pristatytų savo chaotines ypatybes, ardančias pasaulio tvarką. Mirtis, giltinė, vilkai susieti su natūralia žmogaus gyvenimo eiga.

Bernardo Brazdžionio poezijoje randame sergantį pasaulį ir mirštančią žemę. Bet šios mirties aprašymas pasirodo

žmogiškoje sferoje be jokių nukrypimų nuo kasdieniško žmogaus patirties, be makabriškų pozų ir iš jų išvystytų baisenybių:

Kažkas tarė: mūsų žemė miršta . . . melas
Netikėjau ne, negali būt.
O nuo šiaurės lig pietų ilgiausias kelias
Buvo kelias vien juodų grabų*(31)*

Kokia yra žemės mirimo išraiška? Juodi grabai, kurie paneigia žmogaus gyvenimą, neįveldami kosminės katastrofos. Kaip pas Šemerį, pas Brazdžionį randami vaizdai, kurie žmogui gerai pažįstami. Grabai, geografinės kryptys išreiškia suprantamą pasaulio tvarką. Demoniškumas pasirodo pasaulio rėmuose, jų nepalietęs ir nepažeidęs. Nematyti metafizinių simbolių, valdančių pasaulį ir jo eigą, pranykimo. Dievai nekrenta, praraja neatsiveria, chaosas nepasirodo demoniškose išraiškose. Lietuvių poezijoje nepasirodo religinių motyvų, kurie simbolizuotų pasaulinės tvarkos ir reikšmės išlaikymą. Neįvėlimas didžiųjų kosminės tvarkos simbolių suprastina demoniškumą į žmogiškus sąryšius. Tik kai žlunga mitiškos figūros ir simboliai, tik kada jie praranda savo vietą kosminės tvarkos valdyme, tik tada atsiranda kosmiško chaoso ir beprasmės pasaulio eigos sąmonė.

Negalima teigti, kad Vakarų Europos poezijoje nėra žmogiškų motyvų. Kas yra teigiama, tai šių poetų žmogiškų įvykių supratimas iš metafizinės ir kosminės pusės, iš visatos krypties ir tvarkos. Jie yra sukrėsti Kanto filosofijos, teigiančios, kad pasaulio pagrindai, pati realybė, yra nepasiekiami žmogaus patyrimui ir sąmonei. Poetinė vaizduotė peržengia Kanto ribas ir išvysto pasaulio demonišką ir visa ardantį chaotinį pagrindą. Kadangi žmogus tegali galvoti vien prasmingai, beprasmės demoniškos išraiškos simbolizuoja beprasmišką pasaulio pagrindą.

Lietuvis poetas, kuris yra aiškiausiai prisiartinęs prie vakarų Europos demoniško simbolizmo, yra Nyka-Niliūnas.

Jo poezija dominuojama tamsos, joje pasirodo kosminę tvarką griaunantys motyvai, išreikšti religiniais simboliais. Šie simboliai pasirodo ne lietuviškose figūrose, bet skolintose iš Vakarų mitologijų. Jis mini dievus ir demonus, Orfėją, makabriškus šokius ir šventuosius. Nors žmogiškos ypatybės kartais ir vyrauja, jos turi stiprų ryšį su pasaulio sugriuvimu. Jis rašo:

Bet pas vartus štai pradeda raudot trimitas;
Klastingai šypsosi viduramžio velniai
Ir rūstūs, tarsi amžinosios laimės mitas,
Kančios už Dievą pasiilgę kaliniai,
Nes salėje Juodasis Riteris tuoj pasirodys
Ir bus ištartas paskutinis Velnio žodis*(32)*

Pažymėtina, kad šių eilių vardas pasiskolintas iš Baudelaire: „Danse Macabre". Nors dar kalėjanti žmonija pasiilgusi Dievo, velnias turi paskutinį žodį. Velnias ne tik paskutinis žodis, bet taip pat amžinosios laimės mitas. Čia dar nėra prarastas ryšys tarp velnio ir žmogaus. Velnias dar tebeturi krikščioniškus gundytojo bruožus. Bet visdėlto žmogus nebegali išsilaikyti Dievo akivaizdoje; laimę tebeneša demonas, kurio žodis nusveria į Dievą nukreiptą žmogaus viltį. Dar stipresnis dieviškos jėgos praradimas pasirodo Niliūno poemoje „Mirusieji Angelai". Pastarojoje jau jaučiamas dangaus žlugimas ir tuo būdu kosminės tvarkos subyrėjimas. Visata jau sukasi į tamsumą, į mirties pusę, į reikšmės praradimą:

Ir jau kadaise žuvo tolimasis
(Griuvėsiai miręsios akies slėny) dangus,
Kuriam žadėjo paguldyti mano dvasią
Liepsnojantis sunkia viltim žmogus:
Puošniam klastingos amžinybės sarkofage,
Kuriam likimas guldo mirusius vergus,
Kur gęsta milijonais žiburiai sudegę,
Kur miega šalimais ir Dievas, ir žmogus*(33)*

Dangus, kaip išganymo ir amžinybės simbolis, jau yra žuvęs ir nebėra vietos, nebėra kito pasaulio, kur paguldyti dvasią. Dangiška amžinybė pasirodo klastinga, demoniška, nes ji nebeduoda vilties. Nors pirmiau demonas buvo klastingas, dabar pasirodo, kad dangaus amžinybė klastinga. Bet ne tik žmogus miršta ir eina į tamsą; jau pats Dievas, visatos tvarkos simbolis, irgi guli su žmogumi tame pačiame sarkofage. Jis irgi yra miręs, ir pasaulis praradęs kryptį ir prasmę. Palikęs nereikšmingoje ir į tamsą krypstančioje visatoje, žmogaus gyvenimas pasidaro beviltis. Nors žmogus ir liepsnotų viltimi, jo viltis yra žlugus „kur gęsta milijonais žiburiai sudegę". Sužlugus dangui, pradingsta kosmiškos tvarkos ir reikšmės pagrindai. Nors Niliūnas, ne taip kaip vakarų Europos poetai, nepristato tiesioginės ir save puikiai rodančios demoniškos figūros, jo dangaus praradimo simbolizmas sutampa su pagrindine šių Europos poetų kryptimi. Kaip jis toliau rašo:

Aš ten, sunkias užuolaidas sapnams praskleidus,
Įleidavau — ir būdavo Jisai ten su manim,
Ir mes ten žaisdavom, paslėpę rankom veidus,
Su miegančiu prie veidrodžio šunim.
Bet juodas pikto vakaras užplūdęs
Sugriovė dangų, ištrėmė kažkur dievus
Ir nemirtingus Tavo Angelus iššudęs,
Paliko man ant kelių negyvus.*(34)*

Demoniška išraiška pasirodo visa žudančio „pikto vakaro" užplūdime. Tas piktasis turi galią sugriauti dangų, ištremti visatą valdančius dievus ir išžudyti jų angeliškus tarnus. Piktasis pasirodo nebe krikščioniškoje formoje; jis nebegundo ir nebeieško sielų, nes sieloms nebėra vietos. Jis yra visa griaunanti jėga, kuri nieko nesukuria, kuri nepakeičia dangiškos tvarkos į Liuciferio tvarką. Demoniška griovimo jėga jau yra pasiekusi aukščiausius visatos simbolius: dievus. Ji yra svaresnė už dievų galią ir tvarką. Ji

sunaikina ne tik dievišką ir dangišką galią, bet ir žmogaus viltis ir tikslus:

Aš surinkau lengvus kaip šypsenos jų kūnus
.....
Ir užkasiau į rudenio smiltis palaidas,
Prie nužudytos upės, vakaro slėny . . .*(35)*

Ruduo, gyvenimo eiga prie galo palaidose smiltyse, kur nieko pastovaus negali rastis. Yra gerai žinoma, kad pastovumas mitologijose išreiškiamas uola, akmeniu arba ilgai gyvenančiu medžiu, bet ne smėliu, kuris lengvai išpustomas vėtrų. Ir upė, visur simbolizuojanti gyvybę ir išganymą, yra nužudyta, ir kūnai palaidoti vakaro slėny. Kaip ruduo, vakaras atveria gyvenimo pabaigą. Ši beprasmio pasaulio, einančio į tamsą ir negyvybę, mintis liūdina žmogų. Kaip poetas rašo:

Dėl to ir liūdna man, kad dingo tolimasis
(Griuvėsiai negyvos akies slėny) dangus —*(36)*

Šis išsireiškimas sutampa su vakarų Europos poezijoje prarastu kosminės santvarkos simboliu ir iš to praradimo kylančiu psichologiniu požiūriu. Psichologiškai kalbant, chaotinis pasaulio pagrindas neduoda atramos ir vilties; demoniška, visa griaunanti jėga leidžia tik vieną gyvenimo kryptį: būti demoniškai dinamišku, pajuokiančiu ir beatodairiu savo santykiuose su pasauliu ir kitais žmonėmis, ir tai pilnai žinant, kad ir tie veiksmai yra nereikšmingi ir žūstantys. Jokia tvarka, joks gamtinis ar žmogiškas kūrinys nebegali paslėpti to „Weltschmertz", to pasaulio skausmo, tos tuštumos, paliktos žlugusio dangaus, ir pripildytos demonišku siaubu.

Niliūnas rašo apie vilties praradimą, apie prisikėlimo žlugimą ir net apie šviesą, turinčią negatyvias ypatybes:

Aš gyvenau spindėjimu lankstaus ir elegantiško jos kūno,
Kol piktas Dievo angelas, paėmęs ją už rankos,
Išsivedė iš persekiojamos šviesos,
Sunaikindamas viltį prisikelti*(37)*

Visur pasirodo staigūs perlūžimai: nuo vilties tiesiog į neviltį, nuo pozityvaus spindėjimo į šviesos persekiojimą, nuo dieviško gėrio į jo pyktį. Visa, kas kadaise buvo šviesoje, kas buvo kilnu, beviltiškai suardyta. Viena išeitis, kurią Niliūnas pabrėžia, glūdi žmogaus paguodoje, rastoje tik savyje, tik savo betiksliame žaidime:

> Ir jeigu mes, kad ir beviltiškai, norėsim ginti savo Vardą,
> Argi galės Jis kaltint mus, prie dūrų, amžių tamsoje
> Bežaidžiančius savam pasaulyje suradęs?*(38)*

Vienišumo tema pas Niliūną gan stipri ir visur lyg pabrėžta. Tai žmogaus praradimo visų jį paremiančių dangiškų paguodų ir nebeturėjimo vilties patikima ateitimi išraiška.

> Iš jų skambėjo pastoralinis gimimo džiaugsmas.
> Mes atidarėme duris ir įžengėm vidun.
> Išgeltusiais veidais makabriškos šeimos rate sėdėjo Kristus . . .
> . . . Po kojom, lopšy, gulėjo milžiniškas chrizalidas,
> apvyniotas
> Plonyčiais šilko siūlais . . .
> Aš laukiau, kaip ir jie, gimimo valandos.
> Su paskutiniais pluoštais džiaugsmą perplėšė siaubingas
> klyksmas.
> Lopšy gulėjo besišypsanti ironiškai vaškinė mumija:
> Ir visas džiaugsmas virto širdį deginančiu skundu,
> Kad nei gimimo, nei prisikėlimo nebėra.*(39)*

Šiose eilėse jau pasirodo perversmas, lygus vakarų Europos poezijai. Laukimas, džiaugsmingas naujo užgimimo tikėjimasis paverčiami į makabrišką figūrą. Ir net Kristus pavaizduotas kaip prižiūrėtojas ne išganymo, bet gimimo suardymo, leidžiąs gimti makabriškai figūrai. Staigus gerai pažįstamų veidų perversmas į ką nors netikėtina, nelaukta ir nepažįstama. Visa, kas buvo jauku ir sava, apsupta siaubu. Ir vėl žmogus paliktas vienišas, ir jei atsiranda kokia nors prasmė, jos pagrindas tesiranda mūsų viltyse:

Ir aš tada taip ryškiai supratau, kokie beprasmiški pasauly
/žodžiai;
Kad tiktai mes juos nuolatos viltim aprengiam,
O patys liekame beviltiškai nuogi,
Kad bus sunaikinti pasaulyje žmogaus ir Dievo žodžiai*(40)*

Kadaise Dievo žodis turėjo kūrybinę ir įstatyminę galią; kadaise jis reiškė pasaulio tvarką, nugalinčią demonišką chaosą. Bet dabar jo žodžiai yra lygūs žmogaus žodžiams, ir jų lemtis pranykti be įpėdinių. Bet, kaip poetas teigia, žodžiai nepranyko savaime; jie buvo sunaikinti. Ir vėl pasirodo demoniška ir visa žlugdanti jėga. Visa, kas reikšminga, yra praeityje. Žlugus dangui ir dievams, pasaulis, visata pasirodo mirties akivaizdoje:

Tavo pasaulyje gyvena tik ironiškos prisiminimų formos.
Tavo pasaulis mirė, tavo Dievo nebėra.*(41)*

Kodėl tos prisiminimų formos ironiškos? Iš visos Niliūno poezijos struktūros galima spręsti, kad visatos reikšmė, tvarka ir tikslas buvo tik žodinė iliuzija, pridengusi demoniškus visatos pagrindus. Dievai ištremti ir net žlugę piktojo naikinančioje jėgoje, angelai palaidoti ir viltis sunaikinta. Tokiame pasaulyje gyvenimas reikalauja iliuzijų; bet kada jos pasidaro permatomos, gyvenimo tikslai ir prasmė pasirodo savo ironiškose formose. Nuplėšus nuo visatos veido šias formas, atsivėrė nesuprantami ir žmogui nebepažįstami pagrindai. Kas yra pajuntama, tai jėgos, kurios negerbia nei dievų nei žmogaus, jėgos, kurios sunaikina visas pasaulyje sukurtas formas ir visus žmogaus įsivaizduotus įstatymus. Dangus ir jo gyventojai visuomet rūpinosi pasaulio eiga ir tvarka; bet pasaulyje pasirodžius žmogiškai nesuprantamiems ir nepermatomiems pagrindams, dangiškai simbolizuota tvarka atsiveria kaip iliuzija. Žmogus, paliktas vienas, tegali gyventi autentiškai kaip galint mažiau prisidengęs žmogiška ir dieviška žodžių iliuzija.

Nors pasitaiko mėginimų ieškoti ko nors esminio tarp plyšių pasaulio griuvėsiuose, paviršutinių formų sugriovimas neveda į esmę, bet į patyrimą figūrų, lendančių pro plyšius ir turinčių demoniškas ypatybes. Šis gamtos pralenkimas reiškia jos sugriuvimą arba mažiausiai deformaciją, kuri nėra nukrypimas nuo masto, bet teigimas, kad natūralios formos neturi vertės ir esančios tik paviršutiniškos; kas yra vertinga, tai pats save kuriantis ir naikinantis procesas, kurio tamsioje ugnyje visata suspindi ir sutemsta. Šis procesas yra chaosas, pavaizduotas demoniškomis figūromis. Bet chaosas neturi gilios reikšmės; jis tik leidžia nuspręsti, kad jokia formacija neturi pirmenybės arba rango; poetinės formacijos turi pilną laisvę, nes jos yra lygios gamtinėms formacijoms. „Aš esu, ką aš darau". Mes pagrindinio chaoso negalime tiesiogiai įmatyti; mums tik pasirodo jo beperstojamos formacijos; bet jis pats yra „alienus".

Kaip Kurt Pinthus rašo, mums nepažįstama tikrovė yra chaosas, nepasiekiamas mūsų valios, į kurį mes negalime nieko įnešti. Bet šis chaosas ir sudaro pagrindą, kad tikrovė praranda pastovumą; demoniškumas nesąs pasauliui išorinis, bet jo viduje. Kaip Jaspers teigia, sutrukdyme ir suardyme demoniškumas pasirodo kaip vidinė pasaulio jėga, kuri peržengia visų dalykų ir objektų ribas. Wilhelm Worringer irgi tvirtina, kad pagrindinė ekspresionizmo išraiška yra demonizacija, kuri nėra gamtos išaiškinimas, bet beperstojančio naikinimo išsiveržimo mįslė. Šio amžiaus poetai yra stipriai pajutę tą naikinimą ir pasaulio sugriuvimą. Kaip Hugo Ball sakytų, aš galvojau, kad visa gamta, kad visas aplinkinis pasaulis byra į dulkes ir šaukiasi magiškos pagalbos. Šauksmas nebėra nukreiptas į kitą pasaulį, bet į demonišką magiką, kuri, nors neturinti formos, visdėlto sudaro neapribojamą užtvanką prieš „niekį", prieš pajaustą „nebūties" artumą. Vien tik demoniškas ir visa ardantis

„nepažįstamasis", vien tik chaosas tebėra likęs, kuris mus išlaiko ir į kurį visata ir mes esame nukrypę. Franz Pfemfert rašo: Mes pasikeičiame į kažką nesuprantamą; kiekvienu momentu transformuojamės į ką nors beformį; save jaučiame, bet nesame apibūdinti. Mes pasidarome demoniški. Tam pritaria Berlach: Iškyla pažinimas, kad žmogaus tapatybė yra tamsi mįslė. Kubin, aprašydamas mažą restoraną, bando parodyti tą patį nepažinimą. Įėjus į restoraną atrodė, lyg padavėjos buvo marijonetės, varomos nežinomų variklių, ir svečiai, atrodantys lyg šešėliai, atrodė nustebinti, tarytum jie būtų pagauti kažkokioje demoniškoje veikloje. Net ir istorikas Hausenstein praneša, kad šie poetai parodo būtį kaip pajuoką, kaip grimasą; būtis yra persisunkusi siaubu.

Šie poetai, aišku, gerai supranta moralines arba etines jų raštų pasekmes. Nors ir poetiniu būdu, jie supranta etinį „perversmą". Gottfried Benn, pavyzdžiui, kalba apie gėrį ir blogį: „Ach, dieser Erde Frucht und Rosenspiel ist heimgestellt der Wucherung des Bösen". Arba: „vor allem, weil du selber gar nicht weisst, was Schielen und Verrat eigentlich ist, die ganze Gewebe aus List, Unzucht und Halbräumen".

Gėris ir blogis yra išsklaidyti chaose, o chaosas simbolizuojamas demoniškumu. Kadangi nebėra jokio masto, blogis turi pilną teisę pasirodyti netrukdomas. Šios etinės pasekmės buvo pilnai šio šimtmečio išvystytos Europos politiniame gyvenime.

Bibliografija

1 W. Kayser, *Das Groteske. Seine Gestaltung in Malerei und Dichtung*, Oldenburg, 1951, p. 11.
2 A. Camus, *The Myth of Sisyphus and Other Essays*, New York, 1960, p. 5.

3 R. Majut, „Lebensbühne und Marionette. Ein Beitrag zur seelengeschichtlichen Entwicklung von Geniezeit bis zum Biedermeier," *Germanische Studien, C,* Berlin, 1931, p. 11.
4 H. Heine, *Sämtliche Werke,* (O. Welzel, *red.*), Leipzig, 1911, VI, p. 336.
5 K. Immermann, *Werke,* (H. Mayne, *red.),* Leipzig, 1906, IV, p. 79ff.
6 *Op. cit.,* I, p. 444.
7 *Op. cit.,* III, p. 270f.
8 *Op. cit.,* II, p. 272.
9 A. Stifter, *Sämtliche Werke,* Prag, 1901-1927, III, p. 225.
10 *Op cit.,* I, p. 177.
11 E. Levinas, *Totality and Infinity,* (A. Lingis, *vert.*), Pittsburgh, 1967.
12 T. Storm, *Sämtliche Werke,* Leipzig, 1923, VIII, p. 273.
13 C. Baudelaire, *Curiosités esthétiques,* Paris, 1923, p. 268.
14 Hippolyte Taine, *Philosphie der Kunst,* (E. Hardt, *vert.*), Jena, 1907, p. 470.
15 C. Baudelaire, *Poémes divers,* Paris, 1959.
16 A. Rimbaud, *Oeuvres,* Paris, 1960, p. 61.
17 I. Troll-Borostynai von, „Die Wahrheit im modernen Roman," *Gesellschaft II,* Heft IV, p. 217.
18 H. Hart, „Der Kampf um die Form in der zeitgenössischen Dichtung," *Kritische Jahrbuch I,* Heft 2, p. 75.
19 L. Berg, *Der Naturalismus. Zur Psychologie der modernen Kunst,* München, 1892, p. 129.
20 V. Van Gogh, *Als Mensch unter Menschen, Briefe,* München, I, 1960, p. 88.
21 G. Heym, *Gesammelte Gedichte. Mit einer Darstellung seines Lebens und Sterbens,* (K. Seelig, *red.),* Zürich, 1947, V, p. 24.
22 *Op. cit.,* p. 219.
23 G. Heym, *Gedichte und Prosa,* (H. Rausching, *red.),* Hamburg, 1962, V, p. 5ff.
24 G. Trakl, *Werke,*(W. Schneiditz, *red.),* Salzburg, 1938, II, p. 15.
25 *Op. cit.,* p. 88.
26 *Op. cit.,* I, p. 59.
27 *Op. cit.,* p. 128ff.
28 A. Behne, *Die Wiederkehr der Kunst,* Leipzig, 1919, p. 61.

29 *Lietuvių poezija,* Vilnius, 1967, p. 472.
30 *Op. cit.,* p. 472.
31 *Op. cit.,* p. 556.
32 *Op. cit.,* p. 117.
33 *Op. cit.,* p. 108.
34 *Op. cit.,* p. 107.
35 *Op. cit.,* p. 107.
35 *Op. cit.,* p. 107.
36 *Op. cit.,* p. 108.
37 *Op. cit.,* p. 92.
38 *Op. cit.,* p. 93.
39 *Op. cit.,* p. 96f.
40 *Op. cit.,* p. 97.
41 *Op. cit.,* p. 101.

METMENŲ ŠIMTININKAI:

$100.00
93) Bronys Raila

$50.00
Petras Jurkštas
Jonas Kiznis

Fotografo Jono Dovydėno tetos Jadvicė ir Anelė Teleišaitės 1913 m. keliavo iš Amerikos į Lietuvą. Jos buvo Antakalnyje prie Prienų ir kitur ir ten darytos nuotraukos, neseniai suradus negatyvus, tik dabar buvo atspaustos. Kelios iš jų, ypač pasižyminčios fotografiniu momentu, čia spausdinamos.

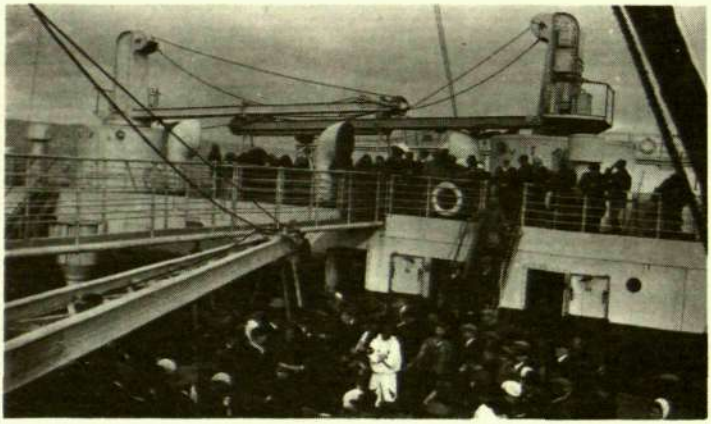

KAINA

ALGIS BUDRYS

Buvo trys vyrai — vienas storas, vienas plonas ir vienas labai senas. Jie sėdėjo kartu prie ilgo rašomojo stalo, apkrauto bloknotais ir pieštukais, dalindamiesi tarp savęs užrašais, jį tardydami. Tas labai senas daugiausia kalbėjo, balsu, pilnu mirties nujautimo.

— Jūsų vardas.

Bjaurus kuprys pilku apsiaustu piktai į juos žiūrėjo, sėdėdamas savo nepatogioj medinėj kėdėj.

— Nėr' vardo, — jis suurzgė.

Išskėstais, gumbuotais pirštais jis apdengė kelius. Jo stambūs žandikauliai buvo baisiai išsišovę, net ir jam ilsintis. Dabar raumenims susitraukus po ausimis ir storam kaklui išsikišus į priekį, buvo matyti apatiniai dantys.

— Jūs turite turėti vardą.

— Aš nieko neturiu turėti. Duok man cigaretę.

— Duosime tau cigaretę, jei mums pasakysi savo vardą, — švelniai sušnibždėjo storasis.

Copyright © 1960, Mercury Press, Inc., All Rights Reserved. Originally „The Price", from *The Magazine of Fantasy & Science Fiction.* Translated and reprinted by permission of the author.

— Rumpelstiltskin, — sušnypštė kuprys. Jis ištiesė ranką. — Cigaretę.

Plonasis pastūmėjo sidabrinę dėžutę per stalą. Kuprys ją sugriebė, nukando filtrą nuo cigaretės galo staigiu galvos judesiu išspjovė ant grindų ir įsikišo dėžutę į apsiaustą. Jis griežtai pažiūrėjo į plonąjį.

— Degtuką.

Plonasis palaižė lūpas, pasikniso kišenėj ir ištraukė sidabrinį žiebtuvėlį, priderintą prie dėžutės. Senasis ranka palietė plonąjį.

— Aš čia vadovauju, — pasakė jis kupriui. — Aš esu Prezidentas.

— Tu juo jau per ilgai buvai. Degtuką.

Prezidentas beviltiškai paleido plonojo ranką. Žiebtuvėlis nuslydo stalu. Kuprys jo ugnele pridegė nudraskytą cigaretės galą. Tada pastūmė atgal, išsišiepęs be jokio džiaugsmo. Plonasis pažvelgė į žiebtuvėlį, bet jo nepaėmė.

— Aš ne toks senas, kaip tu, — atsakė Prezidentas. — Nė vienas nėra toks senas, kaip tu.

— Tu tai sakai.

— Dokumentai rodo. Tu buvai surastas 1882 metais Minskvo gubernijoj ir atvežtas pas Carą. Tu jam nedaugiau pasakei, negu mums, ir todėl buvai uždarytas kameroje be šviesos ir apšildymo, kol prakalbėsi. Buvai išleistas iš kameros 1918 metais, tardytas ir panašiu būdu toliau prižiūrimas dėl tos pačios priežasties. 1941 metais tave atidavė mokslininkų grupei ištirti. 1956 metais buvai nusiųstas į Vorkutos darbų stovyklą. 1963 metais vėl buvai tyrinėjimų objektas, šįkart Berlyne. Surinktieji dokumentai rodo, kad tu iš savo tyrinėtojų išmokai daugiau, negu jie iš tavęs. Jie nieko neišmoko.

Kuprys vėl išsišiepė.

— A lygu pi r^2? Judex ergo cum sedebit, quidquid latet apparebit, nil inultum remanebit.

— Nebūk toks savimi patenkintas, — švelniai pašnibždėjo storasis. Prezidentas tęsė.

— 1967 metais tave nuvežė į Ženevą. 1970 metais tave priglaudė benediktinai Berne, ir su jais pasilikai beveik per visą Septynių dešimtmečių karą. Dabar tu esi čia. Jau aštuoni mėnesiai, ir su tavim elgiamasi gerai.

Kuprys užgesino cigaretę, ją įtrindamas į stalo nublizgintą raudonmedį.

— Mums tavęs reikia, — sakė plonasis. — Tu turi mums padėti.

— Aš neturiu nieko daryti. — Jis išsitraukė dėžutę iš savo apsiausto, paėmė šviežią cigaretę, nukandęs išspjovė galiuką ir laikė dėžutę rankoj. — Degtuką.

Plonasis pastūmė žiebtuvėlį per stalą. Kuprys užsidegė cigaretę ir grąžino žiebtuvėlį. Jis sutrynė cigaretę ir paėmė kitą. — Degtuką.

Plonasis vėl pastūmė žiebtuvėlį per stalą, ir kuprys kudakavo iš džiaugsmo.

Už Prezidento nugaros langą dengė sunkios užuolaidos. Jis staiga mostelėjo, ir plonasis jas skubiai atitraukė.

— Žiūrėk, — Prezidentas sakė. Spragsinčios ugnys ir dūmų sūkurių juostos metė per langą šešėlius į kambarį. — Taip yra visur. Mes negalime užgesinti, bet jei sužinotume, kaip tu pajėgei per jas iš Europos išeiti . . .

Kuprys suktai išsišiepė ir nurijo degantį cigaretės galiuką. Jis žvelgė nuo vieno vyro į kitą su dideliu pasitenkinimu.

— Aš tave suplėšysiu grandinėm ir kabliais, — sušvokštė storasis.

— Kadaise aš buvau tiesus ir aukštas, — atsakė Kuprys.

— Dėl Dievo meilės! — suriko Prezidentas. — Mūsų teliko mažiau negu šimtas.

— Ko tu nori? — klausė plonasis. — Pinigų? Moterų?

Kuprys paėmė cigarečių dėžutę ir sulamdė ją rankose. Jis numetė ją ant stalo priešais plonąjį. Tada atsilošė ir nusišypsojo.

— Aš jums pasakysiu, kaip galite išsigelbėti.

— Ko tu nori? — sušnibždėjo plonasis, giliai alsuodamas.

— Nieko! Nieko! — kuprys kudakavo. — Pasakysiu iš gailesčio, iš geros širdies.

— Pasakyk mums, — sušuko storasis. — Pasakyk pagaliau!

— Palauk, — pertraukė Prezidentas, suklupdamas savo paties skubėjime. — Palauk. Šis dalykas, šis procesas, šis gydymas — ar jis pavers mus panašiais į tave?

Kuprys nusišypsojo, išsišiepė ir nusijuokė.

— Vidiniai ir išoriniai. Taip.

Prezidentas paslėpė veidą rankose. Tada jis plonajam atkakliai mostelėjo.

— Užtrauk užuolaidas! Greitai! — Jo balsas buvo užkimęs nuo susijaudinimo.

Bet storasis Prezidentą nutempė nuo kėdės ir laikė jį veidu prieš atvirą langą.

— Žiūrėk tenai, — jis žiauriai kalbėjo. — Žiūrėk.

Prezidentas valandėlę kybojo storojo rankose ir tada sumurmėjo.

— Gerai. Pasakyk mums, kupry.

Ir kuprys nuo kėdės užšoko ant stalo. Jis džiaugsmingai trypė kojomis ir staugė pergalę visa gerkle. Jis šokinėjo ir išdykavo; jo batai triuškino alyva nublizgintą stalo paviršių ir sklaidė popiergalius. Pieštukai lėkė į visus kambario kampus, ir trys vyrai turėjo laukti, kol jis užbaigs.

Vertė Guoda Antanaitytė

IŠ LAIŠKŲ VINCUI KRĖVEI 1944-1954

Paruošė KOSTAS OSTRAUSKAS

Nors ir nebūdamas, atrodo, ypatingai paslankus laiškams, Vincas Krėvė paliko vis dėlto gana nemažą korespondenciją. Daug jo išeivijos laikotarpio laiškų ištraukų paskelbė V. Maciūnas *Metmenyse,* nr. 38-39 (1979-80) — „Vincas Krėvė savo gyvenimo saulėlydyje: Jo 1944-1954 metų laiškų ištraukos" (žr. taip pat jo *Vincas Krėvė savo laiškuose, 1944-1954 m.* (1970) — atspaudas iš *Draugo).*

Čia spausdinama kita tos korespondencijos pusė — Krėvei 1944-1954 m. rašytų laiškų atranka bei ištraukos.* Parinkta šių — jau mirusių — asmenų laiškai: Jono Aisčio, Mykolo Biržiškos, Vaclovo Biržiškos, Fausto Kiršos, Jurgio Savickio, Prano Skardžiaus ir Igno Šeiniaus. Pateikiama tokios ištraukos, kurios siejasi su Krėve arba liečia tų asmenų gyvenimą ir kūrybą, aplinką ir nuotaikas, pažiūras bei svarstymus, — žodžiu, jų darbus ir dienas.

Jau vien tai, kad pateikiama daugiausia laiškų ištraukos, o ne ištisi jų tekstai, reiškia, jog čia ne akademiniai kritiškas laiškų publikavimas. Kalba niekur neliečiama, tačiau suvienodinta datos ir vietos žymėjimo tvarka, stengtasi suderinti su dabartinėmis normomis rašybą ir skyrybą. (Skyrybos atžvilgiu išimtį sudaro M. Biržiškos laiškai: palikta su jo stilium susieta neįprasta brūkšnių vartosena.) Vienur kitur (dažniausiai M. Biržiškos laiškuose) pasitaiką rusiški išsireiškimai transliteruojami lietuviškais rašmenimis. Visi redakciniai įtarpai — laužtiniuose skliausteliuose.

---

* Ačiū Aldonai Krėvaitei-Mošinskienei už sutikimą šiuos laiškus paskelbti.

Dėl tų pačių priežasčių atsisakyta nuo teksto aiškinimų bei anotacijų; pasitenkinta bendresnio pobūdžio įvadiniais žodžiais į kiekvieno autoriaus laiškus ir vienu kitu specifiniu komentaru.

Laiškus skaitant, pravartu po ranka turėti minėtas paties Krėvės to laikotarpio laiškų ištraukas.

Jonas Aistis

Didžioji J. Aisčio 28 laiškų dalis susieta su jo 1947 m. atgaivintos ir vadovautos Amerikos lietuvių rašytojų draugijos veikla ir ypač su — taip pat daugiausia jo pastangomis — planuoto literatūrinio almanacho išleidimu. Tam almanachui Krėvė buvo nusiuntęs savo politinių atsiminimų pluoštą, bet vėliau juos atsiėmė. Tačiau tasai almanachas nepasirodė, o tie Krėvės atsiminimai kiek skirtinga antrašte netrukus buvo išspausdinti kitur — „Iš pirmosios bolševikų okupacijos Lietuvoje: Vyriausybės sudarymas", *Nemunas,* nr. 3/4 (1950). Po to Aisčio ir Krėvės susirašinėjimas ėmė retėti ir 1951 m., atrodo, visai nutrūko.

Pastebėtina, kad 1948 m. laiškai dažniau pasirašyti Aleksandravičium, o ne Aisčiu; kartais laiškas vienaip, o ant voko kitaip. Pradedant 1949 m., išskyrus II.18 d. laišką, jau visur pasirašyta „J. Aistis".

Marianapolis,
1948.III.12.

Malonus pone Krėve,

[. . .] Pas mane senos naujienos. Geriau, nieko nauja. Tiesa, dar prieš šventes gal pasirodys mano redaguota Jurgio Baltrušaičio Poezija. Knyga jau atspausta ir dabar besanti rišykloje. Joje tilps visa jo lietuviška poezija (nebent kas būtų pas *privačius žmones*). Knyga bus nemaža — 272 pusl. Keliais spaudos dalykėliais esu nepatenkintas, bet knyga bus ne iš bjauriųjų, bus pakenčiama bent. Jei gausiu vieną kitą egzempliorių už triūsą, tai ir Jums pasiųsiu pasižiūrėti. [. . .]

Lenkiuosi Jums ir Poniai
Jūsų J. Aleksandravičius

Marianapolis,
1948.IV.9.

[. . .] Skundžiatės likimu. Man rodosi, kad nereikėtų jaudintis visais oficialiais bolševikų pasmerkimais: šuns balsas dangun neina. Aš seniai liaudies priešas: nuo 40 rudens, ir nei pražilau, nei nuplikau. Ir dar keisčiau, kad savo eilių gavau per Lenkiją iš paskutiniosios knygos, su pastaba, kad jos Lietuvoje turi didelio pasisekimo ir nurašinėjamos kaip niekad.

Vienas sakinys man Jūsų laiške net nepatiko: „rusai paskelbė liaudies priešu, o lietuviai apspjaudė". Jei viens piemuo parašė, o kitas paskelbė, tai dar nereikėtų sakyti lietuviai. Jus lietuviai gerbia ir mėgsta, gal net myli. Aš apie save nieko nesakysiu, bet aš žinau lietuvį, kurs tik dėl Jūsų pasidarė sau amžiną priešą. Tuo raštu visi piktinosi. [. . .]

Marianapolis,
1948.XI.21.

[. . .] Aš seniai pažinojau šį kraštą ir mūsų tautiečius. Nėra turbūt bjauresnio padaro, kaip nutautėjęs lietuvis. Pereitą karą tą patyriau iš Klaipėdos krašto kilusių vokiečių kareivių: jie kalbėjo žemaitiškai, bet joks vokietis taip neniekino lietuvio, taip iš jo nesityčiojo, kaip tie išgamos. Žinojau, o vis dėlto važiavau, o važiavau dėl to, kad kaip ten nebūtų, o čia vis dėlto yra geriausia, ką mes galime už tėvynės sienų rasti. Aš gyvenau Prancūzijoje. Gerais laikais aš dar ten grįžčiau, bet ne dabar ir ne dabartinėse mano teisėse ir sąlygose. Kodėl kultūra veda į išsigimimą? Iš kitos pusės, tai išsigimimas teikia daug medžiagos menui. Draugai rašo, kad anglai bjauresni už prancūzus. Imu tad kartais ir pagalvoju: tai kurio gi velnio tas žmogus taip veržiasi į šviesą, jei joje išsigimsta. [. . .]

Marianapolis,
1948.XI.22.

[. . .] Ant Jūsų supykti neturėčiau drąsos, aš niekad Jūs kitaip, kaip gerai, neprisimindavau. Mano nuotaikos, kurios gal pasirodė laiške, yra dėl to, kad man ne visada taip gera, kaip gali atrodyti. Turiu daug darbų: apkrautas pamokomis, taisau 6 tomų meditacijas, kuriu pečių, vystyklus plaunu ir tą savo vabalėlį ant rankų nešioju . . . Mano darbo diena 16-17 valandų, o sau nei žodžio neturiu laiko parašyti. Bet viso to tragiškai neimu. [. . .]

Jūsų J. Aistis

Marianapolis,
1949.I.2.

[. . .] Mane sugraudino Jūsų laiškas. Aš norėčiau ką nors Jums mielo parašyti, bet, jaučiu, nepajėgsiu. Aš parašysiu Jums dažniau, nes juo toliau, jo labiau aš čia pasijuntu vienas. Nežinau nei kaip, nei ką, bet žmonės, kuriuos mėgau ir kuriais tikėjau, pradėjo tolti ir svetimėti.

Mane stačiai gąsdina, kad čia žmonės pradeda apsiprasti, pradeda cultiver son propre jardin ir niekam jokio entuziazmo nerodo. Štai dėl ko man mielas Jūsų entuziazmas. Aš dabar kaip niekad pasiilgstu savo senų draugų: brolių Miškinių, Binkio (aš jo niekad jau gyvo nematysiu), Juodelio . . . Tie niekad nieko neskaitė: nei pinigų, nei savęs ir niekad neklausė, ar apsimoka. [. . .]

Jūs man kadaise žadėjote Raganių atsiųsti. Aš labai dabar norėčiau paskaityti kažką šviesų ir gražų, kaip tuos upeliukus apie Merkinę. Man skamba ausyse jų vanduo ir vardai. Deja, sako, moterų ir upių vardai greit užsimiršta. Ir tai yra vienų vienintelis kraštas, kuris taip gražiai ir tikrai pavaizduotas. [. . .]

Marianapolis,
1949.II.18.

Malonus pone Krėve,

gavau Jūsų laišką truputį vėlokai, nes almanacho medžiagą buvau jau pasiuntęs p. Šulaičiui (1949.II.14). Atšaukti Jūsų medžiagą nenorėčiau, nes sugriūtų visi mano apskaičiavimai. Jei čia būtų spausdinama, tai būtų lengviau.

Atstovybės ponai gali turėti vienokį ir kitokį nusistatymą dėl vieno ar kito įvykio, bet gi dėl to, manau, nereikėtų nei jaudintis, nei ypač kreipti dėmesio. Aš esu gi skaitęs ir neradau nieko, kas galėtų bendram reikalui pakenkti, o kad vienas kitas dalykas tūlam nepatiks, tai gi visiems niekas neįtiks. Jūs ne tik turite teisę, bet ir pareigą rašyti, kaip Jums atrodo, kaip elgėtės ir galvojote. Jei jie daugiau žino ir nusimano, kaip Jūs, tegu rašo patys apie tuos dalykus.

Man būtų didelis smūgis, jei Jūs būtinai norėtumėte atimti medžiagą. Aš tiek vargo padėjau, kol visa sutvarkiau, tai aš nuoširdžiai prašau leisti Jūsų atsiminimus spausdinti. Aš esu parašęs dalykėlį, kuris gal užklius širšių lizdą, bet argi to reikia paisyti.

Almanacho medžiaga įvairi ir gana aukštos kokybės. Gėdos, juo pasirodydami, neturėsime. Aš Jums įdedu turinį ir įžanginį žodį. Aš esu įsitikinęs, kad antram almanacho numeriui nereikės iki dešimties laiškų rašyti, kad atsiųstų medžiagos. [. . .]

Malonus pone Krėve, tikėkite, kad aš nieku būdu nenorėčiau padaryti nemalonumo arba bent būti mažiausia kokio nors nemalonumo priežastis. Jeigu prašau, tai tik bendro reikalo verčiamas. Aš norėjau prieš susirinkimą sutvarkyti almanachą. [. . .]

Jūsų J. Aleksandravičius

Marianapolis,
1949.II.24.

[. . .] aš nenorėčiau almanacho be Jūsų vardo. Ir štai dėl ko. Jis buvo Jūsų steigiamam susirinkime iškeltas. Jis, galima sakyti, tik mūsų (ir sekretoriaus) ūpu ir pastangomis pasirodys. Tai aš norėčiau, kad būtinai ką nors to vietoje duotumėte almanachui. Jei būčiau žinojęs, kad Jūsų nebus, tai aš jo būčiau nesiėmęs redaguoti. Ir visai nuoširdžiai sakau, kad be Jūsų jis man bus nemielas. Parašykit, ar galėsit man ką duoti, o jei ne, tai aš visą medžiagą atšauksiu. Tai visai ne grasinimas, bet aš, rinkdamas medžiagą, susidariau įspūdžio, kad didelė dalis bendradarbių siuntė tik nusiplaut rankas. Aš tikiu, kad kitaip bus su antru numeriu. Aš manau, kad jis bus daugiau susigiedojęs, ir į jį veršis. Aš į jį dedu didelių vilčių, dėl to jaučiu, kad jam reikia Jūsų entuziazmo, reikia, kad Jūs dalyvautumėte. [. . .]

Jūsų J. Aistis

Marianapolis,
1949.IV.24.

[. . .] Mano tvarkymaisi gana painūs ir sunkūs. Dalinai tai priklauso nuo mano nedrąsaus ir neveiklaus būdo, dalinai esu vienui vienas: neturiu įtakingesnių draugų, nepriklausau jokiai grupei, tai niekam ir nerūpiu. Greičiausiai kad reiks likti čia. Kaip ne vienas, tai nėra čia lengva, o dar labiau miela, bet ką žmogus darysi svetimam krašte būdamas. Aš kadaise buvau prašęs p. Senno, kad mane kur parekomenduotų, bet jis man tada atsakė, kad manęs kaip pedagogo nepažįstąs. Ir tiesa, sunku pirkti katę maiše. Pedagogas gi iš manęs, — nors, kas nežino, giria, — tikrai niekas. [. . .]

Šiemet aš labai daug dirbau. Iškoregavau religinį veikalą, dabar įpusėjau redaguoti didelę (4 amžių) lietuvių poezijos antologiją. *Bus apie 700-800 puslapių, apie 100 autorių. O gi* dar ir vienas kitas su draugija surištas darbelis teko nuveikti. Bet . . . parašyt nieko per šiuos metus neparašiau. Nei vienos eilutės.

Sakote, kad ir Jums nesirašo. Čia jau yra kažkas ore ir gal net pačioje žemėje. Reikia nepasiduot, kartais sakau. Bet jau mūsų buvo tokia laimė, kad visą gyvenimą kažkur plakėmės, ieškojome kampelio, kur susigūžę būtume galėję dirbti, o štai — ir gimtoji žemė išsprūdo mums iš po kojų. Aš esu nepatenkintas visu tuo, ką aš esu svetur rašęs. Štai jau trylikti metai kai braukiasi iš mano gyvenimo. Aš Jumis dėl to stebiuosi, kad Jūs dar ir dabar stengiatės nepaleisti plunksnos iš rankų.

Pasiilgstu žmogaus. Šioje žemėje aš nieko tikrai artimo neturiu. Kažkaip labai norėčiau Jus pamatyti. [. . .]

Putnam, Conn.
1949.IX.26.

Malonus pone Krėve,

man net drovu atsiliepti po visos vasaros tylėjimo. Vasarą nenorėjau trukdyti Jūsų poilsio, kurio dėstydami ir taip jau stigote. Tačiau būčiau neiškentęs, bet besikraustant susipjovė visi mano popieriai ir laiškai, tai neradau Jūsų adreso. Lygiai nežinojau, kada turėjote grįžti namo. Aš dažnai Jus prisimindavau, ir net buvo reikalo parašyti draugijos reikalais. Tie reikalai auga ir pinasi, tai esu tvirtai nutaręs bent iš pirmininkavimo pasitraukti.

Vasarą kėliausi iš Marianapolio į Putnam, už penkių mylių nuo mokyklos. Dirbu ten pat. Man truputį laisviau, bet gyvenimo sąlygos nepalengvėjo: birželio mėnesį sulaukiau savo uošvės. Dabar mano ketvirta burna maitinti, o dirbu vienas ir ne ką teuždirbu. Keliantis reikėjo remontuoti butas, tai griebiausi visokių amatų: nuo dažytojo, linoleumo tiesėjo iki staliaus. Tikrų atostogų teturėjau penkias dienas, kurias praleidau pas pranciškonus — jų, Vaičiulaičio ir dar vieno kito draugijoje. Tai va mano vasaros raportas.

Beje, rugpjūčio mėnesį turėjau kunigams-marijonams lietuvių kalbą dėstyti.

P. Šulaičiai man žadėjo almanacho medžiagą grąžinti, bet

jos iki šiol nesulaukiau. Kai rašysite Jiems, būkite malonus paprašyti, kad almanacho medžiagą man ar Jums grąžintų, nes reikėtų ji grąžinti autoriams. Aišku, kad jie Jums honorarus turėtų sumokėti. Almanacho spausdinimas vargu ar bejmanomas, nes mes jo savo jėgomis nepajėgsime išleisti. [. . .]

Putnam, Conn.
1951.I.4.

Malonus p. Profesoriau,

nė nežinau, kaip tat atsitiko, kad mūsų susirašinėjimas nutrūko. Aišku, mano kaltė, nes laiškams esu didžiai nerangus. Be to, bėdų visiems yra, tai ką aš čia dar su savo bėdomis geriems žmonėms mausiuos.

Man kartais ateina tūlo abuojumo valandos, dienos, savaitės, mėnesiai, metai — nieko dirbti nenoriu, ir tas tingumas man taip malonus, kaip darbas ir gyvenimas. Reikia vis mat rašyt niekus, nes jie kažkam labai reikalingi ir svarbūs. Mano visi darbai, kuriems ruošiaus ir gyvenau, lieka šešėlyje. Tiesa pasakius, daugiau mėgstu skaityt, kaip rašyt, dėl to jei lieka kiek laiko — paskaitau, bet labai maža ir pritiktina, kaip gimnazistas.

Atsimenu, 40 metais, kai į miestą iš visų pusių krito artilerijos sviediniai, skaičiau Boetijaus De consolatione philosophiae. Šiandie aš norėčiau paskaityti kažką taip šviesaus ir mielo — tai ar nebus giedriausioji mano skaitytųjų knygų. Arba svetimoj ir nesvetingoj žemėj skaitytoji Euripidžio Medėja. Aš tada supratau, kad ir skaityt reikia aplinkybių. [. . .]

Aš vargstu čia su savaisiais. Esava dar kol kas visi sveiki, tai ko daugiau bereikia.

Daug geriausių linkėjimų Jums ir Poniai

Jūsų J. Aistis

Mykolas Biržiška

Mykolo Biržiškos laiškai (apie 60 atvirlaiškių ir laiškų) — vieni gausiausių Krėvės archyve. Pirmasis rašytas dar karo metu, 1944.IX.7, Bad Reinerz, Silezijoje, o paskutinysis Los Angeles 1954.VI.5.

Išraizgyta rašysena, teksto spūstyje, kur tarp eilučių uodas snapo neįkištų, išnaudodamas skersai ir išilgai kiekvieną lapo ir atvirlaiškio kertelę (galima net būtų suabejoti, ar Krėvė turėjo pakankamai kantrybės perskaityti ištisai kiekvieną laišką), įterpinių įterpiniais, kartais, atrodo, nesibaigiančiais — kaip ir jo paskaitų — periodiniais sakiniais dėsto M. Biržiška smulkmeniškai savo ir žmonos, dukterų ir jų šeimų, brolių Vaclovo ir Viktoro kasdienybės „kronikas", *porina apie kolegas ir pažįstamus, svarsto savo tautos ir jos kultūros* praeitį ir dabartį, žvalgosi į ateitį ir t.t., ir t.t.

Paskutiniajame laiške jis davė Krėvei sveikatos bei šiaip pernelyg prozaiškų patarimų — priminė prisižiūrėt save ir neužmiršt klausyti žmonos. Ko tie patarimai bebūtų verti, jiems jau buvo per vėlu — už mėnesio Krėvė mirė.

Greifswald,
1944.X.12.

Malonusis Profesoriau:

Išsėdėjęs Berlyne X.3-X.10, nuvykau į Greifswaldą [. . .]. [. . .] Atrodo, kad šiaip taip galėsiu lopyti čia savo „Das litauische Volkstum", tik greičiausiai kliudys man Berlynas, laikas nuo laiko žadėdamas mane šaukti į įvairius pasitarimus. O taip norėjau pasitraukti į šalį nuo politikos ir pasimiršti savo tautos savybes benustatant! Berlyne būdamas, nekaip besijutau, iš vienų prieš kitus girdėdamas ir peikiamas, kam su tuo ar kitu kuo deduos — o man visi yra geri lietuviai, kad ir kitas yra kiek žulikavotas! [. . .]

Greifswald,
1944.X.26.

[. . .] Kaip ugnies bijau visokių konferencijų, tarybų, kurių tiek man reikėjo mano gyvenime iškentėti, — bijau,

kad ir vėl kas panašu neužgriūtų. Ne bolševikiniai keiksmai ir mirties sprendimai man rūpi, tik nuolatinis savęs — savo darbų — savo žodžių — net savo minčių tikrinimas (labai kankinąs procesas) ir nutolimas nuo mokslo, kuris, tiesą pasakius, visados man buvo, tebėra ir turbūt bus man maloniausias, vienintelis, kuris labiau ar mažiau mane patenkina ir gerai veikia dirgsnius, žinoma, mokslas savo kraštui ir savo žmonėms, o ne gaunąs tarnauti svetimiems reikalams. [. . .]

[Greifswald],
1944.XI.10.

Mielasis Profesoriau ir malonioji ponia Krėvienė!

Dar gavęs Profesoriaus ilgesnį laišką, kuriame aiški jo nupuolusi nuotaika ir nerimas dėl ateities, norėjau pasiūlyti Tamstoms keltis į Greifswaldą, bet susilaikiau, bijodamas moralinės atsakomybės Tamstų ir mūsų Tautos istorijos atžvilgiu, jei tatai kiek prisidėtų prie Tamstų ryžimosi vykti, o tas atvykimas nebūtų toks sėkmingas, kaip Tamstos ir mes visi norime. Man Krėvė ne tik yra geras ir malonus Draugas, su kuriuo daugiau kaip 20 m. Tautoje bendrauju ir bendradarbiauju, bet ir yra Krėvė — mūsų Tautos brangenybė — blogai pasakyta — Tautos meilė: Krėvė yra K r ė v ė. [. . .]

Greifswald,
1944.XII.23.

[. . .] matau, jog pagyvenę 2 1/2 metų Vilniuje, o po to sueidami su vieniečiais (Kazlu ir kitais), būsite apsikrėtę nepikta ir pagydoma, bet nereikalinga ligute — vilnietiška „Mykolomanija". Buvo vadai: Mykolas Sleževičius, Mykolas Krupavičius, iš dalies Mykolas Romeris, tad žmonės būtinai užsispyrę dar vieną Mykolą sau ant sprando pasisodino — ir dar nežinia, kuriomis sąlygomis ir aplinkybėmis. Tik tas

Mykolas IV-sis (o gal ir V-sis, jei prisiminsime dar didįjį Lietuvos kunigaikštį ir žmogiūkštį Mykolą Vyšneveckį!) neturi tam — visų pirma — būtiniausios sąlygos — vadiškos ambicijos, kuri kalnus verčia, o be jos vadas — ne vadas; antra — turi per daug kompromisinį būdą, irgi ne visados gerą; trečia — kad ir visą gyvenimą yra savo tautai paskyręs, bet tik virvės ant kaklo užnertas aukščiau kur būdavo užtempiamas (direktorystėn, dekonystėn, rektorystėn, pirmininkystėn), kur jautėsi dažnai ne savo vietoje; ketvirta — tesvajoja tik apie tykų, ramų mokslo darbą (prisiglaudus prie savo žmonelės); penkta — tik skaičiavimas čia fü[h]reriškas, bet pačiam tenka kaip tik jaustis ne priešakyje, o kažkur savo visuomenės nuošalyje — na przyprząžku [pridvailytas, papildomai prikinkytas], pagalbiniu darbo kumeliu, kuris jaučiasi esąs saviems nors kiek naudingas „dėl juodo darbo" — na, kad ir ligi šiolei bemaž viskas, ką darau, ką rašau — yra paprastai toks juodas darbas — juodaraštis (černovik) — ne tik dėl to, jog dažnai neturiu laiko išlyginti, suliteratūrinti ir turiu imties jau kito darbo, bet ir dėl to, jog man ilgas darbas prie vieno dalyko turbūt pakyri ar ką ir kažkas traukia į kitą, tik mane kaip tik patenkina jausmas, jog mano darbu gali kitas ar kiti naudotis geresniems, tobulesniems žygiams ir darbams. Ne visados tie kitų darbai buvo geresni už manąjį pirmykštį, tai tiesa, bet kai kada tikrai prisidėjau prie geresnių pasirodymo, pavyzdžiui, su savo geografijos ir istorijos vadovėliais, Vilniaus Golgota, gal dar su kuo, tik šiuo tarpu neprisimenu. Taigi būtų didelė klaida=prasižengimas prieš savo tautą tempti mane (ar ką kitą) aukščiau negu aš tam tinku ir jaučiuos tam netinkąs. Kas kita — kad dabartinis juodas darbas, dėl mūsų sąlygų, o gal ir dėl vadukų nesusitvarkymo, tikrai nemažai laiko iš manęs atima bereikalingai, kurį galėčiau žmoniškiau Greifswalde mokslui apversti, bet — deja — jaunieji, kurie ne tik galėtų mane pavaduoti, bet ir geriau mano darbą atlikti, iš viso yra

priešingi m ū s ų atliekamam darbui ir neprisideda, o aš jį laikau svarbiu ir bent išeiviams, jų būklei pagerinti, duok Dieve — ir pačiai Lietuvos ateičiai naudingu, kad ir rizikingu tuo atžvilgiu, jog jame dalyvaują žmonės gali ir „susikompromituoti", ir skaudžiau nukentėti. Tik aš tiek kartų esu jau kompromitavęsis, jog mano „garbės pajutimas" bus bene kiek atbukęs. [. . .]

Greifwald,
1944.XII.28.

[. . .] Per šventes „ūžėm": Kūčių vakarą mudu su žmona buvome pas p. Sruogienę, pas kurią valgėme 12 valgių su parvežtu iš Bugių kompotu (Maciūnai valgė pas Salius, Puzinai pas Daugirdus, Čepėnai dar pas ką ir t.t.), per šventes vieni pas kitus lankėmės ir vis gaudavome ką užsikramtyti, taip jog vokiečiai tik [du neišskaitomi žodžiai] dėl mūsų lietuviškų gaspadinių sumanumo; tik man, senam girtuokliui, nebuvo ne tik kompanijos išsigerti, bet ir ko gerti! [. . .]

Melbeck bei Lüneburg,
1945.VIII.29.

[. . .] Deja, kas laukė iš Vakarų demokratijos griežtų žygių dėl Lietuvos ir kitų, pamiršdamas ją šiaip ar taip esant tik plutokratija, labai dabar nusivylė — ir visų pirma mūsų viurcburgiečiai. Vykdamas iš Lietuvos kaip stovįs, dvasiškai buvau pasirengęs ilgai išeivystei ir dabar taip pat žiūriu. Turime verstis plačiomis laiko perspektyvomis, kuriose ir Karaliaučiaus su Mažąja Lietuva (nepilna, be Duonelaičio [!] Tolminkiemio ir kitų vietovių) priskyrimas SSSR-ai mane jau nudžiugina (kad ne Lenkijai!), nors dar toli, labai toli ligi jo (viso ar ne viso — kitas klausimas) atitekimo tam, kas vienintelis teturi moralinę bei tautinę į tą sritį teisę — Lietuvos respublikai (Klaipėdos kraštas jau grįžo Lietuvai, iš ten vokiečiai išvežti Sibiran, jų vieton sodinami — kad ir

nevykusiai — lietuviai). Mane erzina Lietuvos neatsiėmimas iš Lenkijos bent Punsko ir Seinų apylinkių, neteisinga siena su Gudija ir kiti dalykai, kurie nėra susiję su mūsų grįžimu ar negrįžimu. [. . .] Bijau tik artimoje ateityje didelių lietuviams represijų ir išvežimų. Kas dėl mūsų — išeivių — gyvenimo, manau, jog reikėtų mums augti Didžiajai Išeivystei à la 1831-1863 m. lenkų ir lietuvių „karių ir poetų" išeivystė Prancūzijoje ir kitur, kad ir sąlygos mums bus dabar daug sunkesnės negu mūsų proseniams, kaimynų per daug išlepintiems. Tam turime visų pirma stiprinti savo kultūrinį darbą, kelti savo moralinį svorį ir vesti nepaprastai vieningą, lanksčią, bet nenuilstamą politiką visame pasaulyje — turime virsti „krislu" tautų „akyse" — sąžinės išmėtinėjimu. Turime grįžti didesni, reikšmingesni, kilnesni, negu kad esame iš Lietuvos išvažiavę. Prisipažįsiu — jei kaip nors po mėnesio ar po kelių galėtume ir norėtume grįžti (ne pavieni asmenys, bet visa išeivija) — gal džiaugčiaus — turbūt ar net tikrai džiaugčiaus — jog galiu tęsti savo nutrauktus Lietuvoje mokslinius darbus, jei mano medžiaga nebus prapuolusi ar pražudyta, bet daugumas išeivių aiškiai nėra įsigyvenę į gilesnę išeivystės prasmę, jos istorinę reikšmę ir nėra dar pajutę kiekvieno iš mūs atsakingumo prieš savo tautos istoriją. Samogonas, kortos, spekuliacija, lengvas vokiečių turto pasiėmimas ir t.t., o drauge beveik jokio išeiviams specialiai skiriamo gilesnio tautinio darbo — kas bus iš tokios išeivijos? Grįšime blogesni, negu esame išvažiavę, bet grįšime su pretenzijomis į visuomeninį pirmavimą, nelyginant kokie „kankiniai", Vokietijos tepauostę „vakarietininkai" — prakeiks ten tokius „vakarietininkus". Tad ir stengiuos nors kuo — sąžinei nors kiek apraminti — tai straipsniu, tai paskaitėle (siūliaus, bet vietinis komitetas net neatsakė) prisidėti prie bendro darbo, bet kaip tai sunkiai eina — be atbalsio, be pritarimo. Viurcburgiečiai dirba, tik tegu savo tarpe nesipeša. Vienur kitur irgi giriasi šį tą dirbą, jei nemeluoja, bet daugumoje vietų — ypačiai stovyklose —

bemaž nieko nedirba. Na, matote, senis užsiplepėjo ir ne apie savo dalykus. Na, o ką Tamstos darote? Ką Tamsta rašai? Jei neturi nuotaikos kūrybai, imk rašyti 1) atsiminimus nuo kūdikystės pradedant, 2) komentarus savo kūriniams, kad būsimieji jų nagrinėtojai durnysčių dėl jų neprirašytų [?]. [. . .]

[Pinneberg],
1947.XII.31.

[. . .] Pradėsiu nuo barimosi, tik šį kartą nebegaliu prikibti prie Tamstų „izoliacionizmo", nes spaudoje, kurios iš JAV atsitiktinius numerius tepagaunu vieno ar kito amerikiečio man ar kam kitam siunčiamus, kažkur radau žinelę, jog kokiame philadelphiečių vakare Tamsta su Saliu kalbėsite — to man užtenka. Ar pervyj blin bus komom [pradžia visuomet bus sunki] (nežinia, dėl Tamstos ar klausytojų „kaltės"), ar dar ne vienas toks „komas" teks praryti ar ir greičiau susiprasite su amerikiečiais — ne taip jau svarbu, kiek Krėvės išstojimas viešumon. Visus savo pirmykščius priekaištus todėl atsiimu atgal ir metu į krepšį, kurio nė neturiu. Tad čia taškas! [. . .]

Trečias dalykas — ne barimasis, tik išsiaiškinimas. „Aš visuomet buvau toli nuo politinės ir visuomeninės veiklos." Ach kakoj paj mal'čik [Ach koks gerutėlis berniukas]! angelėlis! akademikas! pan profesor! Ci slišalaš? [Ar girdėjai?] O Kaukaze eserinės uvlečenijos [įkarščiai, susižavėjimai] — tai kultūros darbas? O tautininkų programa tai literatūrinė kūryba? O — hm hm — 1921 m. „galvanovskinės" kombinacijos tai — moja chata s kraju [aš čia esu nuošalyje; ne mano daržas, ne mano pupos]? O Šaulių sąjungai vadovavimas tai akademinė pedagogija? O 1923 m. klaipėdiada — seminariniai darbai su slavistais? O „Literatūra" tai nebe visuomeninės reikšmės akademizmas? O 1940 m. ministriavimas turbūt bus pasaka? Įdomu, apie kokiuos akademinius dalykus su Misteriu Molotovu anuomet

kalbėjote? O Jūsų pareiškimas per radiją 1940 ar 1943 m., už kurį į „vragus otečestva" [tėvynės priešus] pakliuvot ir net Philadelphijoje gavote atsidurti? Nie, bratko, niewykręcisz się! Będziesz wisiał jak i my! [Ne, broliuk, neišsisuksi! Būsi pakabintas (pakartas) kaip ir mes!] Arba — iš Jokūbo Kolaso „Novaja ziamlia" — a jediat' jako muchi s kamarami! [o ėda kaip musės su uodais!] Vot už nasmešil! [Štai ir prijuokinau!] 1919 m. Vilniuje buvo pas mane užėjęs Pilsudskio siųstas Leonas Wasilewskis, buvęs užsienio reikalų ministeris, kuriam aš visą valandą kalbėjau apie lietuviškąsias dainas, ir kai jis pagaliau mane sustabdė, siūlydamas pereiti nuo, „žinoma, labai įdomios dainų temos" prie visuomeninių aktualijų, aš z niewinną miną [su nekalta mina] užgiedojau: aš tik kultūrininkas, su politika nieko bendro neturįs ir t.t. Tuojau išėjo, ir daugiau jo niekad nemačiau. Ne vtirajte očkov, milostivyj Gosudar'! [Nedumkit akių, gerbiamasis Pone, meldžiamasis!] ir taškas. [. . .]

[Pinneberg],
1948.V.9.

[. . .] Baisiai man ilgu Vilniaus [. . .], ilgu be Lietuvos — norėtųsi bent laiškais su tenykščiais žmonėmis susisiekti — o čia tenka būti su tuo labai atsargiam, kad jiems nesudaryčiau pavojaus ar bent nemalonumo, baimės. [. . .]

[Pinneberg],
1948.IX.27.

[. . .] Vasarą ir rudenį kažkaip sunkiai eina ir su rašymu [. . .] Kas kliudo? Nieks nekliudo: kliudosi. Sveikinu, kad gavote progos ir nuotaikos rašyti-kurti, tik per daug negalvokit apie senatvę — tas gali virsti plunksnos sustingimu. Man žmona neleidžia nei užsiminti apie senatvę, nors šioji — be abejo — pro visus plyšius į mus skverbiasi ir vis daugiau sveria. Tamsta gailiesi nepilnai išnaudoto praeities laiko, aš

nesigailiu — daug dirbta ir patirta, ir dabar gyvenu sumanymais, kurių gal tik vienas kitas tebus įvykdytas, bet giltinė atšoks ir nekviečiama — ir kam ji nenutrauks darbo, kas nesijaus dar galėjęs padirbėti! Buckle [t.y. Henry Thomas Buckle] mirdamas kartojo: my book, my book!, galvodamas apie neužbaigtą savo veikalą, Būga dar paskutinį vakarą kalbėjo apie savo nepaprastus planus — o ir mes taip jausimės: „dar kiek padirbėti, ir viskas niekis prieš tai, ką nudirbsime!" [. . .]

[Pinneberg],
1948.X.28.

[. . .] Marilia [t.y. Biržiškaitė-Žakevičienė] savo 10.23 rašytame laiške klausia mane — ką reiškia „pletka, kad Krėvę-Mickevičių pagrobė bolševikai"? Na, tai kaip, ar esi Tamsta pagrobtas ar ne? — Nuraminsiu ją, kad gavau Tamstos „locna ranka" rašytą laišką 10.18. [. . .] Užtat kuo tikrai džiaugiuos, tai kad Krėvė redivivus ir dirba! Gaila, kad negreit gausiu [gausim?] jį paskaityti. Ar nebūtų pas Jus kokios ištraukos, kurią galėtume savo studentų literatūriniame pobūvyje per kokią valandą pusantros paskaityti — mums tai būtų dvasinė puota. Dėl savo rašinių tebesilaikau savo — o ne Tamstos — nuomonės: tai ne literatūros kūriniai, bet publicistiniai ir vadovėliniai dalykai, kurie net labai greit pasensta. Save gal kiek matau lietuvių kovos dėl Vilniaus istorijoje, o čia tai galima su Tamsta greičiau sutikti, jog tai ateityje tegalės būti suprasta. [. . .]

[Pinneberg],
1949.IV.9.

[. . .] aš kuone pas Abraomą buvau nusidanginęs: vasario 9 d. gavęs širdies smūgį (pirmą gavau 1939.I.21), keliolika valandų buvau be sąmonės ir po to apie 2 savaiti gavau lovoje išgulėti (net vasario 16 d. negalėjau atlikti savo pranešimo ir dalyvauti bendroje 200 žmonių vakarienėje, tik išdidžiai

priiminėjau lovoje visokius sveikintojus), bet šiaip taip užbaigiau semestro paskaitas, tarpsemestrines dvi savaites atsilsėjau ir šį semestrą jau reguliariai varau, net virtęs nachalu iš galvos drožiu senosios lenkų literatūros pseudokursą, nors mūsų bibliotekoje tėra tik viena lenkiška knyga — „Wielki Kancjonał". Nepasakysiu, kad tai man lengvai duotųsi: gerokai pavargstu atmintį įtempdamas, kuri jau ir iš viso bus apsilpusi [. . .] Keistas dalykas: kai užkrisdamas nesąmonėn jutaus iš šio pasaulio besikraustąs (apsigavau!), niekaip negalėjau nei mintimis, nei vaizduote atplyšti — vis galvojau apie žiaurų Lietuvos likimą ir vargingą žmonos ir dukterų ateitį, niekaip neprisimindamas, jog būdamas, kad ir nepavyzdingas, betgi katalikas, turįs ką ir apie savo sielos išganymą ir iš viso apie aną pasaulį pagalvoti. Na, bet ką aš suksiu Tamstoms tokiais niekais galvas — išbraukit.

[. . .] Šiaip betgi ramiai dirbame, triūsiame, šį tą padarome. Dažnai sapnuojame tai Vilnių, tai savo artimuosius. Egzaminuoju tai iš dainologijos, tai iš lenkų kalbos, tai iš kokio kurso. Dalyvauju diskusijose įvairiomis temomis, kiek nesu įgrįsęs jaunimui. Dabar kiek šąlame, orui atšalus, bet ir nustojus centralinei kūrenti. Ar skaitėte Pulgio Andriušio (išvyko Australijon) „Anoj pusėj ežero"? Puikus dalykas! [. . .]

Pinneberg,
1949.IV.13.

[. . .] Dėl pažangiečių [Amerikoje] rūpinimosi [manimi] labai abejoju — kurių gi pažangiečių akyse esu „gana pažangiu" laikomas? Socialistai nepamiršta, kad esu katalikas (tą aš ir viešai primenu), kaip, žinoma, ir parapiniams katalikams mano socializmas yra nepakeliamas (net Maceinai), o aš nemanau kam „krivit' dušoju" [veidmainiauti]. Na, čia personalia. [. . .]

[Pinneberg],
1949.V.9.

[. . .] dėkojame [už] Tamstos, Profesoriau, pastangas mums padėti gauti garantijas ir prašome turėti galvoje, jog kai tikrai vyksiu, tuomet (ar iš anksto) gausite ir Tamsta, ir kiti man prieteliškai nusiteikę ar tebelaukią iš manęs visuomeninio ar mokslinio darbo vyrai ar moterys sukti sau galvas, į kokį pabriką ar krautuvę mane įstatyti — nei vienos dienos nenoriu būti kam našta, nenoriu likti bedarbis!

Kas dėl to, jog jokia organizacija mano atvykimu nesirūpina, nesirūpino ar nesirūpins, ko čia jaudintis ar stebėtis? Kuri gi organizacija gali mane „saviškiu" laikyti? Juk ir Tamsta ne per lietuvių organizaciją patekai į JAV ir gavai universitetinį darbą! Tai yra visai natūralu. Kas kita, kad man bemaž visos organizacijos — šiokios ar tokios krypties, net bolševikuojančios — yra artimos ar bent įdomios. [. . .]

[Bremen-Vegesack],
1949.IX.16.

[. . .] Kas dėl amerikinio savo darbo — norėčiau kad ir juodžiausią darbą varyti, tik kuo mažiausiai priklausyti nuo savo tautiečių geraširdingumo, partinių ar srovinių kombinacijų ir paskirų veikėjų fantazijos. Nenoriu jaustis nei ubagu, nei invalidu, o kaip nors susidaryti sau sąlygas laisvam reiškimuisi, savarankiškam veikėjui. Žinau, kad tai nelengva (neįmanoma?), bet man dar t i k t a i 67 metai, per emigracinius gydytojus perėjau be kliūčių, Pabaltijo universitete paskaitų nepraleidinėjau ir, atrodo, nuo vasario 9 d. įsirgimo bent kuriam laikui būsiu atsigavęs. A žadna praca nie hańbi [O joks darbas šlovės nenuplėšia]. Kai įkibsiu į kokį darbą, mėgįsiu — kiek bus jėgų ir laiko — šį tą realizuoti iš savo siekimų, na, ir prisidėti — kiek būsiu naudingas — prie Jūsų ir kitų man artimų, brangių ar tik visuomeniškai naudingų sumanymų ir darbų.

Kas dėl draugų — viena, irgi neabejoju, jog būsiu „pagarbintas" ir ne vieną kartą „begarbinamas", bet ir — antra — turiu ir aš dėl jų savo dantį, kurio nerodžiau suvaržytas sąlygose, kuriose gyvenau, ir ypačiai kai einu per skaistyklą, taigi ir per „draugų" skleidžiamas aplink išvykstančius miglas. Jau rugpjūčio mėn. vilniškis „Tėvynės balsas" teikėsi mane į „judošių" skaičių įtraukti, už ką gaus per pirštus, bet prieš tai norėčiau, kad „Laisvė" ar „Vilnis" kokiuo prieš mane išsišokimu duotų man geros progos viešai atsiliepti. Nenoriu duoti plunksnai per daug rūdėti. Antra vertus, nenoriu su vienu kuriuo laikraščiu susirišti, tik laisvai norėčiau po įvairią mūsų spaudą paskraidyti. Tik čia galiu būti nesuprastas, tikriau blogai suprastas. Na, bet matysime. Šiaip jau mano santykiai su „draugais" tai vienas dalykas, o mano santykiavimas su viršijančia jų moralę ir protelius bevykstančia socialine ir kultūrine raida vėl jau kitas dalykas. Ne viskas 1940-41 m. niekintina: atsiminkime Akademiją ir daug ko kita. Net po 1944 m. daromieji eksperimentai, vykdomi žiauriai, nežmoniškai ir ne kartą durnai, reikalingi mūsų įsidėmėjimo ir rimtesnio įvertinimo. Čia irgi mano pozicija lengvai gali būti nesuprasta ir net apversta visuomenei „viršum kojomis". Čia reikėtų mums jau ne laiškais, bet gyvu žodžiu sau aiškintis. [. . .]

[Watertown, Conn.],
1949.X.28.

[. . .] Ačiū, Profesoriau, už „Dangaus ir žemės sūnus", kuriuos aš kasdien žmonai skaitau, nelyginant kunigas bažnyčioje evangelijų skirsnius. [. . .]

[Watertown, Conn.],
1950.I.11.

[. . .] „Dangaus ir žemės sūnus" gėrėdamiesi dviese paskaitėme, tik mums kažkodėl neaiškų įspūdį darė Žadėtojo ir su juo susijusi akcija — ar tik nekliudys mums prisiimti II

dalyje Išganytoją visu žaviu šviežumu, ar nesijausime lyg ką imame kartoti? Na, bet čia sunku bespėlioti — plunksnos meisteris pasirinks sau tinkamiausią kelią, jog mūsų abejonės liks vaikiškos buvusios. Ką Skardžius „Dirvoje" rašo, jog Tamstai esą „sūnus" pakeista į „sūnūs", ir daro man nesuprantamą aliuziją? Į „Dangaus ir žemės sūnus" teks skaitytojams gilintis, pakartotinai skaityti — ir jų reikšmė mūsų visuomenėje ir literatūroje taip pat gilės ir stiprės, bet tam reikia laiko, gal ir nemažai laiko ir ne amerikinės aplinkos — reikia pačios Lietuvos, kad ir tremtiniai gyviau juos priims negu amerikiečiai. [. . .]

[Los Angeles],
1950.IV.17.

[. . .] Ir Tamsta, ir Stanka rašote apie tai, kaip šiltai mane priėmę ten, kur esu buvęs ir dabar kur esu patekęs. Taip, rašoma apie tai ne kartą, net mano vardu (be mano įgaliojimo) paubagaujama (duok Dieve jiems sveikatos už jų geras širdis!), deja, bezrezul'tatno [nesėkmingai], nes pisatel' popisyvajet, čitatel' počityvajet [rašantysis parašinėja, skaitantysis paskaitinėja], tikriau, amerikinėse sąlygose — posvistyvajet [pašvilpauja], o jokio darbo gauti negaliu ir negausiu. Tas ne tik materialiai slegia, bet dar labiau moraliai — pasijusti iš gyvųjų darbininkų perrašytam į veteranus (gal net invalidus) — man trūksta su Pabaltijo universitetu nustotų jaunimui akademinių paskaitų, akademinio darbo. Taip, rašau, kaip kitas rūko, alutį traukia ar kaziriuoja, bet nustoti senam ilgamečio darbo treniruotės yra labai nesveika — jį demoralizuoja, sendina ir įkapina. [. . .]

[Los Angeles],
1950.VI.22.

[. . .] Džiaugiamės, kad pas Tamstas viskas tvarkoje. Mes irgi neturėtume skųstis, nors iš tolo — ypačiai iš spaudos —

vieni dalykai atrodo gal per gerai, o kiti per blogai. [. . .] Aš laikaus gerai, nors prieš kokį mėnesį keistai pavargdavau kojomis, o dabar — kai kasdien nueinu, tikriau tramvajum nuvažiuoju — Miesto bibliotekon ir pasėdžiu ten kelias valandas (yra šioks toks rusiškų knygų skyrius su Literaturnaja enciklopedija ir keliasdešimt sovietinių ir emigrantinių leidinių su senąja Brokhauzo ir Efrono enciklopedija ir pan., daug menkesnis lenkiškas ir visai silpnutis lietuviškas skyrius), tai grįžęs pusę penkių jaučiuos visas pavargęs ir nebetinku rašymui; teks kaip nors kitaip susitvarkyti, kad galėčiau būti kitiems naudingas. [. . .] Spaudoje apie mane paskaitote — taip, mane remia kaip ubagą, nors neubagauju, ir laikraščiuose mano naudai ubago giesmę traukia. Negaliu nei viešai, nei kitaip tam priešintis, nes tai gerų žmonių — gerų širdžių vis daroma, bet ir pačiam visa tai skaityti ir vaizduoties, kaip kiti tai turi apie mane skaityti — brr! [. . .] Galėtume kelti „ubagų balių", bet kadangi tas gaus nutrūkti — nusibos vieniems verkšlenti, kitiems aukoti — tai neleidžiame sau švaistytis pinigais — ir net laikraščio jokio neišrašau, tik iš gerų žmonių išprašau; deja, nei „Laisvės", nei „Vilnies" iš niekur negaunu, o tai būtų man temų davę straipsniams. Negalėdamas aukojančiai visuomenei kitaip atsilyginti, rašinėju į įvairius laikraščius, kurie, žinoma, jokio honoraro nemoka (nestengia mokėti), tad lyg morališkai jaučiuos savo skolą visuomenei kiek palengvinąs. Beveik viskas, kas kur buvo nusiųsta, yra išspausdinta (paprastai su didžiausiomis klaidomis — net man pačiam paskui gėda skaityti, na, bet nieko nepadarysi), tad noroms nenoroms vėl gausiu prisėsti ir ką iš savęs išspausti, ypačiai kad kanadiečiai, australiečiai ir argentiniečiai spiria. „Aidų" nr. 5 tilpo mano ilgesnis rašinys apie XVI a. mūsų tautinės kultūros raidoje — deja, tame pat numery, ką ir Padolskio pamokslas Tamstai. Tikiuos, Tamsta į vyskupinį pamokymą nekreipsi dėmesio kurdamas antrąją dalį, ypačiai kad ji bereikalinga (spren-

džiant iš Tamstos laiško, tik pastaroji 1/3) tik kūrybinio lyginimo, ne cenzūros, kuri Tamstai tik reklamą daro (Los Angeles knygų ir laikraščių pardavėjas p. Prižgintas sakė man, jog P. str-niui pasirodžius, ėmę „Dangaus ir žemės sūnų" prašyti žmonės, kurie pirma juos tik pavartydavo, nesiryždami „kažko tikybiška" skaityti), bet į kurią atsižvelgus, galima kūrinys tik pagadinti. [. . .]

[Los Angeles],
1951.VI.25.

[. . .] Vis tebevažinėju Miesto bibliotekon sau ką ne ką prisiminti, pasižymėti. Tuo būdu per keliolika mėnesių gerokai pradulkinau savo universitetines žinias iš visuomeninių ir istorinių filologinių, taigi humanistinių sričių; galima sakyti, antrą kartą išėjau dabar universitetą, atgaivindamas kitas jau gerokai per tiek metų pamirštas žinias ir ypačiai sukabindamas jas su vėlesniąja mokslo pažanga. Tuo pat metu žymėjaus (per 300 puslapių) medžiagos tolesniems „Lietuviškos enciklopedijos" tomams rengti — juk kai 80-ties ar kiek daugiau metų amžyje gausiu Lietuvon grįžti (kas tuo abejoja?!), negi tuščiomis rankomis vyksiu — o gi enciklopediją bematant leisime — ir dar nuo tos vietos, kur mums darbas yra nutrūkęs! [. . .]

[Los Angeles],
1953.VI.9.

[. . .] gal tada pajėgsiu sėsti ir už savo numatytų 1901-1907 m. atsiminimų. Savo „Lietuvių Tautos kelio" III-IV tomo „šiuo tarpu" nesiimu rašyti, nors man ir spaudoje dalikatniai priminė, jog mano metuose nepatariama atidėlioti. Na, bet jokios medžiagos po ranka neturėdamas, apie 1915-1918 m. ir ypačiai apie 1919-1940 m. Lietuvą nedrįstu rašyti — vien iš savo galvos. [. . .]

Skaičiau Šeiniaus „Raudonąjį tvaną". Žakevičiai negalėjo nuo knygos atsitraukti, bet man atrodo tonas lyg nenuoširdus,

kiek primestinis; šiaip knyga, be abejo, naudinga ir talentingai parašyta. Gal man kliudo seniai dėl Šeiniaus susidaręs įspūdis, net vaizdas, nors asmeniškai jo beveik nepažįstu. Na, bet Tamsta jį geriau pažįsti negu aš, tad teisingiau gali spręsti. Savickio „Šventąja Lietuva" nusivyliau. Nemalonu, jog tokia pasirodė paskutinė velionies knyga! [. . .]

[Los Angeles],
1953.IX.4.

Mielasis Profesoriau!

8.13 gavau Tamstos vyrišką laišką — my ješče povojujem [mes dar pakovosim] — sakote — ir aš taip nusistatau, blago [tuo labiau kad] įžengiame į aštuntąjį dešimtmetį! Žinoma, kūno, aplinkos ir šiaip gyvenimo mažmožėliai apgraužia mums tą nusistatymą, lyg atima iš jo pagrindus — ir Tamstos laiške randu ir „buvau gabus tik todėl, kad na bezrybje i rak ryba" [kai nėra žuvies, ir vėžys — žuvis], ir „gero nieko nepramatau artimoje ateityje", ir „mūsų beviltišką padėtį" — slovom, vse, kak polagajetsja [žodžiu, viskas, kaip pridera] — ir save ne kartą pagaunu vienatvėje per daug pasiduodant „beviltiškumui" ir sveikatai svyruojant, ir plunksnos planams vienam po kito griūnant, ir nevykusiai žmonos parėdymą vykdant („Na jau Tu visados man padarai!") — ir visgi tiesa: „my ješče povojujem!" Liepos mėn. 13 dieną prisiminiau suėjus Tamstos ir mano išvykimui iš Lietuvos 9-mečiams, o gi rengėmės 20 metų tremties: dar pusė tremtyje išgyventi, ir sulįsime — kas tebeliksime — Lietuvon kas pro vartus, kas per tvorą, o kas ir pro užpakalinius vartus, ir imsime ten su jaunimu lenktyniauti! Tamsta su manim jau vienodoje padėtyje — „na bezdarbyje" [t.y. be darbo] — nesidžiaugiu ir nepavydžiu, bet nėra tokios padėties, kurioje šio to gero nebūtų. Viekšnių II kartos vaistininkas Aleksandravičius, jei gyvas — dabar bus 60 metų sulaukęs, bet, būdamas 9-10 metų berniukas, kūtėje belandžiodamas paslydo ir kaip reikiant kleptelėjo į riebiausią mėšlyną: „ale ja mądry jestem —

mogłem twarzą plasnąć, a siadłem tylko dupą" [ale aš ir gudras esu — galėjau veidu pliaukštelėti, o sėdau tik pasturgaliu] (paslėpk tą žodį nuo Ponios kuo greičiausiai). Panaši „filosofija" ir mums ne kartą pragiedrina gyvenimo dienų niūrumą. [. . .]

[. . .] Maciūnas teisingai daro, ragindamas Tamstą rašyti atsiminimus apie rašytojus — negi versimės vaitkiniais [t.y. Mykolo Vaitkaus] plepalais! Kas per kuklumas: „nedėkingas darbas spręsti apie kitus, kada net apie save negaliu nuspręsti . . ." A ot — aš ne Krėvė — ne „Šarūno" ir „Žemės ir dangaus sūnaus" kūrėjas, o šiaip vidutinis ir žmogus, ir plunksnius — ėmiau ir „Lietuvių Tautos kelyje" pravariau per šerengą — teisingai ar neteisingai, tai jau kitas reikalas — ir didžiuosius, ir mažuosius, ne vieną tokį, kuris aiškiai yra už mane didesnis — ir kas čia blogo. Žmonės palygina, prisimena, ką žino, pagalvoja, pakrato autoriaus teigimus ir savo išvadas išsiveda. Tamstos Gira, aišku, bus ne manasis Gira, ir Jakštas, ir Maironis subtiliau prieitas. [. . .]

[Los Angeles],
1953.XII.20.

[. . .] Dėl Tamstą, Profesoriau, užgulusio nedarbingumo drauge su įprasto darbo nustojimu, man čia nieko ypatinga: viena, nustojęs pinneberginio universitetinio darbo drauge su atvykimu į JAV, jutau, kaip staigiai mane užklupęs nedarbas kerta mano nuotaiką ir ryžtį, ir atsimindamas tėvo-gydytojo rimtą įspėjimą, kaip pavojinga senatvėj atitrūkti nuo įprasto darbo ir „paleisti" nuotaiką, ėmiau prisiversti ką nors dirbti — iš to straipsniai, iš to laiškai, kuriems seniau nebuvau linkęs — ir taip susidarė lyg ir erzacinis darbingumas, ne tiek gal kitiems, kiek man pačiam reikalingas. Tiesa, bene persidirbimas leidžiant savo dvitomį vėl mane paveikė labai nekaip, jog, kaip ir Tamsta, vis negalėjau įsiplunksninti ir tik dabar lyg lyg atsigaunu. [. . .] Taigi ir Tamsta, tuo neabejoju, vieną vakarą ar rytą imsi ir sėsi prie stalo su plunksna, dar pyksi, jei kas

Tamstos įtemptą nuotaiką kad ir nenoromis neatsargiai palies. Oi tos rašymo pradžios — kokios jos visuomet sunkios ir skaudžios, o dar po ilgesnio dvasinio ar fizinio susirgimo [?]! [. . .]

[Los Angeles],
1954.VI.5.

Malonusis Profesoriau!

Prieš porą savaičių skaitėme „Drauge" apie Tamstai padarytą operaciją, ir aš buvau jau atsisėdęs Tamstai rašyti, bet žmona mane sulaikė, jog tuojau po operacijos nesveika ligoniui daryti neramumą laiškais, lankymais ir t.t. — reikia duoti jam kurį laiką ramiam pabūti — taip ir padariau. O dabar manau, jog jau galiu Tamstą kvaršinti savo iš šalies kišimusi. Visų pirma — kaip čia Tamstos bene kauniškė liga bus pasikartojusi? Profesoriau, turbūt nežiūri savęs ir žmonos neklausai — mudviejų amžiuje taip svarbu būti tvarkingam valgymo ir valgio, miego ir net savo reikalo atlikimo atžvilgiu — mažmožiai, mažmožiai, o iš jų ir didmenos išauga — labai nemalonios didmenos. Turbūt ir rūkymo sau nemažini — dar ir vėžį sau įvarysi, kaip gydytojai dabar mus visus įspėja ir lermą kelia. [. . .]

[. . .] O, baigiasi mano popieris ir laikas! Žmona prašo perduoti Tamstoms mūsų linkėjimus — susimildami, nesirkit! — ir liepia man gulti.

Tamstos M. Biržiška

Vaclovas Biržiška

Priešingai broliui Mykolui, Vaclovo Biržiškos laiškai (jų aštuonetas) — plataus mosto, trankūs, pilni bravūros, dažnai tiesiog šėlsmo — ne tik prieš kitus, bet ir prieš save patį. Tai tarsi kažkoks keistas veidrodis, kuriame veidai, aplinka ir daiktai ne tik padidėja, bet įgyja neįprastus, kartais groteskiškus bruožus.

Tai vieninteliai iš čia spausdinamų laiškų, rašyti mašinėle. (V. Biržiška dažnai „pasigirdavęs", kad jo rašysenąą, girdi, tegalįs tik brolis Mykolas išskaityti; o Mykolo, žinoma, tiktai jis. Abiem atvejais tai buvo tik legenda.)

[Pinneberg],
1948.III.19.

Mielas Profesoriau!

Vakar iš Augsburgo Šulaičių firma dviems perlaidais atsiuntė man 2000 mk. su laiškeliu, kad jie tą padarė Jūsų pavedami. Ir dabar aš nieko nesuprantu. Rodos, jokių sąskaitų tarp mudviejų nebuvo, nei aš Jums, nei Jūs man nebuvome skolingi. Taigi suprantu, kad su tais pinigais turiu kažin ką padaryti ar juos kam perduoti. Bet ką ir kam? Parašykite kiek galima greičiau, nes laikyti svetimuosius pinigus kišeniuje nėra malonu, juo labiau kad jie ir savaime gali pradėti tirpti. Kita vertus, čia vis kalba apie greitą valiutos reformą, na ir gali taip būti, gal tos visos sumos neiškeis į naujuosius pinigus ir jos dalis tuomet gali ir pražūti. Nemanau vėl, kad Jūs būtumėt tuos pinigus man asmeniškai siuntęs, nes ligi šiol savo amžiuje dar niekados neėmiau dovanų pinigais, tik pats juos jaunesniesiems dovanodavau, ir nenorėčiau nuo tos mano gyvenimo taisyklės nutolti net ir tremtyje, kur ir šiaip per daug įvairių gyvenimo principų ir taisyklių pamirštama. Tiesa, vienu požiūriu jau ir aš nusmukau — pradžioje mėginau dar atsispirti prieš įvairias dovanas iš Amerikos ir vieną kitą asmenį jau buvau nuo siuntimo

atbaidęs, bet paskiau jau nieko daugiau negalėjau padaryti ir vis tenka juos priimti, nors ir stengiuosi gaunamus siuntinius kitiems išdalinti, kad mano sąžinė būtų gryna. Bet kitas daiktas su pinigais. Aš vis dėlto savo mėnesinę universitete algą — 400 markių arba 1 1/2 doleriuko — gaunu ir to man cigaretėms užtenka, juo labiau kad pernai vasarą pasisodinome patys tabokos ir dabar ją rūkome — neblogesnė už vadinamas čia turkiškas cigaretes, o valgymą gaunu kazioną, nors ir nedirbančiojo normoje, ir jo man taip pat užtenka, nes seniams reikia kiek galima mažiau valgyti, jei jie nori dar šiek tiek laikytis. Tai dėl tų visų sumetimų parašykite greičiau, ką aš turiu su šiuo kapitalu daryti, nes pakartoju, kad bijau, jog jis, ilgiau mano kišeniuje išgulėjęs, gali pradėti tirpti.

Beveik prieš metus rašė man Sennas (jo laišką gavau labai pavėluotai), prašydamas jam atsiųsti straipsnį apie Valančių kažin kokiam jo sumanytam anglų kalba leidiniui. Nieko neparašė, kokios rūšies tas leidinys ir koks turėtų būti tas straipsnis, tik nurodė dvi sąlygas — abidvi man nepriimtinas: vieną, kad straipsnis būtų ne ilgesnis kaip 1000 žodžių, t.y. vidujinio mano rašomo laiško prieteliams didumo, ir kad jis ten Valančių pavadins Volončevskiu, — o tokiame leidinyje, kur mūsų rašytojų pavardės yra iškreipiamos, aš iš viso nenoriu dalyvauti — jam, matyti, ir Daukantas bus Dovkontu ir Basanavičius Bassanovičiu. Gana mums mūsų pavardes darkė svetimieji, to betrūksta, kad dabar patys pradėtumėm jas darkyti. Te jam tą straipsnį rašo tie įvairūs profesoriai, kurių dabar pilna privažiuoja į Ameriką, nors paskaitęs jų pavardes, vis negaliu susivokti, kokioje Smurgainių akademijoje jie profesoriavo, — tas pats yra ir čia. Aš gi turiu užtenkamai darbo su kitais savo rašiniais, kad rašyčiau tokius straipsnius, kurių formai negaliu pritarti. Ir iš viso man yra nuobodžiausias daiktas rašyti straipsnius, kurie, išspausdinti kokiame pereinančiame leidinyje, iš viso prapuola. Man rūpi mano knygos. Užbaigiau nurašinėti Joniko kalbos požiūriu

ištaisytą mano Senosios mūsų knygos istoriją, dabar jis ims taisyti kalbą mano Aleksandryno, kurio ketverius tomus jau esu parašęs, o penktąjį, kuris apims visus praleistuosius anuose tomuose, rašau po truputį. Tai mūsų senųjų rašytojų, pradėjusių rašyti prieš spaudos uždraudimą, biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos. Čia, Pinneberge, jomis jau daug kas naudojasi (ypač Maciūnas), bet gal kada nors ir pavyks išspausdinti. Po truputį jo nuorašą siuntinėju į Ameriką, kad įvairiose galimose audrose jis nežūtų, nes man atrodo, kad jis galės būti mums naudingas, nes toji medžiaga, kurią aš surinkau, ne taip jau lengvai ir greitai gali būti kito surinkta. Po truputį ruošiu naują leidimą ir savo bibliografijos. Buvau jau jį paruošęs Lietuvoje, bet rankraščio negalėjau pasiimti, tai čia rašau iš naujo, nors, žinoma, be Lietuvos medžiagos jis daug yra silpnesnis, nors ir čia pavyko išaiškinti visą eilę anksčiau man neaiškių klausimų. Pagaliau esu išrankiojęs iš vokiškų universitetų matrikulų tūkstančius lietuvių studentų XV-XVIII a. ir noriu ir čia kokią studijėlę parašyti. Viskas tai man ima visą dieną ir tai leidžia užmiršti ne tik viešąsias bėdas, bet ir mano asmenines, prasidėjusias mano žmonai mirus.

Viso Jums geriausio. Poniai bučiuoju rankas.

Jūsų
Vac. Biržš.

[Pinneberg],
1948.IV.27.

Brangusis Profesoriau!

Sprendžiant iš Jūsų laiško Mykolui [Biržiškai], aš turėjau greičiausiai visokių niekų Jums prirašyti. Bet nesistebėkite — vienas palikęs nuo 1943 m., kada mirė mano žmona, aš dabar tegyvenu nervais, ir, be to, laiks nuo laiko man užeina mano „juodosios melancholijos" valandos, kada ir artimiausiems man žmonėms ir geriausiems prieteliams prirašau visokių

niekų. Čia gi tuo pačiu laiku, kada atėjo Jūsų laiškas, pagaliau ir Šulaitis teikėsi man atsakyti, atsiųsdamas Jūsų laiško ištrauką. Sulig ja ir pasielgiau — pusę atidaviau Mykolui, o antrą pusę pasiunčiau vaikams į Freiburgą. Man gi iš viso nėra prasmės ką nors siųsti (o žmonės kažin kodėl, ypatingai šiais metais, nuolatos manimi rūpinasi), nes viską, ką turiu ir ką gaunu, ant kiek kitiems nepavyksta įsiūlyti, ramiausia širdimi, bet ne ramia sąžine, prarūkau, viską paleisdamas su amerikinių cigariečių dūmais. Rūkau ir rašau, rašau ir rūkau, nors iš tų rašinių niekam jokios naudos nėra, o dažniausiai tik barniai ir įrodymai, kad esu paskutinysis asilas, kuris apie nieką neturi mažiausio supratimo. [. . .] Dabar kurį laiką esu visai aklas, nes sudaužiau savo akinius, bet turiu viltį, kad šiomis dienomis pavyks ir tą reikalą sutvarkyti ir tame sugriautame Hamburkyje [t.y. Hamburge]. Bet nematant, ką rašai, sunku susikoncentruoti ir ką nors padoraus parašyti. [. . .]

259

[Pinneberg],
1948.V.28.

Brangus senas Prieteliau!

Dar Jūsų laiško negavęs, buvau Jums porą žodžių parašęs balandžio 28 [t.y. 27], kartu siųsdamas ir mano dipikišką knygutę. Dabar gavau ir Jūsų laišką ir skubu atsakyti. Suprantu Jūsų pesimistinį toną, nors pats asmeniškai ne visai su juomi ir sutinku. Suprantu, nes Jūs visą savo amžių gyvenote siaurame grynų intelektualų ratelyje, nesusidurdami, ar mažai tesusidurdami, su platesne aplinka, kuriai tie visi literatūriniai ir kultūriniai klausimai buvo svetimi, ir Jums viso gyvenimo prasmė buvo vien tiktai tie, pirmaeilio tautai svarbumo, bet daug kam svetimi klausimai. Ir kada dabar atsiradote aplinkoje, kur tik retas kuris žmogus girdėjo apie Krėvę kūrėją, o daugelis gatavi matyti jame tiktai politiką, ir

kurie gyvena tiktai savo asmeniniu materialiniu gyvenimu, tai Jums tarp jų ir nejauku, ir per maža ir oro, ir erdvės. Tačiau gal būti Jūs ir ne visai teisingai juos visus neigiamai įvertinate. Nepamirškime pirmiausia, kad, nežiūrint savo materialinių interesų, jie vis dėlto beveik visi tiesiogiai ar netiesiogiai yra įtraukti į mūsų tautos kovas ir į išlaikymą tų tautos likučių, kurie išsiblaškė dabar po visą pasaulį, bet kurių dar žymi dalis čia, Vokietijoje, vegetuoja. Ir kiek jie sugeba čia parodyti ir širdies, ir materialinio pasiaukavimo! Pradžioje ir aš panašiai kaip Jūs į juos žiūrėjau, ir net buvo tokių momentų, kada gan šiurkščiai juos atstūmiau. Bet pagaliau jie mane paguldė ant abiejų menčių. Dabar norėdamas nenorėdamas įsitraukiau ne tik į plačią su jais asmeninę korespondenciją (tiktai pažiūrėkite į šio laiško eilinį numerį, parašytą nuo praėjusių metų liepos 21 d.), bet ir nuolatos gaunu įsitikinti, kad ir jų tarpe yra nemaža tokių, kuriems rūpi ir grynai kultūriniai reikalai, ir tai ne vien seniams, bet ir jauniems, Amerikoje išaugusiems. Aš nuolatos gaunu iš jų pilna įvairių paklausimų, liečiančių mūsų praeitį ir knygos istoriją, turiu jiems aiškinti įvairius senuosius slapyvardžius ir tų ar kitų knygų pasirodymo aplinkybes, o kartais ir jie priverčia mane įsivelti į įvairias polemikas dėl senųjų veikėjų ir jų savitarpių santykių. Atrodo, kad svarbiausioji priežastis jų tariamojo nesusirūpinimo mūsų kultūros reikalais yra tai, kad jie savo tarpe neturėjo žmonių, kurie jiems nuolatos primintų ir paaiškintų tai, ko jie nežino. Ir dabar mano skepticizmas tuo atžvilgiu visai išnyko, juo labiau prisiminus, kad ir Lietuvoje tuo atžvilgiu padėtis buvo nedaug geresnė, o kitais atvejais net ir blogesnė. Svarbu tiktai, kad mūsų ten nuvažiuojanti inteligentija irgi ne vien savo asmeniniais reikalais rūpintųs, ne vien politikuotų, bet ir įsijungtų į vietos darbą ir duotų jam kiek kitą kryptį. Deja, skaitant amerikinius laikraščius ar iš Amerikos siunčiamas į vietos mūsų laikraščius korespondencijas, to dar nematyti. Visi mūsų universitetų asistentėliai pavirto ten profesoriais, ir

žmogus, skaitydamas apie atvažiavusį tokį ar tokį „profesorių", dažnai sau galvą laužai, kur jis, kokioje aukštojoje mokykloje buvo ir ar iš viso jis pats buvo kada universitete. Ir jie gali būti ir yra svarbiausioji kliūtis darnaus įsijungimo į amerikinį gyvenimą ir kitų, ten atvažiavusių, nes vienas atvažiavęs tenai pusdurnis sugadina reputaciją ir kitiems.

Pas mumis nieko naujo. Pradėjome jau savo atostogas, ir aš šiuo tarpu tinginiauju pilnu tempu. Prieš akis guli dešimtys ne tik neatsakytų, bet ir nepaskaitytų laiškų. Iš visų pusių įvairūs redaktoriai ir leidėjai keikia už nepristatymą pažadėtų, bet neparašytų straipsnių. Čia ant varstoto guli septyni pradėti ir neužbaigti straipsniai, o baigti jų nėra noro. [. . .] Esu bent patenkintas, kad kartais šį tą pavyksta ir išspausdinti, nors vis tai smulkmenos, nes mano didieji rankraščiai vis dar rankraščiais tebeguli ir tur būti gulės tol, kol nesupelės ar nesudegs, kaip Lietuvoje sudegė 1944 m. mano bibliografijos tęsimas ligi 1914 m. Bet teisybę pasakius, man to nelabai ir gaila, nes ta mano bibliografija maža kam ir buvo reikalinga, kadangi Lietuvoje aš tebuvau jos vienintelis pirkėjas, nes visi, kam ji buvo reikalinga, visados kreipėsi ne į knygyną, bet prašė mane jiems ją parūpinti, t.y. pirkti. [. . .]

[Watertown, Conn.],
1949.XI.11.

Brangus Profesoriau.

Ačiū. Bet neabejoju, kad ir Jūs patys gerai suprantate, kaip aš durnai jaučiuos, iš svetimos malonės gyvendamas, kuomet visą savo amžių vaikščiojau savo kojomis ir ne kiti žmonės man padėdavo, bet aš kartais juos galėjau sušelpti, bet ir tai tik tokius, kurie dar nebuvo išmokę savarankiškai vaikščioti. Išgyvenęs penketą metų Vokietijoje ubago padėtyje, gyvenančio visuomenine išmalda ir tik dėl akių šiek tiek užsidirbdamas tame šiaudiniame universitete, svajojau, kad, patekęs į tą Ameriką, ją greitai „suviršinsiu" ir neturėsiu niekam į rankas

žiūrėti, pats kur gavęs kokią sargo ar kitą panašią naudingą tarnybą, iš kurios galėsiu sau užsidirbti tą minimumą, kuris man yra reikalingas pragyvenimui bent dar trumpam laikui, koks man dar liko. Bet apsigavau. Tokio darbo man nieks neduoda, žmonės man pasakoja visokias baikas apie neva reikalingumą mane išnaudoti kažin kokiem kitiems darbams, bet šiuo tarpu laiko mane ubago padėtyje. Valgydina, duoda butą ir dar magaryčių tabokai duoda, nors ir pats nežinau, už ką tie magaryčiai duodami. Jau į tas kelias savaites, kokias čia, Amerike, praleidau, turėjau porą panašių atsitikimų ir pats nežinau, kaip nuo jų bėgti, kad ir be reikalo žmonių neužgauti, ir pačiam prie elgetavimo nepriprasti. Žinau, kad čia jau yra toks paprotys, bet aš prie jo niekaip negaliu priprasti: kada klausimas liečia darbą, moku ir derėtis, ir šumyti, bet man ne darbas duodamas, bet išmalda. O tuo tarpu žmonės, matyti, nežino, kad man nieko nereikia — penkerius metus gyvenęs dipikiniu gyvenimu, pripratau beveik nieko nevalgyti ir dėl to jaučiuos labai gerai ir sveikas, o čia tave maitina visokia kalakutiena, vištiena ir panašiai. Atpratau beveik visiškai nuo miego, o čia galiu nors 10 valandų į parą miegoti; o blogiausia tai, kad visas tai daroma iš geros širdies, visai nenorint nei manęs užgauti, nei pažeminti — tai ir negaliu nei pykti, nei keikti. Paršyva ta „dūšia europietiška", kuri kiekviename mūsų glūdi ir kurios niekaip nesuamerikoninsi. Bet atleiskite man šiuos plepalus: žinau, kad Jūs taip pasielgėte ne vien amerikonišku, bet ir europietišku mostu, nes neabejoju, kad dar visai nesuamerikonėjote. Gera ta Amerika, bet vis dėlto sunkiai suvirškinama. Ir šiandie, kada man Mykolas perdavė Jūsų dovaną, nutariau visas amerikoniškas kortas sumaišyti ir iš karto pradėjau rašyti penkis straipsnius — vieną Naujienoms, kitą Darbui, trečią Keleiviui, ketvirtą Sandarai, o penktą . . . Draugui, kuris pirmas pradėjo mane medžioti, — tegu paskiau visi mane puola, kad sėdžiu ant trijų kėdžių, o iš tikrųjų tai viena ir

ta pati kėdė, ant kurios aš tupiu jau keletą desėtkų metų. Tik nežinau, ar man užteks kantrybės juos visus prie galo privaryti. O pogrečiui perrašinėju toliau, jau Pinneberge pradėtus perrašinėti, Mykolo „dūmojimus", kurie man patinka daugiau už visas mano eliukubracijas. Jau išvariau ligi 100 mašininių puslapių, o tai sudaro vos penktą viso darbo dalį. Na, bet bent kiek pavarysiu, nes šiaip Mykolo rašto be manęs nieks nesugebės išskaityti.

Atleiskite, jei gal kur netyčioms grubiai išsireiškiau, bet dievaž tokios tendencijos neturėjau, bet rašiau pirmuoju impulsu. Poniai nuoširdžiai bučiuoju rankas (nors, deja, tie amerikontai čia tą gražų paprotį moterims rankas bučiuoti, atrodo, kad jau panaikino — bent Kongreso metu nemačiau nei vieno, kuris ir žilagalvėms ponioms būtų ranką pabučiavęs).

Jūsų
Vac. Birž.

[Watertown, Conn.],
1950.I.10.

[. . .] Nemanau, kad, kalbos nemokėdamas, galėčiau kur nors įsitaisyti, tai, galimas daiktas, čia užkliūsiu ilgesniam laikui. Bet irgi ne vien iš loskos. Mat mano šeimininkai, įkalbinėdami mane niekur nevažiuoti (o mane vėl kiti prieteliai kvietė į tą pačią Kaliforniją, bet irgi loskavai duonai) ir čia gyvenant dirbti tai, kas man patinka, — būtent tęsti mano bumagomaratelstvo [popieriaus terlionę], nenorėdami, kad jausčiaus gyvenąs iš loskos, patys pasiūlė padėti jiems prie jų vištų ūkio. Tai nuo Naujųjų metų dideliu smagumu tuo ir verčiuos, juo labiau kad ir be kokio reikalo Kaune, gyvendamas Donelaičio gatvėje, jau turėjau čia šiokios tokios praktikos, kada mano žmona laikė tenai porą desėtkų vištų. Tai dabar maždaug taip susitvarkau. Keliuos apie 9 val. Pusryčiauju ir einu pas vištas — surenku kiaušinius, paskiau

juos išrūšiuoju, nuvalau ir einu rašyti. 1 val. pietauju ir vėl einu pas vištas, vėl surenku ir t.t. 4 val. paskutinį kartą aplankau tuos visai teisingai vadinamus „kvailomis vištomis" sutvėrimus ir nuo 5 valandos vėl esu pilnai laisvas, tai ir rašau ligi pirmai antrai valandai nakties. Tiek tiktai, kad kol čia yra Mykolas, ne tiek galiu rašyti sau, kiek jam — perrašinėdamas jo visus straipsnius ir dar seniau parašytą knygą. Bet kada su tuo apsidirbsiu, tai ir sau galėsiu daugiau rašyti. Mat pradėjau tvarkyti savo seniau parašytus straipsnius bendra antrašte „Tarp mirusiųjų žmonių ir gyvųjų knygų", kur įdėsiu ne taip, kaip mano buvo kadaise parašyta ir išspausdinta, bet pasinaudoju ta proga ir viską perdirbu (tuo atžvilgiu neimu pavyzdžio iš Mykolo, kuris, pakartodamas savo rinktinėse knygose savo senuosius straipsnius, rūpestingiausiai atžymėdavo kiekvieną nukrypimą nuo senojo teksto, o man ir senasis, ir naujasis tekstas yra mano nuosavybė — ką noriu, tai su juo ir darau). Bet tenka kiek ir šiaip straipsnių parašyti. [. . .]

Mano didžiausioji bėda tai anglų kalba — pats mokytis negaliu, o niekur jos negirdžiu, nes ir Amerikon atvažiavęs gyvenu Lietuvoje ir nors dažnai kur ir nuvažiuoju, bet ir ten ta pati istorija. Šioji mano „sukaktis" man buvo įkyrėjusi ligi gyvo kaulo — tiesiog negalėjau imti laikraščių į rankas, kad kur neišlįstų tie Vaclovo B. „nuopelnai", apie kuriuos aš vienas gal šį bei tą žinau tikro, o beveik visi, kas rašė apie mane, greičiausiai nei vieno mano parašyto raštelio ir rankose neturėjo (gal išskyrus Joniką ir Maciūną). O dėl tų viešųjų minėjimų (apie clevelandiškį tai pirmą kartą iš Jūsų girdžiu) tai ir Vandą [Sruogienę] užklausiau, ar aš jau esu miręs, jei apie mane visokie minėjimai ruošiami. Kita vertus, man mirus, tik be reikalo turės kartotis. Na, bet ačiū Dievui, kad su šituo reikalu jau baigta — kitą minėjimą galės sau ruošti, kada pabaigsiu 75 ar 80 metų ir aklas (nes prie to einu) melsiu „podaite slepenkim radi Christa" [dėl Kristaus meilės

sušelpkit neregėlius]. Nesmagu, kad iš tos sukakties kaip ir koks biznis dar išėjo, nes ir ALT atsiuntė 50 dol., ir paskiau čikagiškė Literatūros draugija net 100 dol. Tai bent iš išmaldų apsirūpinau metams cigarietėmis.

Na, baigiu — šaukia vakarienei. Poniai bučiuoju rankas.

Jūsų

KRĖVĖS RAGANIUS IR MERO STRIPTIZAS SINTAKSINIU-SEMANTINIU POŽIŪRIU

NIJOLĖ MARTINAITYTĖ

Paskaičius *Raganių* ir *Striptizą*, dėmesin krinta šių veikalų stilistinis skirtumas. Norėdama sužinoti, kur glūdi skirtumo branduolys, nutariau atidžiau žvilgtelėti į teksto sakinius, nagrinėdama juos sintaksiniu-semantiniu požiūriu.

Funkcinė kalbos teorija bando išaiškinti lingvistinę struktūrą ir jos reiškinius, remdamasi principu, kad kalba yra priemonė, kurios pagalba mes patenkiname daugelį mūsų poreikių įvairiuose gyvenimo kontekstuose.

Jei kalba patenkina mūsų poreikius, tai turėtų matytis kalbos struktūroje. Struktūroje atsispindi tos funkcijos, kurios mums reikalingos realiame gyvenime. Kaip ir gyvenime, taip ir kalboje galima įžvelgti gana daug funkcijų. Jos sudaro įvairias struktūrines sistemas, iš kurių pasirenkam atitinkamą savo tikslui. Ši funkcijų gausuma kalbos struktūroje sudaro sintaksinį-semantinį (gramatinį-leksikinį) organizacijos pagrindą.

M. A. K. Halliday, pagrindinis funkcinės-sisteminės teorijos propaguotojas, siūlo tris kalbos makrofunkcijas: idėjinę, bendravimo ir tekstinę.*(1)* Pastaroji — tekstinė —

1 M.A.K. Halliday, „Language Structure and Language Function," *New Horizons in Linguistics*, ed. John Lyons. (Harmondsworth, Penguin Books, 1970), p. 140-165.

funkcija įgalina vartotoją sukurti tekstą. Tai vidinė kalbos funkcija, per kurią kalba sujungia pati save su situacija ir pokalbis tampa įmanomu, nes per šią funkciją kalbėtojas sukuria tekstą ir klausytojas ar skaitytojas jį atpažįsta ir suvokia.

Antroji — bendravimo — funkcija yra vartotojo įrankiu įsiterpimui į kalbos veiksmą jo komentarais, nuomone ir vertinimais. Ši funkcija taip pat tarnauja santykių tarp kalbėtojo ir klausytojo suformavimui, leidžia jiems pasirinkti rolę kurios jie siekia komunikacijos akte — informuoti, klausti, sveikinti, įtikinti ir t.t. Ši funkcija galioja ir platesniu atžvilgiu: būtent per ją sudaromi ir pakartojami žmonių tarpusavio santykiai. Tai funkcija, kuria individas identifikuojasi ir akcentuojasi.

Trečioji — idėjinė — funkcija įgalioja vartotoją išreikšti savo patirtį realiam pasaulyje ir visa, kas yra sąmonėje. Jos pagalba vartotojas nusako savo pasaulėžiūrą. Tarnaudama šiai funkcijai, kalba išreiškia mūsų patirties struktūrą — ją suformuoja ir įrėmina. Per idėjinę funkciją kalba išreiškia ir teksto turinį.

Mano tikslas ir bus atkreipti dėmesį į šią funkciją, atsispindinčią Krėvės ir Mero darbuose. Nors ji išreiškia ir teksto turinį, jo čia neanalizuoju. Pažvelgsiu tik iš Krėvės ir Mero herojų bei charakterių pusės, kokioj aplinkoj jie gyvena ir iš ko susideda šios aplinkos struktūra.

Idėjinėje makrofunkcijoje randame kelias sistemas. Vieną iš jų Halliday vadina „transitivity" (praeinamumo) sistema. Ši sistema apima sakinių veiksmus ir suskirsto juos į rūšis, į juose dalyvaujančius veikėjus, pvz., gyvas žmogiškas ir nežmogiškas būtybes bei tikrovės daiktus, reiškinius ir įvykius, į veikėjų atributus bei veiksmų aplinkybes.

Lietuvių kalbos praeinamumo sistemos niekas nėra nagrinėjęs. Bet tai neturėtų sudaryti sunkumų žiūrint į pasirinktųjų autorių darbus. Analizės vienetas yra vientisinis

sakinys su tiesioginės nuosakos veiksmažodžiu. Tiesioginė nuosaka čia svarbi, nes per ją kalbantis asmuo išreiškia savo požiūrį į tikrovės reiškinius ir laiko sakomą dalyką realiu, galimu, pageidaujamu ir t.t.

Krėvės teksto analizei pasirinkau jo apysaką „Simajudą" iš *Raganiaus(2).* Peržiūrėjau tos apysakos kiekvieną sakinį ir, ką juose atradau, to ieškojau ir kitų apysakų sakiniuose. Cituojami pavyzdžiai daugiausia iš „Simajudo", bet esama paimtų ir iš kitų *Raganiaus* apsakymų.

Kiekviename Krėvės sakiny veiksmas turi savo pradininką ir savo tikslą. Sakiny randame veiksmo priežastį, ir veiksmas vystosi iki tikslo išpildymo.

> (Kuo aš kalta?) Ar tuo, kad man Dievas paskyrė tokį kvailą tinginį, nedorėlį vyrą! („Simajudas", 302)

Sakinyje veikėjas yra *Dievas,* sakinio veiksmas *paskirti,* o tikslas *vyrą.* Čia veikėjas taip pat yra veiksmo pradininkas — tai asmuo, kuris duoda galią veiksmo įvykiui.

Šią sakinio formą nulemia autoriaus veiksmažodžio pasirinkimas. Veiksmažodis *paskirti* reikalauja veiksnio ir objekto. Kokį kitą veiksmažodį galėjo Krėvė pavartoti vietoj *paskirti?* Kokie būtų rezultatai, jeigu jis būtų pavartojęs *gauti?* Sakinys tada skambėtų: „Ar tuo, kad gavau tokį kvailą tinginį, nedorėlį vyrą!" Bet veiksmažodis *gauti* nebūtinai reikalauja tikslaus pradininko ir dėl to jis netiktų prie kitų Krėvės sakinių. Krėvės sakiniuose, jei kas ką siunčia, tai turi būti aiškus siuntėjas. Tad veiksmažodis *paskirti* yra Krėvei daug priimtinesnis.

Kitas pavyzdys:

> Surinkome kelis skatikėlius už grybus ir uogas ir sakau savo seniui: pirksime karvutę! („Simajudas", 300).

---

2 Vincas Krėvė, *Raštai,* II tomas. (Boston, Lietuvių Enciklopedijos Leidykla, 1956).

Čia vėl viskas aišku. Veiksmai *surinkti* ir *pirkti*, jų veikėjai — pradininkai *mes*, jų tikslai *skatikus* ir *karvutę*. Bet tarp šių sakinių prileistinas dar ir kitas neišsakytas sakinys *Pririnkom grybų ir uogų*. Tad šio sudėtinio sakinio pilna reikšmė būtų: *Pririnkom grybų ir uogų. Grybai ir uogos atnešė kelis skatikus. Skatikai nupirks karvutę*. Čia matome veiksmų virtinę, kurioje vienas veiksmas įgalioja sekantį veiksmą, ir taip jie rieda pirmyn. Ši eilinė veiksmų struktūra yra lygiai ta pati, kurią randame mūsų folklore. Turiu galvoje pasaką, kurią esu girdėjusi iš savo motinos apie berną Jurgį.

Ėjo Jurgis per mišką ir pamatė tupintį kiškį. Jurgis galvoja: Pagausiu kiškį, nulupsiu jam kailį, kailį parduosiu turguj, už jį gausiu keletą skatikų, už juos pirksiu kiaulytę. Kiaulytė užaugs ir atsives paršiukų, tarp jų bus ir kiaulyčių, paaugę jos atsives paršiukų, už kuriuos gausiu daug pinigų ir pirksiu žemės sklypą. Ir t.t., ir t.t., kol galų gale jis praturtės, jam nebereikės dirbti, nes jo suaugę du sūnūs prižiūrės darbininkus. Jurgis taip įsigyveno savo mintyse, jog, rodos, stovi jis lauko gale ir mato visus darbininkus dirbančius jo laukus, ir jis garsiai priminė savo sūnums: „Jonai, Petrai, tik neskriauskit darbininkų!" Kiškis krūptelėjo ir nustrikseno miško gilumon.

Aišku, Krėvė neina iki tokio kraštutinumo, kaip šiame pavyzdyje, bet cituotoji ištrauka aiškiai parodo principą, kurį rašytojas vartoja savo kūryboje.

Net ir Krėvės sakinio forma dažnai virsta ilga veiksmų virtine, kurios dėka sakinys įgyja muzikinio legato.

> Grigas įėjo pirkion, atsiduso, nusivilko kailinius, pakabino ant kablio, vėl sunkiai atsiduso ir atsisėdo stalo gale.
>
> Išsitraukęs iš užujuostės krepšį ir pypkę, ilgai, iš lėto kimšo taboką. Priskimčęs pypkę, užrišęs krepšį ir užkimšęs jį už juostos, ilgai, vis dūsaudamas, skylė pintį. Užrūkęs ėmė papsėti, tirštus leisdamas dūmus ir nei žodžio nepratardamas. („Žemaitukas", 280).

Krėvės pasakotojas yra vienaskaitos trečiasis asmuo. Kaip pasakotojas jis vartoja intranzityvinius (negaliniuotinius) veiksmažodžius, kurie nereikaluja sakinio objekto ir tuo pačiu nebūtinai reikalauja aiškaus veiksmo pradininko. Pavyzdžiui, *suvirpėjo moteriškė* („Simajudas", 302). Čia veiksmas *suvirpėjo* ir jo veikėja *moteriškė*. Bet ši veikėja ne veiksmo pradininkė, o veiksmo rezultatas. Tai struktūra, kuri yra visapusiškai priešinga Krėvės visų kitų sakinių struktūrai, kuriuose, kaip matėme, visuomet randame veiksmo pradininką. Grįžtant prie *suvirpėjo moteriškė*, kas šią moterį suvirpino? Atsakymą į šį klausimą randame ankstyvesnėje teksto dalyje, ir skaitytojui pradininkas aiškus. Bet to negana Krėvei. Tai ne jo stilius palikt sakinyje veiksmą be pradininko. Šią problemą jis išsprendžia, užpildydamas juos lyginamosios aplinkybės sakiniais, kurie siejasi su pirmuoju — negaliniuotiniu — veiksmažodžiu.

Po *suvirpėjo moteriškė* seka lyginamosios aplinkybės sakinys — *lyg ją būtų kas karštu vandeniu apipylęs* („Simajudas", 302). Ir štai jau turime tą veiksmo pradininką: kokia nors gyva būtybė apipila moteriškę karštu vandeniu, ir ji to pasėkoje suvirpa. Šitokių sakinių randame apsčiai Krėvės apsakymuose. Keletas pavyzdžių iš „Žemaituko":

> Elena krūptelėjo, lyg staiga, netikėtai užkalbinta [. . .] (282).
> Juozo veidai liepsnoja, visas kūnas dega, lyg žarijomis apibertas (291).
> Juozas [. . .] pašoko kaip gyvatės įgeltas [. . .] (292).
> [. . .] išspruko Grigas iš pirkios, lyg šimto šunų genamas (284).

Arba štai vyras paaiškina, kodėl jo žmona ant jo supykusi:

> Kaip matau, tu šiandien ar ne iš kalės nasrus pasiskolinusi esi, ar gal drignių apsiėdei! („Simajudas", 302).

Žmona (veikėja-pradininkė) pasiskolina (veiksmas) kalės nasrus (tikslas). Rezultate — supykusi moteris. Ir taip sakinys po sakinio.

„Raganiuje" veiksmo pradininkas beveik visuomet yra arba žmogus arba Dievas. Sodiečių galvosenoj aišku, kas žmogaus ir kas Dievo galioj. Dievas kaip veiksmo pradininkas daug nesiskiria nuo paties žmogaus: Jis vykdo tuos pačius veiksmus, kaip ir žmogus. Skirtumas tik toks, kad Jis visagalis; super-žmogus. Pats Dievas ir Jo dangiškasis panteonas virsta sodiečių sąmonėj visapusiškai aiškiu reiškiniu. Pavyzdžių, liečiančių žmogaus ir dangiškojo panteono bendradarbiavimą, yra daug, jie mums gerai pažįstami iš „Pas dangaus vartus" ir iš „Silkių".

Retkarčiais sakiniuose randame veiksmo pradininkus, kurie yra negyvi daiktai — *ratelis, kuodelis, skatikas* ir t.t. — arba net kūno dalys, kurios realybėje neveikia be centrinės žmogaus nervų sistemos. Kai šie daiktai ar organai tampa veiksmo pradininkais, jie įgauna gyvybės — lyg būtų gyvi padarai. Tai įvyksta, įvedus sangrąžines formas arba parinkus tokius veiksmažodžius, kurie paprastai derinasi su gyvais padarais.

Grigienės ratelis pats savaime nustojo sukęsis („Žemaitukas", 283).

[. . .] akys pačios limpa („Kukis ir Gugis", 319).

[. . .] širdis [. . .] nesidžiaugė [. . .] („Kukis ir Gugis", 327).

[. . .] liaukis minutėlę verpusi, kuodelis miškan nepabėgs („Žemaitukas", 282).

[. . .] Pragertas skatikas Dievui skundžiasi („Žemaitukas", 279).

[. . .] tai ledai [. . .] javus pamuša, tai vėtra rugius išguldo [. . .] („Kukis ir Gugis", 321).

Tad Krėvės sakinio struktūroje galime atpažinti šias žymes: veikėjas, kuris visuomet turi žmogiško aspekto, įgalina veiksmo pradžią, ir veiksmas rieda iki savo tikslo. Veiksmai, kuriuos veikėjas vykdo, yra labai įvairūs. Jis turi galią juos vykdyti sau pačiam arba kitiems žmonėms, gyviems padarams arba daiktams. Jį matome pačiame veiksmų, kuriems jis duoda impulsą, centre — kaip gan

laisvą žmogų, galintį apipavidalinti savo aplinką pagal savo norą. Kiekvienas veiksmas pačiam sodiečiui visapusiškai suprantamas, nes jis yra logiškas — jei kas vyksta, tai privalo turėt savo priežastį ir veiksmo rezultatą. Tai „priežasties ir pasekmės" struktūra, kuri yra pagrindas dažnai girdimiems Krėvės kūrybos komentarams: „Kokia vaizdi Krėvės kalba! Kaip viskas pas jį aišku!" Šią struktūrą randame visuose sakiniuose — ar jie būtų pasakotojo atpasakojami, ar pačių sodiečių išreiškiami dialogo forma, ar randami jų mintyse. Visa tai susiveda į labai aiškų, logišką ir laisvą, sodiečių požiūriu, pasaulį.

Trumpam pamirškime sakinių struktūrą ir pažvelkime vien tik į turinį. Ir čia matome tą pačią „priežasties ir pasekmės" struktūrą. „Pas dangaus vartus" visa turinio struktūra susideda iš Gugio pasiteisinimų kaimynui Kukiui, šv. Petrui ir šv. Mikalojui, jog dangaus vartai turį būti jam atkelti, nes jis amžiną dangaus laimę nusipelnęs. Pavyzdžiui, ištrauka iš Gugio ir Kukio pokalbio, kuriame Gugis pirmas prabilsta:

> [. . .] Ko aš turiu bijoti, kad ir paties Dievulio, jei aš niekam pikto nesu daręs?
> — [. . .] Betgi visi gerai žinojom, kad bažnyčion retai vaikščiodavai.
> — Žinoma retai, bet kaip aš galėjau dažniau vaikščioti, jei kas vasarą gyvulius ganydavau?
> — Ir pasigerti mėgdavai. [. . .]
> — Žinoma, gėriau, kai turėjau už ką arba kiti girdydavo. Bet aš ir gerdamas Dievulio neužmiršdavau . . . [. . .]
> — O valdžios miško tai jau nevogei, pasakysi?
> — Ar aš žinau? Kai reikėdavo pirkią pakūrenti, žinoma, ėmiau [. . .] Kodėl miškas kažkokios valdžios, o ne mano? Ar valdžia, o ne Dievas jį augino visų žmonių ir mano naudai? („Pas dangaus vartus", 389).

Krėvės sodiečiai turi net ir žodį, kuris išaiškina visa, kas neišaiškinama. Tai *raganius,* tas nepaprastas žmogus, kuris

„susižino", vartojant Krėvės terminą, su dvasiomis ir perduoda žinias paprastiems žmonėms. O iš raganiaus paaiškinimų sodiečiai nereikalauja.

Grįžtant prie sakinio struktūros, matome, jog Krėvės sintaksė ir turinys glaudžiai susiję vienas su kitu. Tai lyg dvi skatiko pusės.

Mero sakinių struktūra priešinga Krėvės struktūrai. Jei pastaroji susideda iš veiksmo priežasties ir pasekmės, tai Mero sakiny tokią struktūrą retai užtinkame. Jei Krėvės sakiny veiksmo veikėjas visuomet yra žmogus ar turįs žmogiško aspekto, tai Mero sakiny jis dažniausiai koks nors abstraktus ar realus daiktas. Jei Krėvės veiksmo pradininkas turi galią veiksmą nukreipti į savo aplinką — ją pakeisti ir formuoti taip, kaip jis nori, Mero pradininkas yra beveik bejėgis savo aplinkoj, gali pajudinti tik pats save, o ne kitą aplinkoj esantį daiktą. Eikime prie Mero pavyzdžių, kuriuos imu daugiausia iš *Striptizo* 65-70 puslapių.*(3)*

Vientisinių sakinių veiksmas dažniausiai pristatomas intranzityviniu (negaliniuotiniu) veiksmažodžiu. Tai reiškia, jog veiksmai nesitęsia iki savo tikslo. Gramatine terminologija tariant, veiksmažodis nepereina į objektą ir dažniausiai visai neturi objekto. Sakinio veikėjas, kaip sakyta, dažniausiai ne žmogus, o koks nors abstraktus ar realus daiktas.

> Tyla driekėsi . . . plaukiojo . . . Kūnas sviro . . . Rankos veržėsi pirmyn . . . Mašinos lėkė . . . Traukiniai lėkė . . . Kanopos bildėjo . . . Garvežiai prunkštė . . . Elektriniai sąstatai švilpė . . . Lėktuvai kaukė . . . Traukinys artėjo . . . Traukinys didėjo . . . Bėgis drebėjo . . . Galvutė gulėjo . . . (Sakinių fragmentai)

Šiuose sakiniuose matome tik veiksmo rezultatą. Kas duoda veiksmui inerciją ir dėl kokios priežasties įvyksta šie

---

3 Icchokas Meras, *Striptizas, arba Paryžius-Roma-Paryžius.* Ateitis, Southfield, Mich., 1976).

veiksmo rezultatai, neaišku. Skaitytojas priverstas spėlioti. Kaip tik to autorius ir nori, nes šis spėliojimo, netikrumo atspalvis iškyla ir veikalo turiny per leksikinę forma *gal*, kurią dažnai randame Mero tekste:

> Gal jį įmušė, įspraudė į tą akmeninį plyšį koks milžiniškas batas [. . .], gal baldakimas, lafetas, limuzinas, karieta ar katafalkas.
> Gal pertrenkė kas nors tyčia ar netyčia. (70).
> Gal jau keturiasdešimt, gal ir apie šimtą.
> O gal vos tik iš kiaušinio teišsiritęs [. . .] (71)

Negalima sakyti, jog visuose sakiniuose veiksmo aktorius yra koks nors daiktas. Randame veikėją ir žmogų. Bet tokių sakinių skaičius labai mažas. Pavyzdžiui, tarp 65 ir 70 puslapio randame du žmones — pasakotoją — pirmajame ar trečiajame vienaskaitos asmeny — ir neužaugą. Kai jie tampa sakiny veikėjais, jų veiksmas reprezentuojamas negaliniuotiniu veiksmažodžiu, o tai reiškia, jog veikėjas ir veiksmas yra kokių nors prieš tai įvykusių veiksmų rezultatai. Jei žmogus pašoko, tai turėtų tam būti kokia nors priežastis. Šios priežasties, ar veiksmo pradininko, Mero sakiniuose beveik nėra.

> Jis pašoko . . . (Aš) iškūprinau . . . nuslinkau . . . Neužauga krito . . . Neužauga cypavo . . . Neužauga vaitojo gailiai . . . Neužauga prapuolė . . .

Be to, sakiniuose, kuriuose randame veikėją-žmogų su negaliniuotiniu veiksmažodžiu, labai dažnai užtinkame ir sangrąžinę dalelytę *si*, kuri įgalina šiuos du žmones sudaryti judesį tik sau patiems, o ne kitiems jų aplinkoj egzistuojantiems daiktams.

> Atsisukau . . . Neužauga kėlėsi . . . plėšėsi . . . Aš susigūžiau . . . Jisai atsigėrė . . . Aš apsisukau . . .

Randame tik keletą sakinių, kurių veiksmas prasitęsia iki veiksmo tikslo ir kuriuose matome veiksmo pradininką.

Jis pastūmė langą . . . Aš suspaudžiau jį . . . Aš išnešiau jį . . . Nepasėmiau rieškučių, prisitraukęs burną vandens . . . liejau į jo lūpas . . .

Šie sakiniai yra vieninteliai minėtuose puslapiuose, kuriuose veikėjas yra žmogus ir veiksmo pradininkas. Be to, veiksmo objektas yra ne jis pats, bet kitas jo aplinkoj randamas daiktas ir gyva būtybė — langas ir žmogus — neužauga. Tai pirmas kartas, kada matome, jog žmogus dar turi galią nukreipti veiksmą į kitą jo aplinkoj esantį daiktą; reiškia, dar gali pakeisti savo aplinką. Ir kaip tik po šitokios sakinio struktūros, kurią vartoja Krėvė *Raganiuje,* randame pasakotojo didelį pasitenkinimą. Po *jis pastūmė langą* seka ilga sakinių virtinė, kurioje pažymimi veiksniai. Pažyminiuose dvelkia rami, natūrali gamtos eiga.

Už to dvigubo stiklo buvo medžiai [. . .] Upė, taškanti į krantą tingias bangas.

Upelis, įtekantis į tą upę.

Tiltukas riesta nugara, kaip įpykusi, šuoliui pasiruošiusi katė.

Gluosnis, dailus ir pasišiaušęs, ištiesęs rankas ir nuleidęs jas, tiesiai įrėmęs akis ir iš padilbų žvelgiantis. Siūbuojantis ir stūksantis, raudantis ir besijuokiantis.

Svyruoklis.

Taip svyruoja debesys [. . .] (69).

Taip pat ir po neužaugos išgelbėjimo, kurio metu randame daugiausia „priežasties ir pasekmės" sakinių, matome pasakotojo nepaprastą džiaugsmą.

[. . .] ėmiau kilti gatve į kalną, džiaugdamasis kiekvienu žingsniu, kažkodėl mane taip džiugino kiekvienas žingsnis, žengtas lengvai ir keliantis vis aukščiau ir aukščiau, aukštyn į kalną (72).

Gaunasi įspūdis, jog tik šios struktūros sakiniai — tie, kurie turi veiksmo pradininką — žmogų ir kuriuose veiksmas

tęsiasi iki savo tikslo — yra tokie, kokie jie natūraliai turėtų būti. Juose randame logiką, kurios žmogus ieško ir, ją suradęs, yra patenkintas.

Išnagrinėję sakinių struktūrą, matome Krėvės žmogų, stovintį sodiečių kultūros centre. Ir visa, kas joje vyksta, Krėvės žmogui aišku ir suprantama. Jis turi galią ir laisvę pakeisti savo aplinką, aišku, tik kaimo kultūros ribose. Bet to jam gana, nes tai jo pasaulis, kuriame jis „ponas". Jis gyvena patarlės „Kaip pasiklosi, taip išmiegosi" išmintimi. Visi jo veiksmai, visa, kas aplink jį vyksta, pagrįsta „priežasties ir pasekmės" logika.

Mero *Striptizo* žmogaus pasaulis daug platesnis už Krėvės *Raganiaus* pasaulį, bet jis absurdiškas. Šis žmogus daug žino ir supranta, bet jis bejėgis. Viskas aplink jį juda, braška, blykčioja, bet ne jo galia, o kažkieno, jam nematomo, dėka. Jis sugeba pajudinti tik pats save. Matome žmogų ir jo pasaulį būties pasekmėj. Tik retkarčiais pamatome jį tokį, koks jis norėtų būti — turintį galią savoj aplinkoj ir suprantantį savo sudėtinio, neaiškaus pasaulio logiką. Gal tai rodo, jog jis dar nevisiškai praradęs viltį.

Tad tokia sintaksinės-semantinės analizės išvada. Nesudėtinių sakinių struktūra atskleidžia, iš kokių dalelių susideda autorių stilius, ir tuo išvysto veikalo akimis neįžvelgiamą realybę.

Kodėl Krėvė ir Meras pasirinko tokią, o ne kitokią sakinių struktūros formą? Kaip anksčiau minėta, idėjinėj funkcijoj išreiškiama ne tik vartotojo patirtis realiam pasauly ir visa, kas glūdi jo sąmonėj, bet ir teksto tematika. Čia buvo stengtasi pažvelgti į pirmąją funkcijos dalį, o ne analizuoti ją kartu su antrąja. Jei būtų buvus nagrinėjama ir tematika, kuri buvo tik trumpai paliesta, žiūrint į Krėvės sakinius, pamatytumėm, jog *Raganiaus* ir *Striptizo* sakinių struktūra tolygi jų tematinei struktūrai. Abiejų struktūrų sutapimas gal ir yra vienas iš pagrindinių ženklų, kuris atskiria aukšto lygio literatūrinį veikalą nuo menko.

IŠEIVIJA IR KULTŪRINIS PROCESAS

Jeigu teisingai supratau Vytautą Kavolį, kada jis organizavo šitą simpoziumą ir telefonu su manimi aptarinėjo jo galimybes, idėja buvo tokia: pakalbėti ne apie mūsų išeiviją, o apie kitų kraštų išeivijas, nes mūsų amžiuje, taip pat ir anksčiau ne vien lietuviai, bet ir daugelis kitų tautų turėjo politines, kultūrines išeivijas, kartais labai reikšmingas savo tautai, kartais mažiau reikšmingas, kartais skaičiuojamas šimtais tūkstančių, gal net milijonais, kartais kiekybiškai menkesnes. Sutarėme, kad bus šnekama apie vokiečių antinacistinius išeivius, ispanų antifrankistinius, rusų antikomunistinius ir ne tik antikomunistinius, pagaliau lenkų; bus aiškinamasi, kas bendro yra tarp jų ir lietuvių, ko mes iš jų galime pasimokyti, ko turime vengti — ką jie, taip sakant, darė blogai. Man buvo pavesta kalbėti apie tą išeiviją, kurią geriau už kitas pažįstu, būtent apie rusų; mat, esu didele dalimi augęs ir gyvenęs rusų kultūros atmosferoje, esu vienas iš nedaugelio šiek tiek surusėjusių lietuvių, — gal mano atvejis netgi rodo, kad surusėjimas nevisada išeina į blogą. Šiuo metu taip pat bendrauju su rusų išeiviais, bandau suprasti jų problemas, bandau rasti panašumą arba skirtumus tarp mūsų ir jų.

Pradėti gal verta nuo to, kad Rusija yra bene labiausiai klasikinė pasaulyje emigracijos šalis, kaip Jungtinės Amerikos Valstybės yra klasikinė imigracijos šalis. Jeigu į Ameriką žmonės visada subėgdavo, tai iš Rusijos žmonės visada bėgdavo. Bėgdavo ne tik tų tautų atstovai, kurias Rusija užkariavo. Bėgo ir patys rusai. Bėgo nuo saviškių. Ir jie sukūrė keletą paradigmatinių, klasikinių emigranto modelių.

Galbūt pirmasis rusų emigrantas yra kunigaikštis Kurbskis, pasišalinęs iš savo krašto Jono Žiauriojo laikais; beje, emigravęs ne kur kitur, bet į Lietuvą. Iš Lietuvos jis rašė Jonui Žiauriajam

laiškus, kurie yra faktiškai pirmasis Rusijos istorijoje sąmoningo politinio mąstymo pavyzdys, tam tikrų alternatyvinių politinių sprendimų, siūlomų Rusijai, pavyzdys. Jonas Žiaurusis jam atsakinėjo, taip pat pateikdamas tam tikrus „alternatyvinius sprendimus". Ir toji jų korespondencija — dar šešioliktojo amžiaus — yra vienas iš ankstyviausių ir galbūt įdomiausių rusų kultūros, būtent politinės kultūros paminklų. Beje, jos tikrumas šiuo metu kartais ginčijamas, bet aš linkęs kalbėti apie ją, kaip apie autentišką dalyką. Kurbskio istorija net ir šių dienų Rusijoje sukelia nemažas aistras. Yra jaunas poetas (gal ir nebejaunas, maždaug mano metų) Olegas Čuchoncevas, kuris spausdinamas rusų literatūros žurnaluose, bet, kiek žinau, dar nėra išleidęs nei vienos knygos. Jis yra parašęs itin gražų, estetiškai beveik tobulą, politiškai labai padorų eilėraštį apie kunigaikštį Kurbskį, apie jo mirtį Lietuvoje, jo santykį su Rusija, su savo tauta, su savo kultūra. Tas eilėraštis buvo išspausdintas žurnale *Junost* (Jaunystė) ir susilaukė nepaprastai piktos reakcijos iš oficialiųjų rusų sluoksnių. Girdi, jei tu gini Kurbskį, gini savo tautos ir valstybės išdaviką. Kitaip sakant, toji šešioliktojo amžiaus istorija ligi šiol Rusijoje yra suvokiama kaip aktuali. Ir sakyčiau, tai ne vien oficialus žvilgsnis į Kurbskį. Gana daug atsirastų ir nevaldinių rusų, mąstančių žmonių, disidentų ir pusiau disidentų, kurie šiandien Kurbskį laikytų išdaviku; pasak jų, trauktis iš savo krašto negalima — reikia gyventi jame, reikia kovoti jame. Turbūt ir Solženicinas pasirašytų po tokia idėja: jeigu traukiesi, net ir į Lietuvą, — atkerti save nuo savo krašto, nuo jo likimo; ir jeigu poetas po keturių šimtų metų parašo apie tave giriantį eilėraštį, tai yra to poeto didžiulė klaida. Tokia būtų pirmoji ruso politinio emigranto paradigma.

Antroji klasikinė paradigma yra Hercenas. Tas devynioliktojo amžiaus rašytojas, mąstytojas, prozininkas, Adomo Mickevičiaus, daugelio lenkų ir lietuvių emigrantų bičiulis, pasitraukė iš Nikalojaus Pirmojo Rusijos ir vienas pirmųjų labai aiškiai savo knygose pabrėžė, kad pasitraukimas iš tėvynės yra užduotis. Tai būdas veikti tėvynę kartais stipriau, negu joje pasiliekant. Hercenas pabrėžė ir kitą labai svarbų dalyką: reikia skirti savo krašto valdžią ir savo tautą. Žmogus, kuris pasisako prieš savo krašto valdžią, anaiptol nevisada pasisako prieš tautą, nes tautos ir valdžios interesai gali esmingai skirtis. Be to, Hercenas nebijodavo stoti ne tik prieš Rusijos valdžią, bet ir prieš tautos daugumos nuomonę. Tai mums, lietuviams, gal ypatingai svarbu. Nes Hercenas visai nesvyruodamas palaikė lenkų ir lietuvių šešiasdešimt trečiųjų metų sukilimą — tiek

žodžiu, tiek netgi veiksmais. Jis bandė aprūpinti mūsų sukilėlius ginklais, siuntė laivą, kuris turėjo sustoti prie Klaipėdos ir pristatyti ginklų žemaičiams. Laivas per audrą sudužo, ginklų taip ir nepristatė, bet toks bandymas buvo. Šičia Hercenas pasuko ne vien prieš caro valdžią, bet prieš visos savo tautos dominuojančią nuomonę: rusų tautoje, rusų inteligentijoje lenkų ir lietuvių sukilimas nekėlė simpatijų. Iš esmės Hercenas netgi smarkiai pralaimėjo, nes po to rusų visuomenėje jis neteko autoriteto. Jeigu ligi tol jo žurnalą *Kolokol* (Varpas) skaitė kiekvienas mąstantis Rusijos žmogus, nors jį skaityti buvo gana pavojinga, kaip dabar *Kontinentą*, tai po Lenkijos sukilimo, kada Hercenas palaikė ne rusų valstybinį interesą, bet antirusiškąjį interesą, jis neteko įtakos rusų visuomenėje. Tai buvo jo kaip politinio veikėjo galas. Bet tai buvo jo kaip intelektualo didžiausia garbė: jis išdrįso stoti prieš klaidingą visuomenės nuomonę, gindamas tikrąjį rusų tautos interesą, kurį tik jis vienas tuo metu suprato, arba bet kokiu atveju suprato labai ir labai nedaugelis. Dabartinėje rusų emigracijoje vyksta ginčai — ko pasiekė, pavyzdžiui, dekabristai, sukilėliai, kurie bandė Rusijoje įvesti daugiau ar mažiau demokratinę santvarką 1825-siais metais? Buvo aišku, kad jie pralaimės, net ir jiems patiems tas buvo daugiau ar mažiau aišku. Po jų veiksmų Rusijoje įsivyravo žiauri reakcija, kuri truko keliasdešimt metų; daugelis tvirtina, jog faktiškai jie atnešė daugiau žalos, negu naudos, nedavė jokių pozityvių, šiandien matomų rezultatų. Bet tą klausimą visiškai teisingai išsprendė Siniavskis, vienas iš žymiųjų Rusijos disidentų: svarbu yra ne tai, ko jie pasiekė, o tai, kad jie buvo. Jie sukūrė tam tikrą elgsenos modelį, į kurį net šiandien galima atsižvelgti, kuris net šiandien padeda žmogui integruoti savo pasaulėžiūrą, savo patyrimą. Tai savaime yra svarbu. Tas pats ir su Hercenu. Hercenas nelaimėjo. Bandydamas pakeisti Rusiją iš emigracijos, jis pralošė: Rusija taip ir nepasikeitė. Tiesa, šiandien niekas nevadina jo išdaviku, kaip vadina Kurbskį; bet atsitiko kažkas dar blogesnio — būtent, Herceno patyrimą bando nusavinti komunistai, jo vardu dangstydami savo politiką ir savo gana tamsius darbus. Nepaisant to, Herceno pavyzdys yra svarbus. Svarbu yra tas faktas, kad jis buvo. Į tą jo buvimo faktą gali visada atsiremti naujos ir naujos Rusijos disidentų kartos. Todėl nevisada yra reikšminga siekti laimėjimų, kurie šiandien jau matyti arba rytoj bus matyti. Galima ir pralaimėti. Bet jeigu tavo pralaimėjimas yra intelektualiai vaisingas ir ateinančiams dešimtmečiams ar šimtmečiams duos tam tikro dvasinio peno, tai jau yra didelis dalykas.

Na, o po Herceno buvo netgi trys stambios rusų emigracijos bangos. Pirmoji tuojau po Spalio revoliucijos — nepaprastai didelė ir stipri: sakysime, jai priklausė trys rašytojai, Nobelio premijos kandidatai — Buninas, Merežkovskis ir Kuprinas. Gavo premiją tiktai vienas Buninas, bet tai veikiau atsitiktinumas — du kiti už jį neprastesni. Buvo tokių stambių poetų kaip Cvetajeva, tokių prozininkų kaip Nabokovas, muzikų kaip Stravinskis, baleto meistrų kaip Diagilevas arba Nižinskis, dailininkų kaip Kandinskis arba Larionovas, kurie gerokai pakeitė visą pasaulinę kultūrą; jeigu ne šie rusų emigrantai, pasaulinė kultūra šiandien kitaip atrodytų.

Antroji banga — 44-tųjų metų emigrantai, „dipukai", kurių tarpe žymių figūrų beveik nėra. Galima rasti vieną kitą įdomų poetą (Ivaną Jelaginą), vieną kitą mokslininką. Bet šiaip toji antroji rusų emigracijos banga — žmonės, išaugę jau sovietinėmis sąlygomis — nepadarė didelės įtakos pasauliui, gyveno labai izoliuotai, savo gete, savo uždaroje visuomenėje, ir dabar joje tebegyvena. Tai gana blogas pavyzdys kiekvienam, taip pat ir lietuviams. Mes, lietuviai, turėjome tik tą antrąją bangą, tik 44-tųjų metų bangą, ir savo lietuvišku mastu pasiekėme nepalyginamai daugiau negu rusai. Toli gražu nesame tiek izoliuoti nuo tėvynės, ir darome jai nepalyginti didesnį poveikį, negu antroji rusų emigrantų banga daro Rusijai.

Dabar jau yra ir trečioji emigrantų banga. Lietuvių tarpe tai trečiajai bangai priklauso nebent keliolika žmonių — Jurašas, Žilius, Kudirka, Šakalys, Štromas, aš pats, dar keletas. Kai kurie mūsų spėjo šičia kai ką nuveikti, kiti dar nieko nespėjo, galbūt ir nespės; bet mūsų trečioji banga yra visiškai mažytė. Rusų trečioji banga sudaryta iš tūkstančių ir dešimčių tūkstančių žmonių. Ne visi jie yra etniniai rusai; daugelis žydų kilmės, bet priklauso rusų kultūrai, nemoka kitos kalbos, išskyrus rusų, persiėmę rusų gyvenimo atmosfera. Yra ir etninių rusų, kurių garsiausias, kaip žinome, Solženicinas. Toji trečioji banga turi didžiulį uždavinį, kurį atlieka nevisada sėkmingai, bet atlieka. Ji veikia — ir, galimas daiktas, kuo toliau, tuo smarkiau veiks — Vakarų viešąją nuomonę. Vakarų specialistams ji daro nepaprastai savotišką įspūdį; anot vieno amerikiečio, tokį, kokį ichtiologui — žuvų specialistui — padarytų žuvis, staiga pradėjusi kalbėti. Dauguma naujausiųjų emigrantų sau pasirinko labai prasmingą statusą — ne pralaimėjusiųjų statusą, kaip pirmoji ir antroji emigracija, bet žmonių, kurie nepripažįsta savęs pralaimėjusiais; ne bėglių statusą, bet sąmoningai pasitraukusių, kaip Hercenas. Žinoma, yra ir jų tarpe žmonių,

kuriems rūpi tik prasigyventi; yra, deja, labai daug ekstremistų, panašių į mūsų „reorgus", ir netgi stambūs veikėjai dažnai prabyla visai „reorgiškai". Bet, manding, teigiami dalykai vis dėlto vyrauja. Imkime klausimą plačiau: nedalindami rusų emigracijos į bangas, pabandykime suprasti, kas jų veikloje atitinka mūsų problemas, kuo galėtume jais pasekti (arba bent laikyti, kad jų patyrimas mums naudingas), ko turėtume vengti.

Pirmiausia čia iškyla svarbus skirtumas tarp rusų ir lenkų. Lenkų emigracija devynioliktajame amžiuje — su Mickevičium, Slovackiu, Norvidu ir t.t. — buvo visiškai integrali lenkų kultūros dalis. Nebuvo esminio skirtumo tarp lenkų literatūros, rašomos emigracijoje, ir lenkų literatūros, rašomos krašte: ar tai meninės literatūros, ar tai politinės, ar tai filosofinės. Lenkai labai aiškiai nuo pat pradžių nusprendė, kad lenkų kultūra, kur ji bebūtų kuriama, yra vientisa. Ir jie laimėjo. Tiek devynioliktajame amžiuje, tiek ir dabar. Mickevičiaus situacija atsikartojo Czeslawui Miloszui. Rusai šito pasiekti nesugebėjo; galbūt tik trečioji banga šiek tiek tą reikalą ištaisys, o gal ir ne. Struktūralistiškai kalbant, čia esama keleto opozicijų, priešpriešų (opozicijos terminą vartoju ne politine, o lingvistine prasme). Pirmiausia centro ir periferijos opozicija. Kas yra rusų kultūros centre, kas yra jos periferijoje? Vieni išeiviai tvirtino — centras esame mes: vieninteliai mes išsaugojom tautos palikimą, tautos tradiciją, tautos intelektualinį potencialą. Tai kas liko tenai, nebeturi jokios reikšmės: tai barbarybė, chamizmas, katastrofa, visuotinis Gulagas ir nieko daugiau. Buvo ir kita grupė, kuri tvirtino: mes atsidūrėme periferijoje — visa, kas reikšminga, yra tiktai tenai. Tenai liko tauta, jos kamienas ir šaknys; nors tragiškas ir katastrofiškas, ten vyksta kažkoks realus procesas. O mes esame šaka, kurie ateityje tikrai nudžius, ir turime tai suprasti. Ir viena ir kita pažiūra, mano manymu, yra klaidinga. Teisingesnė lenkų pažiūra — kad negali būti skirstymo į centrą ir periferiją. Kiekvienas iš mūsų pats sau yra centras, ir pats sau periferija. Negalima sakyti, kad viskas tenai, o pas mus nieko; negalima sakyti, kad viskas čia, o tenai nieko. Rusų pirmoji banga, taip pat ir antroji labai pralaimėjo, iškėlusi centro ir periferijos klausimą. Jis negali būti tokia forma keliamas.

Antroji (susijusi su pirmąja) yra kontakto-nekontakto priešprieša. Ir vėl rusų ankstyvoji emigracija čia gerokai pralaimėjo, kadangi ryšiai tarp krašto ir emigracijos praktiškai buvo nutraukti. Juos nutraukė, žinoma, pirmiausia Stalinas. Bet reikia pasakyti, labai daug rusų emigrantų nejuto tų kontaktų reikalingumo.

Daugelis manė, kad Rusija jau žuvusi šalis, kaip Bizantijos imperija, kad bolševikai savotiški turkai, taip sakant, užėmę Konstantinopolį, ir nebėra jokio pagrindo ir jokios galimybės kontaktus palaikyti. Kitus vėl varžė „nudžiūvusios" ar „apdžiūvusios" šakos kompleksas. Ir šita klaida neturėtume sekti.

Ir trečioji klaida — *kad buvo pabrėžiamas skirtumas tarp* elitinės ir neelitinės kultūros. Kitaip sakant, buvo manoma, kad emigracijoje galima išsaugoti elitinę klasikinę tradiciją; ten jinai jau nebegali būti išsaugota. Betgi dėl to daugelis emigrantų įstrigo savo laike: tokie kaip Balmontas, kaip Buninas, bandė visiškai nepasiduoti nei naujosioms Vakarų įtakoms, nei juo labiau įtakoms, ateinančioms „iš tenai". Jie egzistavo tarsi uždaroj konservų dėžutėj. Ir dabar, kai apžvelgiame senąją rusų emigraciją, kuri tikrai turėjo milžiniškų kultūrinių pajėgų — kasgi iš jų laimėjo, kągi iš jų šiandien atsimename, kas daro įtakos šių dienų Rusijai, šių dienų rusų disidentams, šių dienų rusų kultūrai, kuri verta kultūros vardo?

Yra vėl trys variantai. Pirmiausia, tie išeiviai, kurie, kaip Hercenas, bandė kurti savo kraštui alternatyvinius mąstymo modelius, nebijojo eiti prieš krašto daugumos nuomonę, nenustojo galvoti apie krašto ateitį: tokie kaip Berdiajevas, Fedotovas (daugiausia filosofai). Antra, tokie menininkai, kurie įtvirtino savo individualybę, savo asmeniškumą, nebijojo (sakysime Nabokovas) naudoti aplinkinės Vakarų kultūros patirtį. Arba (kaip Cvetajeva) faktiškai nenaudojo Vakarų kultūros patirties, bet palaikė aktyvų ir gyvą ryšį su tuo, kas buvo daroma pačioje Rusijoje. Cvetajevos visiškai negalima suprasti, nekreipiant dėmesio į tai, ką pačioje Rusijoje rašė ir darė Pasternakas. Jie nuolat bendravo net laiškais, o jeigu ne laiškais, tai bent eilėraščiais.

Taigi pirmoji galimybė yra kurti metodologinius, filosofinius, futurologinius aparatus, kurie leidžia ypatingu kampu pamatyti savo krašto, savo tautos praeitį, dabartį ir ateitį, ir kurie gali būti panaudoti jeigu ne šiandien, tai galbūt po daugelio dešimtmečių. Antroji galimybė — tiesiog reikšti savo asmenį mene, neatsižvelgiant į kritiką, neišvengiamai naudojant patyrimą, kuris kuriasi šiandien aplinkui, ar tai tėvynėje, ar tai Vakarų pasaulyje. Tai Nabokovo, Cvetajevos kelias. Lietuvių emigracijoje maždaug tokia būtų Škėmos, Mackaus pozicija (Berdiajevo, Fedotovo liniją palyginčiau galbūt su Girniaus, Maceinos keliu, galbūt su Kavolio, taipgi ir *Štromo keliu*).

Ir trečiasis netodas, kurį pasirinko Stravinskis, Kandinskis, Diagilevas, vėlyvuoju periodu ir Nabokovas: aiškiai įsijungti į

Vakarų kultūrinį avangardą ir stengtis jame palikti savo pėdsaką, *kiek įmanoma neužmirštant savo kilmės, savo tradicijos. Pagaliau* ją galima net ir užmiršti: ji vistiek prasimuš, vistiek bus pastebima. Vistiek aišku kiekvienam, kas studijuoja avangardinį Vakarų meną, kad Stravinskis buvo rusas, net jeigu jis norėjo būti vakarietis, snobas ir avangardistas. Toksai kelias įmanomas ir lietuvių tarpe: Greimas virto prancūzų mokslininku, Jurašas bando virsti amerikiečių teatro veikėju. Tai vienas iš tų teisingų kelių. Visi kiti keliai, mano manymu, yra abejotini, arba net ir klaidingi. Aišku, prisimenamas, netgi mėgstamas Rusijoje ir Buninas, tais keliais nėjęs, bet jo kultūrinis svoris menkesnis.

Baigdamas papasakosiu vieną istoriją. Anksčiau ar vėliau kiekvienas emigrantas, kuris rimtai dirbo savo tautai, arba rimtai dirbo bet kokį kultūrinį darbą, grįžta į savo tautą; dažniausiai po mirties, nors kai kuriems pavyksta ir prieš mirtį. To mums turėtų *užtekti. Bet reemigracijos trauka gali iškrėsti žmogui labai keistų* pokštų. Pažįstu vieną iš senųjų rusų emigrantų. Jo pavardė Krivošejinas, gyvena jis šiuo metu Paryžiuje. Jo tėvas buvo Nikalojaus Antrojo žemės ūkio ministras, — nei daugiau nei mažiau, — o paskui Vrangelio ministras pirmininkas Kryme. Būdamas dar labai jaunas, Krivošejinas kartu su tėvu pabėgo į Prancūziją, ten išaugo, baigė mokslus, virto gana žymiu prancūzų inžinieriumi ir vokiečių okupacijos metu Paryžiuje buvo vienas iš prancūzų rezistencijos vadovų. Buvo areštuotas Gestapo, labai kankinamas, neišdavė nė vieno iš savo draugų, ir po karo prancūzų vyriausybė jam paskyrė gana aukštą pensiją kaip pasipriešinimo didvyriui. Tada jis — Rusijos patriotas — nusprendė, kad dabar pats laikas grįžti į Rusiją: juk ji virtusi antifašistine šalimi, sutriuškinusi Hitlerį. 1947-taisiais metais ėmė ir grįžo. Aišku, pateko į Vorkutos lagerius, praleido ten daug metų, paskui vargingai gyveno Maskvoje ir visą laiką galvojo, kaip čia grįžus į Prancūziją. Detentės laikais jam tai pavyko: vėl gyvena Paryžiuje, vėl gauna iš Giscard d'Estaingo, dabar jau iš Mitterando vyriausybės pensiją, yra jau labai senas, be galo malonus ir simpatingas žmogus. Jo visą istoriją papasakojau vardan būsimo anekdoto. O anekdotas yra toks: man kartais, atvažiavusiam į Vakarus, sapnuodavosi labai įdomus sapnas — sapnuodavosi apie trejus metus, dabar jau nebesisapnuoja, — kad grįžau į Vilnių, sėdžiu Neringos kavinėje, susitinku su draugais, geriu kavą, konjaką (Neringos kavinėje tai neišvengiama), kalbuosi taip, kaip dabar su jumis kalbuosi, ir niekas manęs neareštuoja, netempia į saugumą, lyg niekur nieko. Laisvai

sau vaikštau po labai man artimą Vilniaus miestą, matau Šv. Onos bažnyčią, katedrą, ir viskas be galo malonu. Ir staiga per sapną *prisimenu: gi Dievuli mano, nebeturiu Amerikos paso, nebegaliu* išvykti atgal. Pašoku klykdamas iš miego, uždegu lempą ir su džiaugsmu pajuntu, kad esu New Havene. Ir šitą sapną, kuris mane *ilgai kamavo, papasakojau Krivošejinui*, o jis atsakė: tipiškas emigranto sapnas, aš jį sapnavau dvidešimt metų, nuo 1919 iki 1939. Nepaisant šito sapno, kuris mane turėjo pamokyti, kad grįžti nereikia, vis dėlto grįžau. Taigi, visi sugrįšime; bet padėtis tėvynėje yra tokia, kad daugeliui teks grįžti tik savo darbu.

Tomas Venclova

APIE SAVIŠKIUS IR UNIVERSALIAS VERTYBES

Tomas Venclova, *Lietuva pasaulyje* (Chicago: Akademinės Skautijos Leidykla, 1981)

Šių dienų Lietuvos istorija didžia dalimi yra jos kultūros išsivystymo istorija. Nėra abejonės, kad joje Tomo Venclovos figūra yra tapusi itin reikšminga. Ateityje jo neužsiminus bus sunku *traktuoti šių dienų lietuvių visuomeninę raidą, panašiai kaip beveik* neįmanoma kalbėti apie šimtmečio pradžią, praleidus Basanavičių. Toks Venclovos įsitvirtinimas šių dienų Lietuvos istorijoje remiasi dviejomis ypatingomis aplinkybėmis. Pirma, jo dalyvavimas tiek krašto, tiek išeivijos visuomeniniuose baruose yra retenybė. Savo gyvenimu ir savo veikla jis yra tapęs vienu iš tos saujelės lietuvių, apie kuriuos plačiau pakalbama tiek krašte, tiek išeivijoje, ir kurie yra palikę pėdsakus abiejose aplinkose. Antra, tai jo neabejotina vieta šiuolaikinėje lietuvių literatūroje. Venclova poetas-publicistas yra gal pirmas lietuviuose reiškinys, analogiškas praeitojo šimtmečio Mickevičiui ar šių dienų Miloszui lenkų tarpe. Turime, žinoma, Vincą Kudirką. Bet jo literatūrinis palikimas, kaip ir jo publicistika, nėra ir vargiai ar galėtų tapti plačiau reikšmingi už lietuvių

visuomenės ribų. O tuo tarpu Venclova-poetas jau yra sulaukęs įvertinimo nelietuvių tarpe. J. Brodskij, plačiai pripažintas pirmaujančiu šiandieną rusų kalba rašančiu poetu, Venclovą pavadino geriausiu poezijos kūrėju tarybiniame lageryje (tai buvo 1976 m., prieš Venclovos išvykimą į užsienį). Venclova-publicistas ir visuomeninis veikėjas, dalyvavęs Lietuvos Helsinkio grupėje, irgi įsigijo renommé nelietuvių tarpe, tiek Tarybų Sąjungos disidentų sluoksniuose (ir, žinoma, disidentus gaudančių KGB pareigūnų tarpe), tiek už jos ribų.

Venclova-poetas jau buvo Lietuvoje legaliai išleidęs rinkinį. Jam išvykus, Mackaus Fondas pakartojo tą tenykštį leidinį, jį papildydamas nauja ir ten neišleistina kūryba. Bet iki šiol Venclova-publicistas liko išbarstytas po įvairius laikraščius ir žurnalus. Tad šis Skautijos Leidyklos išleistas tomas ypatingai sveikintinas. Jis vienoje vietoje sukaupia tuos Venclovos darbus, kurie dėka Venclovos figūros ypatingumo svarbūs ne vien šiandieniniam skaitytojui, bet ir ateities istorikams. Čia surinkti pagrindiniai Venclovos pasisakymai politinėmis, visuomeninėmis bei kultūrinėmis temomis. Gaila tik, kad nėra pateikti bibliografiniai nurodymai, kur atskiri straipsniai buvo pirmiau spausdinti; nėra nei pilno Venclovos spausdintų raštų sąrašo.

Keli straipsniai rašyti dialogo su kitais ar atsakymo forma. Tuo atveju pateikiama ir kita argumento pusė. Venclovos straipsniai ir pareiškimai pradžioje pasirodė Lietuvos savilaidoje, išeivijoje ir netgi (dviejais atvejais) oficialioje Lietuvos spaudoje. Šis faktas pabrėžia Venclovos-publicisto veiklos ypatingą apimtį. Jis yra reiškęsis visuose trijuose šiandieninės lietuvių kalbos leidybinio egzistavimo baruose. Bet nors patys kūriniai atsirado tų trijų barų griežtai besiskiriančiose aplinkybėse, įsidėmėtinas juose vyraujantis nuoseklumas ir vientisumas. Įdomiausias šio fakto pavyzdys — viešas dialogas *Akiračiuose* su V. Trumpa apie emigracijos asmeninę bei kultūrinę kainą, rašytas Venclovai dar begyvenant Lietuvoje. O straipsnis apie išeivijos literatūros reikšmę Lietuvos kultūriniam gyvenimui aptaria tam tikrą visų tų trijų barų vienybę kaip šiandieninės lietuvių kultūros išraišką.

Knyga padalinta į šešis tematinius skyrius: 1) Ginčas su tarybų valdžia, 2) Augant laisvės link, 3) Vientisa kultūra, 4) Pašnekesiai,

5) Kaimynų akivaizdoje, ir 6) Glavlito leista. Kiekvienas iš jų liečia skirtingą temą. Visi straipsniai ir pareiškimai gali būti vadinami aukšto lygio publicistika. Jie nėra moksliniai pristatymai, tyrinėjimai ar svarstymai. Juose dažnai vyrauja platūs, bet kruopščiai sustatyti ir atsargiai apriboti apibendrinimai. Jie atspindi veikiau išsilavinusio asmens mąstyseną įvairiom temom, negu specialisto analizę ar tyrinėtojo išvadas. Nors su mintimis ar išvadomis kartais galima nepilnai sutikti, vis viena tenka pripažinti lygį, kuriame argumentas yra pateiktas ir išlaikytas. Nors rašinių temos gana skirtingos, jų visuma, galima sakyti, gerai atspindi autoriaus pasaulėžiūrą bei jo bendros mąstysenos ypatybes.

Rašiniuose dažnai prasiskverbia gal poeto impulsas meistriškai įterpti asmeninės patirties akimirkas, kurios suteikia argumentacijai ypatingą patrauklų koloritą. Duetas su Czesławu Miłoszu apie Vilnių kaip dvasinio gyvenimo formą —dviejų laikotarpių asmeniniai atsiminimai — sudaro retą miesto viesuomenės istorijos vienetą. Toks poetinis priėjimas pagauna šio šimtmečio Vilniaus likimo ir kitimo dvasią ir tų procesų poveikį į miesto gyventojus. Jis leidžia skaitytojui pilniau bei turtingiau suprasti vieną iš šio šimtmečio Lietuvos istorijos sudėtingiausiųjų puslapių, negu daugelis detalesnių ir išsamesnių studijų. Tai vienas iš geriausių mokslo ir meno sutapatinimo pavyzdžių lietuvių kalba. O atsiminimai apie studentavimą Vilniaus Universiteto destalinizacijos ankstyvoje fazėje išliks vertingu šaltiniu mūsų visuomenės istorijai.

Rinkinio turinys, kaip ir jo pavadinimas, rodo ryškų bruožą, charakterizuojantį autoriaus asmenybę — tiek jo mąstyseną bei kūrybą, tiek jo veiklą — siekį į universalumą. Venclova nuosekliai bando išreikšti ir nagrinėti savo lietuvybės pajutimą tiek iš vidinių lietuviškųjų pozicijų, tiek iš pašalinių požiūrių. Jame aiškiai prasiskverbia polinkis kalbėti apie save, apie saviškius ir apie pasaulį plačiu bendrojo humanizmo mastu. Jo dėmesys pirmiausia skiriamas bendrosioms žmonijos problemoms. Bet jos nagrinėjamos iš lietuvio ir iš rytinio bloko inteligento išeities taško, svarstomos individo, asmeniškai susipažinusio su marksizmo-leninizmo teorijų įgyvendinimo praktinėmis pasekmėmis. Net pačių problemų parinkimas ir jų pristatymas yra sąlygotas tokio akiračio. Straipsnių dauguma aiškiai liudija tokį jų autoriaus visuomeninės veiklos

išeities tašką. Tik du paskutinieji straipsniai — Glavlito leista — lieka grynai universalios ir abstrakčios estetinės tematikos sferoje. Bet ir nuo jų nulupus ezopinę kalbą, šie straipsniai rėkte rėkia vakarietiškumu bei kosmopolitiškumu, tapdami savotiškais pasaulėžiūros reiškimo įrankiais. Nors iš pirmo žvilgsnio jų turinys nėra publicistinis-visuomeninis, jų stilius, esmė ir priėjimas prie nagrinėjamos problemos tarybinėse sąlygose jiems suteikia tam tikrą reikšmę, peržengiančią jų siauresnės tematikos apimtį. Kaip prieštaraujantys tenykščio meno pasaulio oficialiajai vyraujančiai dvasiai, jie *ipso facto* tampa universalybės vertybių ir vietinių politinių poreikių nesutapatinimo pavyzdžiais.

Kaip ir Venclovos veikla, rinkinys liudija jo prieštaravimą lietuvių visuomenės ryškiam polinkiui — tiek krašte, tiek išeivijoje — užsidaryti savyje ir rūpintis tik saviškės visuomenės klausimais. Tokia pozicija ypatingai matoma, kai Venclova gina Lietuvos Helsinkio grupės veiklą nuo priekaištų, kad jinai neva per mažai rūpinosi lietuviškais reikalais ir per daug kitatautiškais. Skyrius „Kaimynų akivaizdoje" taip pat savaime liudija Lietuvos padėties platesniame pasauliniame kontekste svarbą Venclovos galvosenoje.

Panašus prieštaravimas tendencijai užsidaryti savyje įžvelgtinas kitų straipsnių tematikos parinkime. Vienas iš ilgiausių darbų knygoje — straipsnis apie dabartinę Lietuvos demografinę padėtį ir jos etnografinių ribų klausimą, kuriame plačiai nagrinėjamos mažumos — tiek užsieniečiai Lietuvoje, tiek lietuviai už dabartinės Lietuvos ribų. Gal kiek mažiau ryškus tokios tendencijos pavyzdys yra jo argumentas prieš tam tikrą Lietuvos inteligentijos polinkį pateisinti savo pasyvumą ir susitaikymą su sistema tvirtinimais, kad lietuvių kultūros pagrindai kuriami pamažu ir patylomis, ir kad vieši pasipriešinimo ar nesugyvenimo su sistema išreiškimai savo pasekmėmis neša didelius nuostolius ir išreikalauja didesnę kainą, negu viešas prisitaikymas ir bandymai veikti esamose sąlygose. Tai, žinoma, viena iš esminių šių dienų Lietuvos, visos TSRS, ir kitų bloko kraštų inteligentijos problemų. Ir čia negali būti vieno aiškaus atsakymo. Žinoma, sunku su Venclova nesutikti, kad riba tarp kultūrinės ir politinės opozicijos sovietinėse sąlygose yra neaiški. Bet tai neišsprendžia optimalios veiklos klausimo. Venclova pasirinko vieną kelią ir tuo atstovauja vienai krypčiai, kuri be abejonės yra

atnešusi tam tikrų rezultatų. Bet taip pat galima teigti — ir manau, kad jis pats su tuo sutiktų — kad ir ne vienas iš visų tų viešųjų prisitaikėlių yra taip pat savo duoklių sistemai dėka atnešęs lietuvių kultūrai naudos. Nes kaip jis pats pripažįsta, „jei pavyksta parašyti gerą eilėraštį lietuvių kalba, tai jau savaime patriotinis aktas, vis viena koks to eilėraščio turinys". Panašiai ir vertimai tampa politika. O kartais jų išleidimas realiose tarybinėse sąlygose reikalauja nemažos kainos.

Venclovos platūs akiračiai taipgi suteikia *spiritus movens* dviem straipsniam apie lietuvių santykius su žydais ir su rusais, kurie be abejo yra kontroversiškiausieji knygoje. Žinant mūsų visuomenės ilgametį nusistatymą kuo mažiau galvoti apie galimybę, kad buvo ir mūsiškių, prisidėjusių prie nacių genocido žydų ir kitų grupių atžvilgiu, Venclovos „kolektyvinės sąžinės" samprata teikia šviežią įnašą į mažai mūsuose rimtai svarstomą klausimą. Tai priverčia pagalvoti, nors vis vien sunku sutikti su jo iš Solženicyno pasisavintomis kolektyvinės moralinės atsakomybės kategorijomis. Jo teiginys, kad didelę dalį problemos sudaro žydų ir lietuvių visuomenių prieškarinis kultūrinis nutolimas ir mažas viens kito pažinimas, vis dėlto atrodo teisingas. Tai dar viena išraiška lietuviškųjų problemų nagrinėjimo universalizmo dvasioje — *leitmotivo,* kuris vienija autoriaus veiklą ir mąstyseną.

Jo pasisakymai apie lietuvius ir rusus taip pat ypatingai aktualūs, nors taip pat kai kurie jų teiginiai gali likti kontroversiški. Venclova priklauso prie srovės, kuri linkusi mažinti identifikaciją tarp rusų tautos ir tarybinės sistemos nurodant, kad kai kuriais atžvilgiais Tarybų Sąjungos rusų tautiniai interesai nukenčia netgi daugiau už kitų tautų interesus. Toji galvosena pabrėžia sistemos ideologinį internacionalizmą ir ideologijos vakarietiškas šaknis. Klausimas labai sudėtingas, ir jam būtų galima skirti ne vieną knygą. Bet reikia bent trumpai čia paminėti kitos pusės argumentus, kurie yra svarbūs, nors dažnai būna tik emociškai išreiškiami. Yra aišku, kad marksizmas-leninizmas kaip teorija išplaukia iš Vakarų Europos filosofijos raidos. Bet jo realus pritaikymas prie vienos ar kitos visuomenės yra ne abstraktus reikalas, o konkrečių žmonių, susiformavusių vienoje ar kitoje visuomenėje, veiklos išdava. Galima ginčytis, ar Rusijos kultūra ir visuomenė yra pilnai vakarietiška,

nors joje per keletą šimtmečių yra susiformavęs pilnai sueuropėjęs elitas. Bet masę vargiai ar būtų galima vadinti europietiška. Joje vyraujantys galvosenos būdai ir požiūriai į aplinką nėra vakarietiški. Ir nors dar galima teigti, kad 1917 m. revoliucionieriai buvo didžia dalimi internacionalistai tiek savo praeitimi, tiek savo pažiūromis, tą jau sunkiau teigti apie stalininių valymų suformuotą vulgarių biurokratų sluoksnį, kuris tų kruvinų įvykių buvo iškeltas iš masės padugnių ir kuris dar šiandieną tebevaldo kraštą. Tad nepaisant jos teorinių principų, sistema praktiškai tvarkoma žmonių, kurių dauguma kilo ir buvo suformuota rusiškoje aplinkoje. Žinoma, reikia pripažinti, kad aplinka nevisados ir nepilnai nustato žmones. Nėra abejonės, kad Čaadaevas, Nabokovas ar Sacharovas yra tikri europiečiai. Bet jie kaip tik įsidėmėtini, kadangi yra labai ryškios išimtys toje normoje, kurioje Pobedonoscevai, Ždanovai, ar Suslovai aiškiai vyrauja.

Žinoma, niekas nėra pastovu; visuomenės, kaip kad ir tautos, kinta. Toks kitimas yra lėtas procesas. Ir nors yra galimybių Rusijai išsivystyti kryptimi, kurią mes laikytume teigiama, Rusijos istorija lieka tokia apsunkinanti grandis, kad bent mūsų laikais veikiau galima tikėtis neigiamybių persvaros.

Rinkinio įžanga, parašyta Venclovos ilgamečio bendradarbio ir bičiulio A. Štromo, aptaria Venclovos pasaulėžiūros susiformavimą pokarinės Lietuvos tarybinės sistemos fone. Tas itin teigiamas įvertinimas parodo, kaip Venclova atrado tą suderinimą tarp universalaus humanizmo bei internacionalizmo ir lietuviškojo nacionalizmo, kuris charakterizuoja jo veiklą ir mąstyseną. Lietuvoje Venclova, kilęs iš tarybinių kilmingųjų luomo, augdamas savotiško šiltadaržio atmosferoje, įsigijęs keistuolio reputaciją, išstojo prieš tą siaurą etniškumą, kuris yra tapęs ne vienos mažos tautos kompleksu. Užsienyje Venclova, tapęs kitokios tarybinių kilmingųjų rikiuotės nariu (tų, kuriems jau būnant užsienyje atimta TSRS pilietybė), toliau vykdo savo jau Lieuvoje pasirinktą užduotį derinti lietuvišką kultūrą su tarptautine aplinka. Rinkinys sudaro šių pastangų pirmojo etapo paminklą.

Romas J. Misiūnas

J. Girdzijauskas, *Lietuvių eilėdara, XX amžius* (Vilnius: Mokslas, 1979).

Girdzijausko knyga — stambus, aukštos kokybės įnašas į gražiai besiplėtojančią eilėdaros studijų sritį Lietuvoje. Veikalas užims svarbią vietą šalia R. Mikšytės, K. Nastopkos, P. Skirmanto, V. Zaborskaitės darbų bendriniais lietuvių eilėdaros klausimais, šalia L. Saukos tyrinėjimų, nukreiptų į folklorą, ir šalia paties Girdzijausko gausių ankstyvesnių studijų, sudarydamas, kaip pats autorius pastebi, logišką tęsinį jo 1966-tų metų knygos *Lietuvių eilėdara: Silabinės-toninės sistemos susiformavimas.* Šiame literatūros mokslo bare valstybinės profesinio darbo sąlygos leidžia mūsų tyrinėtojams pasiekti nepalyginamai daugiau, negu mes galime išeivijoje. Tenka džiaugtis, kad ir kokybiniu atžvilgiu beveik visos studijos, kurias teko matyti, pasižymi tikrų profesinių standartų išlaikymu, su minimaliomis nuolaidomis politiniams režimo reikalavimams.

Girdzijauskas savo išeities tašku pasirenka meno kalbos apibrėžimą, kuriame jis daro skirtumus tarp „bendrinės" ir „poetinės" kalbos, tuo bent iš dalies priartėdamas prie rusų struktūralistų, kaip Lotmano, galvosenos:

> *Meno kūrinys perkelia mus iš kasdienybės į grožio pasaulį — vaizduotės, svajonių, idealų sritį. Įprastiniai kalbos reiškiniai čia įjungiami į estetinio vertinimo sistemą ir todėl įgyja naują prasmių. Pasaulis tuomet matomas kitokiomis akimis, todėl ir žodis atrodo atklydęs iš kitos aplinkos, įgavęs pavergiančios, magiškos jėgos. Toji poetinės kalbos estetinė paskirtis, jos funkcinis savitumas, kitaip įprasmina ir tuos kalbos elementus bei jų tarpusavio santykius, kurie yra vienodi tiek bendrinėje, tiek poetinėje kalboje* (p. 11).

„Magikos" vietoj Lotmanas greičiau būtų linkęs sakyti „informacija"; jistaip pat vengtų ir retoriškų implikacijų tokiuose žodžiuos, kaip „jėga" arba „pavergimas". Tačiau čia yra viena iš Girdzijausko ypatybių — emocionalus grožėjimasis poezija, nejučiom prasišviečiantis net ir pro techniškų svarstymų tankumyną. Poetišką įvaizdį primena ir pats Girdzijausko siūlomas poezijos kūrinio apibrėžimas: „Poezijos kūrinys visuomet yra skambanti, įsivaizduojama ir

pergyvenama mintis" (p. 14). Šitoks apibūdinimas „skamba" kaip aidas iš XIX-o amžiaus rusų kritiko Bielinskio garsaus tvirtinimo, kad menas esąs „mąstymas vaizdais" — abu jie sudaro aksiomatiško teisingumo, aiškumo, teorinio „nemirtingumo" įspūdį, taip kad kritiškam protui keblu prie jų ir prieiti, net jei ir abejotum tų *postulatų moksliškumu. Girdzijauskas tačiau nuosekliai išlaiko* savąjį apibrėžimą galiojančiu ir įtaigojančiu visą jo tyrinėjimu metodiką, įskaitant ir patį eilėdaros analizės proceso ir jo estetinių pasekmių nusakymą:

Aiškindami eilėraščio intonacines ypatybes, remiamės objektyviomis prielaidomis — žodžiais, jų garsine sandara ir reikšmėmis, jų gramatinėmis formomis ir sintaksiniais ryšiais. Jie yra raktas į kūrinio menįnį pasaulį, kitokių priemonių ten patekti neturime. Tačiau, kai pergyvenę ir suvokę tą pasaulį (su visais jo tekstiniais ir netekstiniais ryšiais), grįžtame atgal prie jo išraiškos, prie kalbos, jau randame ją kitokią, negu pradinėje suvokimo stadijoje. Ji dabar individuali, nepakartojama ir bus tokia, kol išblanks estetinis įspūdis. Mūsų sprendimai apie jos individualumą bus tiek reikšmingi, kiek jie bus įtikinantys, t.y., kiek jie remsis objektyvių kalbos ypatybių ir kartu aktualaus, grynai subjektyvaus estetinio išgyvenimo analize (p. 16).

Kitaip tariant, autoriaus teorinė-metodologinė pozicija skiriasi *nuo kalbininko priėjimo, neduodančio subjektyviam išgyvenimui* moksliško metodo „teisių". Girdzijauskas įsileidžia ne tik emocinį pradą, bet ir keletą kitų. Jis nori suderinti į vieną visumą kelis tradiciškai skirtingus priėjimus, nori būti ir empirinis faktų stebėtojas, analizuojantis estetinius reiškinius su statistikos pagalba, ir kartu literatūros istorikas, svarstantis eilėdaros raidą ideologinėj plotmėj, kaip santykį tarp kvantifikuotų duomenų ir idėjinės-socialinės kultūros raidos, ir dar galų gale širdimi į poezijos grožį ir gelmę atsiliepiantis skaitytojas, tuo atžvilgiu gana artimas impresionistams kritikams. *Iš to visko gaunasi knyga, aprėpianti eilę* teorinių išvadų ir jas pritaikanti nubrėžiant istorinę kreivę per svarbiausius lietuvių eilėdaros sistemų išsivystymo taškus (pagal Girdzijauską, „silabotoniką", „sinkopį" ir „verlibrą"). Tai daroma skyriuose „Raidos stimulai ir tendencijos" (p. 18-157) ir „Sistemų bruožai" (p. 157-231). Trečiasis skyrius, „Eilėdara ir stilius" (p. 251-364) iš tiesų pakartoja tą patį teorijos — istorijos — estetinio

pergyvenimo derinį, šį kartą jį daugiau specialiai pritaikydamas Mykolaičio-Putino ir Salomėjos Neries kūrybai.

Įžanginės teorinės pastabos ypatingu originalumu nepasižymi. Jos daugiau susumuoja aplamai jau priimtas atskirų eilėtyros mokslo aspektų klasifikacijas. Girdzijauskas mini *metriką*, tyrinėjančią „bendruosius eiliuotos kalbos fonetinius-intonacinius dėsningumus" (p. 5), *rimiką*, žiūrinčią į „sąskambius, turinčius metrinę arba kompozicinę reikšmę" (p. 6; nelabai aišku, ar prie šios „kompozicinės reikšmės" priklauso ir rimavimo semantika), ir *ritmiką*, nagrinėjančią „diskretaus vyksmo segmentacijos klausimus" (p. 6). Diskretaus vyksmo segmentacija, nors ir bauginančiai skamba, iš tiesų maždaug reiškia kokio nors eilėraščio vieneto (sakykim, eilutės) aprašymą pagal žodinius-intonacinius duomenis, o ne pagal mechanišką skandavimą. Pavyzdžiui, Girdzijausko p. 321 cituojamos Salomėjos Neries eilutės:

Pro tamsiai žalius lapus
Spindi mėlynas dangus.
Nieko, nieko nebėra.
Vien tyli karšta giedra.
Vien dangus ramiai alsuoja,
Vien tik lapai plevėsuoja

gali būti skanduojamos kaip chorėjai su vietomis praleidžiamais kirčiais ∪∪/–∪/–∪/–/ /–∪/–∪/∪∪/ — ir t.t., bet iš tiesų ritmikoj jos skaitomos kitaip: ∪∪–/∪–/∪–/ /–∪/–∪∪/∪ – ir t.t. Reiškia: ritminis eilučių braižas skiriasi nuo mechaniško, kada priimame omenin žodžius ir intonaciją.

Toliau dar Girdzijauskas apibrėžia kalbos *dinamiką*, „tyrinėjančią kalbos srauto intensyvumo kreivę" (p. 7), kalbos *melodiką*, kur svarbu balso tono moduliacijos, ir *foniką*, tyrinėjančią „kalbos garsų artikuliacinių ypatybių (realizuotų fonemų) estetinę reikšmę" (p. 7).

Visa tai, kaip minėjom, yra daugmaž standartinis, „vadovėlinis" priėjimas, nors, aišku, pašaliečiui kai kurie terminai gali būti nelabai artimi. Gerokai sunkiau, nors įdomiau, susikalbėti su Girdzijausku dėl jo teorinių prielaidų ir klasifikacijų, liečiančių santykius tarp eilėdaros ir stiliaus, kurias jis kažkodėl talpina kaip bendrą įvadą į Neries ir Putino eilėdaros nagrinėjimą, nors šiame nieko esmiškai kito nesakoma, kaip ir anksčiau, bendrojoje istorinėje apžvalgoje.

Iš pradžių atrodo, tartum problema glūdėtų vien tik autoriui privalomoj sovietinėj pasaulėžiūroj: „Kūrinio struktūros suvokimas šiame darbe remiasi tarybinės estetikos prielaida apie sintetinę meno prigimtį" (p. 251). Toji sintetinė prigimtis, pasirodo, esanti tai, kad „mene savotiškai susijungia gamta ir žmogus, individas ir visuomenė, objektas ir subjektas, materija ir dvasia, atskirybė ir bendrybė, laisvė ir būtinybė, tikrovė ir išmonė, intelektas ir intuicija, mintis ir emocija, teorija ir praktika, atradimas ir išradimas, pažinimas ir kūryba" (p. 251). Tai labai ilgas sąrašas, atspindintis, tarp kitko, Girdzijausko pamėgimą savo mintis ir jausmus lieti ilgais, banguojančiais, „sąrašiniais" sakiniais, net ir tada, kada gali kilti pavojus užliūliuoti ir skaitytoją. Čia nieko ypatingai „tarybinio" ar ypatingai blogo įžiūrėti negalima, nes šiandien daug kas menų kaip tik ir suvokia sintetine prasme. Nuomonės greičiau gali nesutikti ne ten, kur autorius sąvokas jungia, bet ten, kur jis jas skiria. Gal klausimo centre stovi „turinio" ir „formos" sąvokos. Autorius čia save apsiskelbia konservatyviu teoretiku, ta pačia prasme, kaip ir sovietų literatūros teorija, bent oficialiai dominuojančioji, yra konservatyvi:

> *Bet vis dėlto toje įvairovėje yra viena — esminė — linija, kurią nubrėžė dar klasikinė vokiečių estetika, kurią pratęsė rusų revoliuciniai demokratai (V. Bielinskis) ir kuri vėliau tapo atramos tašku tarybinės estetikos atstovams. Toji linija dialektiškai jungia ir skiria kūrinyje du aspektus — dvasinį turinį ir materialią formą* (p. 252).

Dar kadaise rusų literatūros teoretikas V. Žirmunskis sakė, kad skirstymas meno kūrinio į turinį ir formą, paremtas prielaida, kad turinys — tai lyg vanduo, o forma — indas, esąs dar „priešmoksliškas", taigi naivus, nepaisant, kas bebūtų vokiečių estetikams autoriaus priskiriama. Su Žirmunskiu aplamai sutikdamas, būčiau daugiau linkęs manyti, kad meno kūrinio iš viso nėra tol, kol tebeegzistuoja „turinys" ir „forma". Kūrinys realizuojasi tuo momentu, kada abu šie aspektai savitarpio santykyje transformuojasi į vientisą estetinę struktūrą, kurią studijuojant ir reikia tyrinėti būtent tą santykį, o ne sudedamąsias dalis kaip tokias. Iš tiesų, pats Girdzijauskas, kada jis visų įdomiausias, kaip tik tai ir daro. Tačiau teoriškai, atpažindamas formą kaip savarankų meno kūrinio elementą, jis ją apibrėžia šitaip: „Forma yra estetiškai tikslingai

organizuota medžiaga" (p. 253). Iš to jam seka, kad gali tekste būti ir estetiškai neutralios, taigi tikslingai neorganizuotos, medžiagos, kuri, išeitų, nėra ir dalis jo formos. Čia ir vėl knieti truputį ginčytis, išeinant daugiau iš struktūralistinių pozicijų, kad iš tikrųjų meniniam tekste nėra nei vieno semiotiškai neutralaus elemento, nes jie visi neišvengiamai stovi kokiam nors santykyje su visuma, ir per tą visumą įgyja meninę reikšmę, taigi „organizuotumą".

Palinkimas analizės tikslais skirstyti studijų objektą į atskiras kategorijas, jas traktuojant greičiau kaip iš tiesų egzistuojančius elementus, o ne sistematinio protavimo konvencijas, veda Girdzijauską į „keturių pagrindinių kūrinį sudarančių struktūrinių klodų" suformulavimą. Tie klodai štai kokie:

> *Taigi, pirmą kūrinio struktūrinį klodą (suprantama, sąlygiškai, pagal nusistovėjusią tradiciją) galima vadinti kūrinio idėjiniu turiniu, antrą — betarpiškuoju turiniu, trečią — konkrečiąja forma ir ketvirtą — abstrakčiąja forma* (p. 255).

Idėjiniame turiny susitelkia *„socialinis — psichologinis* ir *ideologinis* turinys". Antrasis sutelkia tai, kas vadinama *„individualiąja psichologija"*, reiškia, iš tiesų emocine kūrinio puse (prileidžiant, žinoma, kad ją galima sau prasmingai atsibrėžti nuo intelektualinės). Trečiasis — tai „betarpiška jutiminė realybė, materialusis pavidalas". Čia Girdzijauskas suvokia kai ką daugiau, negu tik, sakykim, eilėraštį puslapyje. Jam šis pavidalas yra pati meninė kalba kaip speciali struktūra, turinti savitus dėsnius, „su kuriais privalo skaitytis kiekvienas rašytojas". (Čia norisi sakyti, kad rašytojai su tais dėsniais ne tiek „skaitosi", kiek juos „kuria", nepakartojamus, kiekvienam tekstui, nors ir turinčius kai kuriuos bendrus bruožus su visais). Galų gale ketvirtasis, toji „abstrakti forma", esąs analizei pasiduodanti „kūrinio išorinių požymių sistema, jo materialaus pavidalo (reiškia, ‚konkrečios formos') konstruktyvieji principai" (p. 255), prie kurių reikia manyti, priklausytų ir eilėdaroje tyrinėjami požymiai bei jų, kaip Girdzijauskas sako, hierarchijos. Hierarchija egzistuoja ir tarp tų pačių klodų, būtent antrasis ir trečiasis iš esmės apsprendžia estetinę kūrinio vertę.

Visa ši klasifikacija atrodo įspūdingai ir autoriaus pristatoma įtikinančiai. Vargas tik ten, kad, kartą ją pradėjus taikyti prie konkrečių kūrinių, tie klodai ne tai kad susilieja į vieną, bet daugiau transformuojasi į tam tikrus santykių dėsningumus, kur patys tie

santykiai, jų išdavos, ir sudaro meninio teksto realybę. Po to nebelieka reikalo tokius „klodus" ir nustatinėti; koks nors kitas klasifikacijos būdas, apibrėžiantis ir organizuojantis santykiavimų principus, būtų našesnis, nes nereikėtų apie jį užmiršti (ar nuolat dirbtinai prie jo grįžti) vos tik pradėjus konkrečią analizę, kaip tai atsitinka ir šioje knygoje.

Iš tiesų, nors tai ir gana keistai skambėtų, norisi beveik sakyti, kad Girdzijauskas šiame veikale jokių savitų teorinių principų ir nepristato. Žinoma, yra principai, apspręsti aplamai sovietams privalomos esminės ideologijos (kuri, beje, palaipsniui keliama iš vien tik ideologijos į tiesiog „instinktą", natūralų gyvenimo būdą), bet kadangi jie savo pobūdžiu, būdami politiniai, estetinės sistemos nesudaro (nors ir kaip besiskelbtų, kad ją turi), tai konkrečiai literatūros mokslininkui belieka tik naudotis eklektiškai surinkta terminologija ir sampratomis. Taip ir elgiasi autorius, lengva ranka pasisemdamas tai iš Levo Tolstojaus (sąvoka to mažyčio skirtumo tarp meno kūrinio ir jo dirbtinos imitacijos, kurią Tolstojus apibrėžė kaip „vos, vos"), tai vėl iš rusų formalistų („dominantės" sąvoka), tai iš romantikų, marksistų ir taip toliau. Čia autoriaus nekritikuojame, bet *greičiau tik pastebime, ir net su pasitenkinimu, kad* visuotino lygio meno studijų sąvokų tėkmė yra įsijungusi ir į autoriaus sąmonę ir ten operuoja, nepaisant fizinės ir idėjinės izoliacijos nuo pasaulinės mokslininkų bendruomenės.

Pereinant iš bendrų teorinių propozicijų į konkrečias eilėdaros elementų analizes, reikia iš karto pastebėti, kad Girdzijauskas jas atlieka ypatingai meistriškai, nes jame susijungia poeziją tikrai mėgstančio žmogaus jautri „ausis", aiškus ir sistematiškas protavimo būdas ir kruopšti kantrybė, ar greičiau ne kantrybė, bet *nenuilstantis pamėgimas, džiugus pasišventimas lietuviškam poezijos* žodžiui, kuris autoriui nenustoja žėrėti net ir be galo ilguose statistiniuose kurių nors savybių aprašymuose, net ir, atrodytų, nuobodžiausiame „raidžių skaičiavime". Žinoma, vargu ar pasklis jo knyga, su kokia meile ir protu bebūtų parašyta, taip plačiai tarp skaitytojų, kaip pati ta nagrinėjamoji poezija, bet gal ne čia ir reikalas. Savo pobūdžiu veikalas skiriamas profesionalams, ieškantiems teorinių aptarimų ir juos paremiančių statistinių duomenų savo pačių tyrinėjimams, o ne šiaip sau teksto laisvam pasiskaitymui.

Visas šis nenuilstantis autoriaus entuziazmas kruopščiai sudėtas į XX-jo amžiaus lietuvių eilėdaros raidos aprašymą. Ją autorius skirsto:

. . . į tris pagrindinius etapus, iš dalies sutampančius su bendrąja lietuvių poezijos istorija. Pirmojo etapo pabaigą ir antrojo pradžią žymi 1923 m. (K. Binkio eilėraščių rinkinys „100 pavasarių"), antrojo etapo pabaigą ir trečiojo pradžią — 1940 m. (posūkis visoj lietuvių kultūros istorijoj), pagaliau trečiojo pabaigą — 1970 m. (naujosios tarybinės lietuvių poezijos suklestėjimas) (p. 18).

Prieš Binkį jau Liudas Gira žengė žingsnį pirmyn tuo, kad „savo tautosakiniuose eilėraščiuose savotiškai sulydęs silabotoninės eilėdaros tradiciją su liaudies dainų intonacijomis, jis įžiebė tame lydynyje naujų grožio niuansų, įprastinių metrų pagrindu sukūrė originalių ritminių, dinaminių, melodinių ir foninių eiliuotos kalbos formų" (p. 21). Naujų silabotoninės eilėdaros galimybių ieškojo ir Balys Sruoga ir Mykolaitis-Putinas. Girdzijauskas čia be reikalo įterpia dar Julių Janonį. Iš visos diskusijos apie Janonį paaiškėja tik tiek, kad šis palengva vis geriau mokėsi eiliuoti, bet jokiu būdu ne tai, kad jis būtų įnešęs kokias nors pastebėtinas naujoves lietuvių poezijos raidoj. Galop pasiekęs keturvėjininkus ir Binkį, autorius pastebi, kad Binkio poezijoj:

. . . rimavimo stilistiniai efektai organiškai įsijungia į visą jo eiliuotos kalbos sistemą, kurioje intonacijos dinamiškumas, pasiekiamas įvairiausiomis priemonėmis (metro ir ritmo pakitimais, ilgų ir trumpų eilučių kontrastais, lyrinių ir prozinių, patetiškų ir ironiškų tonų deriniais), sudaro jos estetinės vertės pagrindą (p. 74).

Be to, Binkio „buvo įteisinti ir nauji eiliavimo tipai — sinkopis ir verlibras" (p. 75). Čia gal reikėtų kiek sustojus pasižiūrėti į tai, kaip autorius šiuos terminus supranta, nes jie vaidina didelį vaidmenį tolimesnės lietuvių eilėdaros raidos aprašyme. P. 203 išnašoje Girdzijauskas rašo:

Sinkopio terminas, atitinkantis rusų dol'nik, *lenkų* wiersz toniczny *arba* akcentowy *(kai kuriuos variantus), vokiečių* Knittelvers, *iš dalies anglų* sprung rhythm, *buvo sugalvotas,*

atsižvelgiant į šio eiliavimo psichologinį efektą, panašų į sinkopės ritminį efektą muzikoje.

Paėmus kokį vieną konkretų pavyzdį, sinkopis išrodytų štai kaip (A. Baltakio posmelis, autoriaus su analize cituojamas p. 224):

Dviejų dalykų man reikia,
kad būčiau pilnai laimingas:
Tikros, ugningos meilės
Ir darbo —
Gero, prasmingo.

∪ — ∪ — ∪ ∪ — ∪
∪ — ∪ ∪ — ∪ — ∪
∪ — ∪ — ∪ — ∪
∪ — ∪ — ∪ ∪ — ∪

Jeigu, sakykim, pirmos dvi Baltakio eilutės būtų: „dviejų dalykų reikia, kad būčiau aš laimingas", tai jų metrą galima būtų apibrėžti kaip taisyklingą hiperkatalektinį (vienas skiemuo virš reikiamo skaičiaus) jambą:

∪ — / ∪ — / ∪ — / ∪
∪ — / ∪ — / ∪ — / ∪

Jeigu jas perrašytume tokiu būdu: „dviejų man dalykų tik reikia, kad būčiau pilnai aš laimingas", tai galėtume kalbėti apie taisyklingus amfibrachijus:

∪ — ∪ / ∪ — ∪ / ∪ — ∪ /
∪ — ∪ / ∪ — ∪ / ∪ — ∪ /

Šis metras iš tiesų neva tai „glūdi" posmelyje, kaip giluminė jo metrikos potekstė, nes ir likusios dvi eilutės taip pat duotųsi perrašomos amfibrachijais: „tikrosios, ugningosios meilės ir darbo, tik gero, prasmingo". Tiek jambas, tiek amfibrachijus yra, aišku, silabotoniniai metrai. Palyginus su Baltakio iš tiesų rašytu sinkopiu, matome, kad jo „amfibrachijams" vietomis tarytum trūksta vieno skiemens: „dviejų(o)dalykų man reikia", arba: „Kad būčiau pilnai(o)laimingas", arba vėl: „tikros(o)ugningos(o)meilės". Iš to ir išeina muzikinės „sinkopės" įspūdis, kurį Girdzijauskas, remdamasis K. Nastopkos sugestija, perveda į eilėdarą „sinkopio" terminu (p.

203, išnaša). Lietuvių eilėdaroj Girdzijauskas skiria šešis sinkopio tipus, kurių, dėl vietos stokos, paliksime neaprašę.

Jeigu „praleistų" kirčių skaičius didelis ir nereguliariai išdėstytas, eilutės priartėja prie verlibro, kurį Girdzijauskas apibrėžia šitaip:

> *Eilėraščio priklausymą sinkopiui ar verlibrui . . . lemia kitos metrinės ypatybės. Jei toks eilėraštis strofiškas ir rimuotas (o juo labiau jeigu jis dar pasižymi ir eilučių silabine simetrija) — jisai sinkopis, o jeigu astrofiškas, nerimuotas ir asimetriškas — jis gali būti traktuojamas ir kaip verlibras* (p. 133-4)

Kad verlibras iš tiesų nėra jokia „eiliuota proza", Girdzijauskas labai gražiai pademonstruoja vienu Albino Žukausko eilėraščiu (p. 239):

> *Graudūs medžiai palinkę siūbuoja* iš lėto
> plotuos, *kur žvilgsniai žmogaus išsidraiko.*
> Geltonus
> lapus *sraunios upės pagavę skandina sraumuose.*
> *Darganos dulksmas neša ant skruostų sulipusių*
> *miegą*
> *ir girgžda kaštonuose vėjas klaidus,* o naktys
> *iš dangaus apdraskyto*
> slogios *gula ant žemės karčios eilėmis.*
> *Dangus tik, dangus tiktai blanksta, kaip*
> *purvinas autas.*
> *Ei, kieno ten žingsniai sulūžta?* Balsai kieno
> ten išgesta *po išblėsusiom žvaigždėm baisūs?*

Girdzijauskas čia pats pabrėžė kai kuriuos žodžius, kad pailiustruotų, kaip „grafinis eiliavimas intonaciškai suaktyvina tuos žodžius ir leksinius junginius ar jų komponentus, kurie proziniam tekste būtų prislopinti, neryškūs" (ten pat). Iš čia kyla aiškus ritmikos pajutimas, susidedantis tiek iš žodžių kirčių išdėstymo, tiek ir iš intonacinių vienetų sekos.

Taigi, grįžtant atgal prie autoriaus pravedamos lietuvių eilėdaros istorinės apžvalgos, sinkopis ir verlibras, kartu su polimetrija (eilėraščio ritminis apipavidalinimas išvedant vieningą ritmo jausmą per įvairiai besikaitaliojančius silabotoninius metrus ir per sinkopį) vaidino vis didėjantį vaidmenį tolimesnių, po Binkio, poetų kūryboje. Keturvėjininkų „kraštutines deformacijas" pasekė tolimes-

ni Sruogos, Miškinio, Neries, Tysliavos ieškojimai, vedantys iš dalis į atnaujintą klasiką (kažkodėl Girdzijauskas vos vienu-dviem žodžiais tepamini Joną Aistį ar Brazdžionį, nors jų eilėdaroje taip pat būta be galo svarbių, gaires nustatančių, pasiekimų). Aptardamas Borutą, autorius praleidžia jo prozą, o to gal nereikėtų daryti, nes nemaža Borutos prozos dalis iš tiesų yra palenkta eilėdaros dėsniams, arba jų reikalavimus kūrybingai derina su prozos normomis. Galų gale visą 1923-1940 m. laikotarpį autorius charakterizuoja taip:

. . . lietuvių eilėdara toliau šakojosi ir diferencijavosi. Šalia silabotoninės eilėdaros dabar įsitvirtino sinkopis, įvairūs jo variantai. Buvo išmėgintas verlibras, nors jis ir nerado dar savitos struktūros, nepaliko meniškai brandžių pavyzdžių. Silabotoninės eilėdaros dinamika, melodika ir fonika buvo žymiai modifikuotos. Pagrindinės jos naujovės: rimavimo sudinaminimas astrofiniame eilėraštyje; motyvuotas metro pažeidinėjimas (ritminiai prozaizmai); mišrių anakruzių įtvirtinimas; nemetrinių kirčių stilistinis įteisinimas triskiemieniuose metruose, monorimo įdiegimas; melodikos ir fonikos ištobulinimas (p. 106).

Po to, nuėjusi, anot autoriaus, „tarybinės poezijos keliu", lietuvių eilėdara toliau plėtojosi didesnio ir subtilesnio sinkopio ir verlibro išvystymo kryptimi, tuo pat metu išlaikydama ir klasinius silabotonikos metrus. Čia pastebima, kad antruoju pokario dešimtmečiu (reiškia, po „atolydžio", 1955-60 metais) „lietuvių poezijos horizontai ėmė labai plėstis" (p. 122). Senesnieji poetai įsisavino naujus eilėdaros principus, o naujieji žengė vis toliau. Ypač autorius pabrėžia (ir teisingai) Mieželaičio novatoriškumą, nepaprastą įvairumą jo eilėdaros eksperimentuose ir jau apvaldytose formose. Po Mieželaičio atsivėrė platūs vartai ir kitiems poetams, kurių bandymus ir pasiekimus Gridzijauskas taip pat rūpestingai aptaria.

Trečioji knygos dalis, po teorinių svarstymų apie eilėdarą ir stilių, įsigilina į Mykolaičio-Putino ir Salomėjos Neries kūrybą. Iš autoriaus išvedžiojimų ir pavyzdžių aiškiai matyti, kad abu šie poetai nepaprastai įdomūs ir turtingi savo eilėdaros bruožais, o ypač eilėdaros organišku santykiavimu su stilium, taigi su žodžiais tapusia mintim. Visvien čia atrodo nelyg Girdzijauskas būtų abi tas

gilias studijas prikergęs prie likusio tomo, tartum jos būtų atėję iš kur nors kitur, kokio kito dar teberuošiamo studijų rato. Mat dalykas tame, kad autorius net nesistengia (ir negalėtų) įrodyti, kad būtinai tik Neries ir Putino atveju stilistikos ir eilėdaros santykis įgyja išskirtinę reikšmę. Kitų poetų aptarimai knygoje lygiai gražiai įjungia stilistinius klausimus, ir užtat ši paskutinė knygos dalis galėjo įsiterpti į ankstyvesniąsias be temos pažeidimo. Bet tai nėra labai svarbu. Daug svarbiau, kad Girdzijausko pristatoma analizė tikrai įdomi, labai kompetentinga, pilna tikro poetiško, ne vien moksliško, išgyvenimo. Pavyzdžiu cituojame jo reakciją į Salomėjos Neries eilėraštį „Jūra, jūra":

Čia daugiau judrumo, gyvumo, daugiau įvairiopų susikertančių linijų, daugiau tarpžodinių pauzių šokinėjimo, kirčių įvairavimo, sintaksinio nepastovumo (šūksniai, klaustukai, eliptiniai jungiai). Ir kartu visi trys posmai — vientisas paspartėjęs judesys, savotiška viso eilėraščio kadencija. Tarsi paukštis sukluso — išgirdęs artėjančius žingsnius, pasiruošė skrydžiui (mano pabraukta — R. Š.) *Užuomina į praeities skaudžius išgyvenimus — ir dabartinis džiaugsmas, audrinamas neramaus jūros peizažo (su vėjais, klykiančiom žuvėdrom), greitas artėjimas į atomazgą — kulminaciją, kur atsiveria naujas nepatirtas jausmas . . . Toks paprastas eilėraštis, o koks žavus!* (p. 271).

Putino metriką autorius randa daug įvairesne negu Neries. Putinas rašė daug ilgiau, perėjo per kelias eilėdaros išsivystymo stadijas, kai tuo tarpu Neris rašė žymiai trumpesnį laiką ir nespėjo taip įsijausti į istorinę eilėdaros plėtojimosi tekmę. Bet gal dar svarbiau yra tai, kad, kaip autorius pastebi:

Metrikos skirtumus šiek tiek sąlygojo turbūt ir abiejų poetų lyrikos žanro specifika. Putino poezija neretai įgauna plačių, pusiau epinių užmojų, jo minties ir pergyvenimo vyksmas darosi šakotas ir sudėtingas (ypač eilėraščių cikluose), jam artima didžiųjų muzikos žanrų architektonika. Neries jėga — trumpas, grynai lyrinis eilėraštis. Ji subtilesnė, jautresnė, impulsyvesnė, bet jos žanrinis diapazonas siauresnis, metrinės formos pastovesnės ir paprastesnės (p. 264).

Girdzijausko knygą be galo sunku vienoj tik ribotoj recenzijoj aptarti. Ji yra kapitalinis veikalas, ir lietuvių eilėdaros moksle ji

pasiliks reikšminga, produktyvi naujiems tyrinėjimams, nuskaidrinanti istorinę perspektyvą. Jos tikra reikšmė išryškės tik laikui tekant, kada visi šia sritimi besidomintys mokslininkai pamatys, koks tai gilus ir turtingas minčių ir faktinių duomenų aruodas.

R. Šilbajoris

VERTINGAS, BET SU ATSPALVIAIS, MOKSLINIS DARBAS

Lietuvių kalbos ir literatūros institutas Vilniuje leidžia *Literatūra ir kalba* filologinių darbų seriją. XVII tomas paskirtas Vincui Krėvei.

Tomą sudaro iki šiol nepaskelbta V. Krėvės epistolinė, dokumentinė ir memuarinė medžiaga. Regina Mikšytė parengė spaudai 145 Krėvės ir 111 jam rašytų laiškų ir Krėvę pažinusių asmenų prisiminimus iš jo gimtosios apylinkės, iš Baku miesto (1908-1920) ir jo gyvenimo ir veiklos Kaune ir Vilniuje (1920-1944). Publikuojamus dokumentus iš 1882-1941 m. atrinko ir parengė Vladas Žukas. Likusią tomo dalį sudaro trys straipsniai. Albertas Zalatorius, pasinaudodamas memuarine ir epistoline medžiaga, nagrinėja Krėvės asmenybės, daugiausia žmogaus ir rašytojo, bruožus. Antanas Vengris apžvelgia Krėvės kūrinių pastatymus Lietuvos teatruose. Vladas Žukas aptaria Krėvės naudoto slapyvardžio V. Kemšio klausimus.

Laiškai sudaro didžiausią ir bene svarbiausią knygos dalį. Juose daug naujų ir svarbių duomenų, atskleidžiančių Krėvės nuomonių, įsitikinimų, nuotaikų įvairovę. Itin išryškėja Krėvės pasaulėjauta, siekimai ir kūrybinis procesas iš susirašinėjimo su L. Gira (1909-1914), kuris sudaro išskirtinai didelę publikuotų laiškų dalį.

Bendrai imant, laiškai parengti pagal mokslinę tradiciją, juos papildo kruopštūs ir kvalifikuotai parengti komentarai. Tačiau vienu kitu atveju galima suabejoti teigimų tikslumu. Pavyzdžiui, išnašoje (p. 15) pažymėta: „neatsisakius katalikų tikėjimo, V. Krėvė neteko teisės mokytojauti Kijevo apygardoje". Kol nėra konkrečiai įrodyta, per drąsu tai teigti, ypač kad pats Krėvė yra tai paneigęs. (*Aidai*, 1957, Nr. 9). *Dangaus ir žemės sūnų* I dalis išleista

Vokietijoje, o ne JAV-se, kaip kad pažymėta išnašoje (p. 18). Be to, nepaminėta, kad II dalis ir III-sios fragmentai išspausdinti Krėvės *Raštų* šeštame tome 1961 m. Bostone. Išnašose išeivijoje gyvenusieji asmenys, kaip M. Biržiška, A. Salys, A. Sennas, P. Skardžius pažymimi profesoriais. Tik Jonas Puzinas, kuris buvo pakeltas profesoriumi LTSR valdžios 1941 m., pažymėtas „archeologu", „dirbo Kauno ir Vilniaus universitetuose" (p. 125). Labai kruopščiai pateikiama išnašose elementarios žinios apie laiškuose suminėtas pavardes. Bet ir vėl išimtis daroma keturiems ar penkiems asmenims. M. Biržiška laiške mini kun. Mironą, bet išnašose nepaaiškinama, kas jis toks. Iš laiško ir iš išnašos paaiškėja, kad kun. Vladas Mironas rėmė ir išrūpino kreditus Krėvės *Šarūno* 1939 m. pakartotinam išleidimui. Keliose tomo vietose teigiama, kad Krėvė išėjo į „atvirą opoziciją" Lietuvos valdžiai ir „buvo stengtasi jo (Krėvės — BV) veiklą žlugdyti" (p. 6) ir pan. Paprastas suminėjimas išnašoje, jog kun. Vladas Mironas tada buvo ministeris pirmininkas ir Tautininkų sąjungos pirmininkas, bylotų, kad valdžia, ar bent Mironas, nelaikė Krėvės dideliu „opozicionieriumi".

Gusūs, įdomūs ir vertingi Krėvės amžininkų atsiminimai. Tačiau kaip ir visada, taip ir čia kai kurie atsiminimai gana subjektyvūs, kartais netikslūs arba net vienas kitam prieštaraujantys. P. Galaunė rašo, kad Sruogos vadovaujamame seminare kai kuriems fakulteto nariams „nepatiko vien Stanislavskio teatro teorijų aukštinimas ir propagavimas, nekreipiant dėmesio į Vakarų teatro naujoves" (p. 382). Gal ir buvo nepatenkintų tuo seminaru, bet netiesa, kad seminare nesidomėta Vakarų teatrais ir kad „vien" aukštintas Stanislavskis. Be to, šie prisiminimai tik tiek susieti su V. Krėve, kad norima Sruogą pristatyti kaip rusiškos ir bendrai rytų pasaulėžiūros žmogų, o per Sruogą dekaną Krėvę, aprobavusį tą seminarą, parodyti buvusiu įsitikinimais panašiu į Sruogą. A. Sprindis pasakoja, kad viename literatų susirinkime karo metu jį apkaltinę **„kultūrbolševizmu"**. Krėvė, išgirdęs, kad „mykolaitininkai" (Putinas vadovavo tam literatų būreliui) Sprindį puolė, pasiūlęs suburti „be mykolaitininkų" naują grupelę. Vėl sugestijuojama, kad Krėvė ir karo metu globojo kairiuosius studentus. Gal ir globojo, bet tame susirinkime, kaip prisimena du išeivijoje gyvenantieji to susirinkimo dalyviai, Sprindis nebuvo **apšauktas kultūrbolševiku.** O. Glinskienė prisimena, kad Krėvienė „lietuviškai taip ir neišmoko" (p. 389), D. Gelpernas — kad Krėvienė „silpnai kalbėjo lietuviškai"

(p. 387), o kaip aš gerai prisimenu, Filadelfijoje ji lietuviškai kalbėjo gana gerai.

Tokie ir panašūs prisiminimai meta faktams šešėlį, bet negalima kaltinti, jei žmonės pasakoja taip, kaip prisimena. Tačiau yra tokių prisiminimų, kur neaišku, ar tai asmeniški prisiminimai, ar nuogirdos, ar pasakotojo dabartinė nuomonė. D. Gelpernas rašo, kad Krėvė „turėjo ryšių su Lietuvos komunistų partija" (p. 388). Jeigu tai tiesa, tai būtų svarbus ir iki šiol negirdėtas faktas. Tik neaišku, ar tai Gelpernas pats asmeniškai žinojo, ar iš kitų asmenų apie tai girdėjo. Kokie buvo tie ryšiai? Gelpernas taip pat pakartoja jau ne kartą matytą tarybinėje spaudoje frazę: „Šantažu ir smurtu jie („buržuaziniai nacionalistai" — B. V.) privertė Krėvę pasirašyti antitarybinį pareiškimą" (p. 388). Gelpernas, kaip ir kiti anksčiau minėtieji, nepateikia jokių duomenų, kad Krėvė buvo priverstas tą pareiškimą 1942 m. padaryti. Krėvė, vėliau kalbėdamas ir rašydamas apie tai, nepasakė, kad pareiškimą darė ne savo noru. L. Dovydėno prisiminimuose (*Naujienos,* 1955.II.13, II.19, II.26 ir III.5) minima, kad Dovydėnui pasiūlius, Krėvė sutiko tokį pareiškimą paruošti.

J. Būtėnas atsiminimuose rašo, kad Lietuvos valdžia, norėdama į universiteto dėstytojų tarpą „įfiltruoti savų žmonių", pristačiusi Praną Meškauską-Germantą (Būtėnas rašo: „paskiau pasivadinęs J. Germanu") dėstomojo personalo narių. Būtėnas perduoda Krėvės ir Meškausko pasikalbėjimą su smulkiomis detalėmis, tarsi jis pats būtų buvęs Krėvės kabinete ir viską girdėjęs. Taip pat Būtėnas pažymi, kad Krėvė neklydo Meškausko nepriimdamas, nes Meškauskas-Germantas vėliau „pasirodė didelis okupantų (vokiečių — B. V.) draugas, buvo paskirtas švietimo tarėju" (p. 379). Tik Būtėnas nepaminėjo, kad tas „okupantų draugas" mirė vokiečių uždarytas Štuthofo stovykloje. Būtėnas nepasako, kaip ir iš ko sužinojo, kad Krėvė paniekinančiai kalbėdavęs ir „vengė net susitikti su švietimo ministru J. Tonkūnu" (p. 379). Kada Būtėnas rašo: „reakcinė tautininkų sąjunga", gali pagalvoti, kad gal buvo ir kita, ne reakcinė Tautininkų sąjunga, kuriai kurį laiką pirmininkavo Krėvė.

Publikuoti tarnybiniai bei asmeniški dokumentai daugiausia susieti su Krėvės moksline ir literatūrine veikla universitete. Atskleidžiami iki šiol nuodugniau nežinoti užkulisiai, kaip Krėvės perrinkimas ir nepatvirtinimas dekanu, Krėvės redaguoto *Patarlių ir*

priežodžių I tomo kontroversijos, žurnalo *Literatūra* leidimas ir pan. Paminėtinas 1922.III.20 dokumentas, kuriuo Krėvė buvo paskirtas ordinariniu profesorium pagal „Valstybės Tarybos priimtojo 1918 m. gruodžio m. 5 d. Universiteto statuto str. 7" (p. 244) Vilniuje. Statutas buvo pirmas konkretus Lietuvos vyriausybės žingsnis atkuriant Vilniaus universitetą, nors tarybiniai istorikai šį faktą ignoruoja ir universiteto atkūrimo datą nukelia į 1919.III.13, kada buvo Lietuvos ir Baltarusijos Liaudies Komisarų Tarybos patvirtintas dekretas „Dėl Darbo universiteto Vilniuje atidarymo".

Komenatarų bei išnašų publikuojamiems dokumentams galėtų būti daugiau ir kai kuriais atvejais tikslesnių. Pavyzdžiui, p. 264 pateikiama protokolo ištrauka, kad nutarta Krėvę komandiruoti mokslo reikalais į slavų kraštus, bet nepaaiškinta, į kuriuos kraštus Krėvė vyko. Iš dokumento (p. 273-74) matyti, kad žurnalą *Literatūra* leido Humanitarinių mokslų ir literatūros draugijos literatūros skyrius. Kadangi žurnalą faktinai redagavo kairieji, o instigavo komunistų partija, išnaša, paaiškinanti kas buvo to skyriaus nariai ir valdyba, būtų labai vietoje. Ankstyvesniuose dokumentuose randame, jog 1927-28 m., kada ta grupė vadinosi literatūros sekcija, jai pirmininkavo Krėvė, o sekretoriavo Putinas. Komentuojant 1925 m. protokolo ištrauką (p. 253) pažymėta: „V. Krėvė dekanu buvo perrenkamas iki 1936 m." Iš tikrųjų Universiteto taryba Krėvę išrinko ir 1937, ir 1940 m., bet jo nepatvirtino dekanu švietimo ministrai. Dokumentuose nenurodomos tų ministrų pavardės. Jei išnašose pavardės būtų pažymėtos, tai išaiškėtų, kad Krėvės dekanu nepatvirtino ne tik tautininkas Juozas Tonkūnas (1937 m.), bet ir krikščionis demokratas Kazys Jokantas (1940 m.). Išnašoje (p. 292) cituojama Krėvės atsakymas anketoje, kad jis nuo 1920 iki 1926 m. priklausė Šaulių sąjungai ir Tautininkų sąjungai. Cituojant verta būtų patikslinti, kad Krėvė dar 1927 m. buvo Šaulių sąjungos centro valdyboje.

Kada pateikiami neištisi dokumentai, o tik jų ištraukos, kartais neaišku, kas tam tikrus faktus praleido: ar Krėvė, ar dokumentų parengėjas. Ištraukoje iš „Asmens lapelio kadrams registruoti" pažymėta, kad Krėvė lankėsi Austrijoje ir Vokietijoje. Iš tikrųjų Krėvė 1931 m. buvo Italijoje ir Prancūzijoje, 1935 m. Tarybų Sąjungoje, 1939 m. Lenkijoje. Tame pačiame dokumente Nr. 22 klausimo atsakyme Krėvė pažymėjo, kad 1917-18 m. buvo Baku miesto Dūmos ir matrosų atstovu. Ar Krėvė pamiršo pažymėti, kad

1940 m. buvo Liaudies vyriausybės ministro pirmininko pavaduotoju ir užsienio reikalų ministru?

Nepastovūs publikacijų atrinkimo principai. Publikuojami keli dokumentai iš 1940-41 m., t.y. pirmojo tarybinio laikotarpio, bet nėra nei vieno dokumento iš 1941-44 m., t.y. vokietmečio. Pateikiami keli laiškai iš 1941-44 m., bet nei vieno iš 1940-41 m. Memuaristai, išskyrus berods dvi frazes, nieko neprisimena apie Krėvę iš 1940-41 m., bet daug pasakoja apie jį 1941-44 metais. Kai kurie net komentuoja apie Krėvę išeivijoje.

Straipsniai vertingi ir nešabloniški. Išsami, kvalifikuotai parašyta Vengrio apžvalga apie Krėvės kūrinių pastatymus. Deja, be reikalo jis leidžiasi į jam mažai žinomus dalykus. Pavyzdžiui, jis rašo: „Pagaliau ji (kūryba — BV) beveik visai nuslopo jam (Krėvei — BV) emigravus už Atlanto" (p. 516). Iš tikrųjų tik išeivijoje Krėvė pajėgė susikaupti ir parašyti *Dangaus ir žemės sūnų* dvi dalis. Kaip pastebima apie Krėvės — išeivio kūrybą *Literatūroje ir mene* (1982.X.30, p. 17), „tas nerimas ir ieškojimų apoteozė, visa jėga vėl prabyla pagrindiniame ir bene svarbiausiame V. Krėvės kūrinyje, rašytame visą gyvenimą ir nebaigtame, — „Dangaus ir žemės sūnūs", kuris stebina gilaus jausmo ir lakios minties sinteze, charakterių jėga bei universalumu ir kuris visu savo kūrybiniu patosu . . . paneigia paties jo kūrėjo žodžius, pasakytus jau emigracijoje: „Anksčiau rašydavau širdim, o dabar — galva".

Kalbėdamas apie dramą „Mindaugo mirtis" Vengris pastebi, kad 1935 m. K. Glinskis numatęs ją pastatyti ir buvusi pasirašyta su Krėve sutartis. Reikėtų pridėti, kad ji buvo net repetuojama. Drama neišvydo rampos šviesų, nes, anot Vengrio, valdžia įsikišo ir Krėvė įsižeidęs atsiėmė rankraštį. Vengris sugestijuoja, kad to įsikišimo priežastimi buvusi 1935 m. Krėvės kelionė į Tarybų Sąjungą ir esą pagal S. Noreikienę, Krėvė buvo „tuo metu perėjęs į antifašistines pozicijas" (p. 530). Vengris nenurodo, kaip ta „valdžia" įsikišo. Noreikienės išvada neparemta konkrečiais faktais ir nesvarbu kiek kartų ir kas ją becituotų, ta išvada netaps tiesa. Krėvės išvyka į Tarybų Sąjungą nebuvo priešvalstybinis veiksmas. Ją pasiūlė ir rėmė Lietuvos Užsienio reikalų ministerija, o suorganizavo ir vadovavo Draugijos Sovietų Sąjungos kultūrai pažinti primininkas M. Biržiška. Be Krėvės išvykoje dalyvavo ir kiti tos draugijos nariai: P. Augustaitis, Ig. Jonynas, B. Sruoga. Ši draugija nebuvo prosovietiška, kaip kad keletą kartų šiame tome ir net kai kas

išeivijoje bandė įrodinėti. M. Biržiška pradėjo šią draugiją organizuoti 1927 m. Aug. Voldemaro, tada ministro pirmininko, pasiūlymu, o suorganizavo 1929 m., užsienio reikalų ministrui D. Zauniui skatinant. Draugija nedariusi „jokių žygių be užsienio reikalų ministerijos žinios" (M. Biržiška, *Draugas,* 1960.IV.12). Krėvė prisimena, kad jis ir keletas profesorių buvo pakviesti į Užsienio reikalų ministeriją ir jiems buvę paaiškinta, kad reikia tokią draugiją steigti (*Laisvoji Lietuva,* 1951, Nr. 3-4). Jonas Kardelis rašė, kad jam buvo gerai žinoma, jog Krėvė, vėliau išrinktas tos draugijos pirmininku, „tas pareigas nešė kaip sunkiausią naštą, Užsienio reikalų ministerijos prašomas" (*Nepriklausoma Lietuva,* 1952.X.22).

Zalatorius ėmėsi sunkaus darbo — išgauti šios sudėtingos, kontrastingos, dinamiškos ir besikeičiančios asmenybės vientisesnį portretą. Jam tipišku įžvalgumu Zalatorius parašė įdomią, vertingą šio pobūdžio pradinę studiją. Žinoma, yra atvejų, kur norėtųsi, jog jis būtų buvęs atidesnis detalėms, kritiškesnis pasirenkant memuaristų per daug subjektyvius ar net tendencingus teiginius. Taip pat abejotina, ar mokslinio pobūdžio leidiniui tinka autoriaus sprendimas tekste naudoti citatas, nenurodant šaltinių. Šiokia tokia pagalba skaitytojui, kada cituojant bent duodama pavardė. Kur kas sunkiau, kai pateikiama citata be jokių nuorodų. Kalbant apie Krėvės nesutarimus Šaulių sąjungos centro valdyboje cituojama: „iš antro posėdžio, jam nesibaigus labai susijaudinęs ir sunerimęs paskubomis išėjo, trenkęs durimis ir palikęs net kepurę" (p. 495). Norint sužinoti, kas taip teigė, ar tas asmuo pats dalyvavo tame posėdyje, ar išgirdo iš ten dalyvavusio, ar tai tik gandelis, reikėtų perversti visą leidinį. Gal šiame leidinyje iš viso to šaltinio nėra? Kartais atrodo, kad Zalatorius, ar leidinio vyr. redaktorius, tarsi tyčiomis stengiasi skaitytoją varginti. Cituojama: „kai kam net atrodė, kad Krėvė be savo žmonos, blaivios, praktiškos, švelnaus ir malonaus būdo moters', tiesiog ‚būtų pražuvęs' " (p. 500). „Kaip prisimena vienas šių kursų (Pensilvanijos universitete — BV) klausytojas" (p. 511). Derėtų prisilaikyti įprastinės mokslinės tradicijos: vietoj „kai kam" ir „klausytojas" rašyti — Kostas Ostrauskas, ir nurodyti citatų šaltinius.

Reikėjo komentuoti ir paties Krėvės kai kuriuos teiginius. Zalatorius cituoja Krėvę: „Anksčiau mėginau užsiimti politika — ir gana sėkmingai, — rašo jis viename laiške 1926 m. — bet štai jau

dveji metai, kaip viską mečiau ir stačia galva pasinėriau į mokslinį ir literatūrinį darbą" (p. 502). Viena, Krėvė ne tik nuo 1924 m. aktyviai reiškėsi moksliniame ir literatūriniame darbe. Jis redagavo *Skaitymus* (1920-23), *Gaires* (1923-24), o 1923-24 m. perkūrė lietuviškai dramą *Skirgaila* ir t.t. Antra, 1924-26 m. buvo ne vien pasinėręs į mokslą ir literatūrą: 1925 m. buvo išrinktas Tautininkų sąjungos pirmininku, o 1926 m. dar buvo jos nariu. Iki 1927 m. pabaigos dalyvavo šaulių veikloje.

Vienapusiška Zalatoriaus išvada iš Krėvės straipsnių žurnale *Trimitas*. Pagal Zalatorių, juose Krėvė „siūlė pasukti užsienio politikos vairą — ieškoti glaudesnių santykių su Tarybų Sąjunga." (p. 495). Iš tikrųjų Krėvė ragino tai daryti ne vien su Tarybų Sąjunga, bet ir su Vokietija. Krėvei tada atrodė, kad Lenkija ne tik neatiduos Vilniaus, bet gresia pavojus prarasti ir Klaipėdą ir net nepriklausomybę. Ieškodamas jėgų tam pavojui atremti, Krėvė rašė: „Manau, kad tokią pajėgą mes gautum, įėję į tam tikras sutartis su vokiečiais ir rusais". Pagal Krėvę, rusai pagelbėtų „ne malonę mums teikdami, bet savo reikalais vedami" (*Trimitas*, 1924.III.14, No. 196).

Stebina Zalatoriaus, kaip rimto literatūros tyrinėtojo, komentarai apie Krėvę išeivijoje. Aiški tendencija atrinkti Krėvės neigiamiausius pasisakymus ir pagal trafaretą apie išeivijos gyvenimą sudurstyti išeivio Krėvės kreivą paveikslą.

Zalatorius rašo: „Be veiklos, be žmonių, be nuolatinio savo reikalingumo jutimo, nematydamas, kad jis yra vertinamas ir gerbiamas, Krėvė negalėjo patirti dvasinės pilnatvės ir laimės" (p. 497). Dvasinė pilnatvė ir žmogaus laimė labai reliatyvūs dalykai. Be to, Zalatorius nenurodo, kad Krėvė tai buvo kada nors pasiekęs savo gyvenime. Šio teiginio ir prielados yra klaidingos. Į Filadelfiją Krėvė atvyko ne vienas, o su žmona, dukra ir žentu. Pagyvenęs mieste, persikėlė pas žentą į naują rezidenciją užmiestyje. Krėvė buvo vienas retų išeivių, kuris galėjo visą laiką dirbti savo profesijoje — dėstė slavų ir kartais lietuvių literatūras. Pensilvanijos universitete bei Filadelfijoje dirbo būrelis jo kolegų bei draugų: L. Dambriūnas, A. Jurskis, V. Maciūnas, J. Puzinas, A. Salys, A. Sennas, A. Vasiliauskas (Vasys) ir kt. Krėvė su jais dažnai susitikdavo. Vieno interviu metu Krėvė paminėjo, kad universitete jaučiasi „labai gerai" ir „čia nieko nestinga. Turiu ramų kambarį, kuriame atlieku ne tik universiteto, bet ir savo privatų darbą. Čia

kartais prasėdžiu iki vėlyvo vakaro. Pas mane susirenka ir kiti kolegos lietuviai profesoriai. Priešpiečiams čia ir kavą geriame" (*Draugas,* 1950.III.25). Kita proga pareiškė, kad „esu patenkintas ir dabartinėmis sąlygomis, mėgstu darbą" (*Draugas,* 1952.XI.8). Išėjęs į pensiją, materialiai buvo susitvarkęs, anot jo, „geriau, negu tikėjausi" (laiškas M. Biržiškai, 1953.VIII.13, *Metmenys,* Nr. 39, 1980).

Krėvė dalyvavo lietuvių išeivių veikloje. Jis buvo Glasenbacho lietuvių gimnazijos direktorius ir literatūrinio žurnalo *Tėvynėn* redaktorius (1946-47). Drauge su Dambriūnu, Maciūnu, Puzinu, Saliu, Sennu ir Vasiu 1950-51 m. dėstė Lietuvių bendruomenės suorganizuotuose aukštesniuosiuose lituanistikos kursuose, priklausė Lietuvių rašytojų draugijai. Aktyviai bendradarbiavo išeivių spaudoje. Krėvei gyvam esant išspausdinta išeivijoje *Dangaus ir žemės sūnų* I dalis ir antrosios fragmentai, apysaka „Pagunda", naujos *Raganiaus* ir *Dainavos šalies senų žmonių padavimų* laidos, prisiminimai iš susitikimo su V. Molotovu, apie Liaudies vyriausybės sudarymą, taip pat *Vincas Krėvė-Mickevičius* — leidinys paminėti V. Krėvės 70 metų sukakčiai ir kt. Jis susirašinėjo su eile asmenų, kaip J. Aisčiu, M. Biržiška, F. Kirša, J. Prunskiu, K. Skardžiumi, V. Sruogiene, A. Vaičiulaičiu ir kt.

Tamsesnių nuotaikų momentais Krėvė laiškuose neretai pasiskųsdavo, kad esąs vienišas, niekam nereikalingas, pamirštas ir pan. Tačiau netikslu, kaip kad stengiasi Zalatorius, vien iš tokių negatyvų pasisakymų daryti apibendrinimus apie visą Krėvės 10 metų gyvenimą išeivijoje. Krėvės nuotaikos, nuomonės įvairavo, keitėsi drauge su besikeičiančiomis gyvenimo aplinkybėmis. Labai realiai ir su sarkazmu žiūrėjo į save: „Vokiečiai norėjo mane sušaudyti, rusai paskelbė ‚liaudies' priešu, o lietuviai apspjaudė. Nieko sau likimas" (laiškas J. Aisčiui, 1948.IV.2, *Metmenys,* Nr. 38, 1979). Su panašiu stoiškumu pergyveno keleto asmenų užsipuolimus dėl atsiminimų apie dalyvavimą Liaudies vyriausybėje ir vysk. V. Padolskio *Dangaus ir žemės sūnų* kritiką. Pažymėtina, kad tose kontroversijose Krėvė nebuvo paliktas vienas, o turėjo tikrų draugų, užtarėjų ir gynėjų; tai skatino Krėvę nenuleisti rankų. Paskutiniais gyvenimo metais jis pamatė, kaip liudija Krėvės pasisakymai, kad jis išeivijoje gerbiamas ir jo kūryba aukštai vertinama. (Laiškai J. Prunskiui, 1952.XI.10, K. Gudaičiui, 1952.XI.16, A. Vaičiulaičiui, 1952.XII, *Metmenys,* Nr. 39, 1980).

Zalatorius teisingai pastebi, kad Krėvės „didžiausia senatvės svajonė buvo grįžti į Lietuvą" (p. 503). Tačiau iškelti Krėvės grįžimo klausimą ir į jį nieko neatsakyti yra vengimas tikrovės. Per pirmuosius 6-7 išeivijos metus Krėvė tvirtai tikėjo, kad jis dar sugrįš į laisvą, nepriklausomą Lietuvą. Vėliau sugrįžimo viltys blėso ir 70 metų amžiaus sukakties minėjime su širdgėla konstatavo: „Jaunesni sugrįš, džiaugsis laisva Lietuva, o aš čia amžinai pasiliksiu svetimoje žemėje. Dieve, man buvo sunku" (V. Krėvė, *Raštai,* Bostonas, t. 6, p. 451). Negrįžimo skausmą didino nuoskauda, kad Lietuvoje jo raštai išimti iš bibliotekų, uždrausta viešai minėti net Krėvės vardas. Tarybų valdžia kvietė sugrįžti į užsienį pasitraukusius mokslininkus, bet ne Krėvę. „Taigi, — rašė Krėvė V. Sruogienei, — esu Tarybinei Lietuvai miręs. Visgi tikiuosi, kad nesu miręs, ar geriau pasakius — **kaip ir nebuvęs, tikrai Lietuvai,** lietuviškai Lietuvai" (1948.IV.15, *Metmenys,* Nr. 38, 1979).

Susumuojančiai žvelgiant, Krėvei paskirtas tomas yra didelis ir labai vertingas darbas. Didžiausias trūkumas yra tai, kad redaktoriai stengėsi Krėvę nuspalvinti tokiu, kokiu jis nebuvo; Krėvė nesimpatizavo nei komunistams, nei Tarybų Sąjungai, nors kurį laiką santykiavo su kairiaisiais ir įėjo į Liaudies vyriausybę. Jis taip pat nesimpatizavo tautininkų vyriausybei, nemėgo kai kurių jos narių ir, atrodo, buvusio artimo Krėvės draugo A. Smetonos, bet, kiek galima spręsti iš esamų duomenų, Krėvė niekuomet nenorėjo pakenkti Lietuvos suverenumui. Nepriklausoma Lietuva buvo Krėvės idealas. Atsimintini jo žodžiai, pasakyti Liaudies vyriausybės vardu padedant vainiką ant Nežinomojo kareivio kapo 1940.VI.26: „Pirmieji mūsų žingsniai yra pagerbti Nežinomojo Kareivo kapą, kuris visai Lietuvai yra simbolis nepriklausomos Lietuvos. (. . .). Tai yra mūsų darbo simbolis, ir už tuos idealus, už kuriuos žuvo pirmieji kovotojai — už Lietuvą, laimingą, nepriklausomą, mes kovosime ir jos naudai dirbsime" (*Lietuvos žinios,* 1940.VI.27).

Bronius Vaškelis

Literatūra ir kalba, t. XVII. Vincas Krėvė-Mickevičius. Vyr. redaktorius K. Korsakas (Vilnius: Vaga, 1981).

metmenys

Redaguoja: Vytautas Kavolis
Dickinson College
Carlisle, Pennsylvania 17013

Redakcijos bendradarbiai: Algirdas Titus Antanaitis, Živilė Bilaišytė, Karolis Drunga, Mykolas Drunga, Marija Gimbutienė, Algirdas Julius Greimas, Aušra-Marija Jurašienė, Zina Katiliškienė, Violeta Kelertienė, Algirdas Landsbergis, Ilona Gražytė Maziliauskienė, Icchokas Meras, Algis Mickūnas, Romas Misiūnas, Kostas Ostrauskas, Alina Staknienė, Donatas Šatas, Rimvydas Šilbajoris, Vincas Trumpa, Bronius Vaškelis, Tomas Venclova, Kęstutis Paulius Žygas

Dailės priežiūra: Vytautas O. Virkau

Techninė redaktorė: Henrieta Vepštienė

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Danutė Bilaišienė, Dalia Bylaitienė, Marija Paškevičienė, Ramutė Plioplytė, Vytautas Vepštas.

Administracija: Marija Paškevičienė
3308 West 62nd Place
Chicago, Illinois 60629

Kaina: Šio numerio — $5.00. Prenumerata metams — $10.00. Kanada ir užsienis — $15.00. Garbės prenumerata — $20.00. Kanados ir užsienio prenumeratoriai prašomi siųsti čekius JAV valiutoje.

Leidžiami AM & M publications nuo 1959 m. dukart per metus.

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Spaudė: M. Morkūno spaustuvė, Chicago, Illinois.

Published by AM & M Publications, Non-profit Organization.

Šis *Metmenų* numeris yra gavęs $500.00 JAV Lietuvių Bendruomenės Kultūros tarybos paramą iš jai Lietuvių Fondo skirtos sąmatos.

5,-

ALp(LKA)1742
1983, Nr.45

88.291.89